

TÜRKÜLERDE GÖK VE GÖK UNSURLARI İLE
İLGİLİ İNANÇLAR
AŞLAR MELİKOĞLU
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI/TÜRK HALK
EDEBİYATI

T.C.

ORDU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÜLERDE GÖK VE GÖK UNSURLARI İLE İLGİLİ İNANÇLAR

AŞLAR MELİKOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Halk Edebiyatı

AKADEMİK DANIŞMAN

Prof. Dr. Ahmet DOĞAN

ORDU – 2012

[MELİKOĞLU, Aşlar], [Türkülerde Gök ve Gök Unsurları ile İlgili İnançlar], [Yüksek Lisans Tezi], Ordu, [2012]

ÖZET

Bu çalışmada gök ve gök unsurları ile ilgili inançların halk kültürü ürünlerimizden olan türkülerimizde ele alınışı incelenmiştir.

Halk kültürü ürünlerinin halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getirmeleri bakımından Türk kültürünün korunmasında, yaşatılmasında önemli işlevleri vardır. Kültür sahasında her ne varsa, onların hepsinin yansımalarını sözlü kültür ortamında bulmak mümkündür.

Türküler halk kültürünü en iyi yansıtan sözlü kültür ürünlerindedir. Yüzyıllardır türkü söyleyen Türk halkı “Türküz, türkü çığırırız” demiş ve tüm kültürel birikimlerini türkülerine yansıtmıştır. Bu kültürel birikimlerin içinde en geniş yer tutanlardan biri de gök ve gök unsurları ile ilgili inançlardır.

Gökyüzü her zaman insanoğlunun ihtişamına kapıldığı bir yer olduğu için her millet ve kabilenin gökyüzünü içine alan bir mitolojisi olmuştur. Türklerde gök ile ilgili inançlar hem eski Türk dininin hem de İslamiyet’in etkisiyle oluşmuştur ve bu inançlar halk kültürünü en çok yansıtan edebiyat ürünlerimizden olan türkülerimizde de oldukça işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkü, Gök, Gök Unsurları, Kültür, İnanç

MELİKOĞLU, Aşlar], [Beliefs About Sky and Elements Of The Sky In The Folk Song], [Master Thesis], Ordu, [2012]

ABSTRACT

In this study, it is investigated how the heavens and the beliefs related to the elements of the heavens are handled in Türküs, which are products of our folk culture.

Since they put into words the folk's common feelings and thoughts, folk culture products have an important function in preserving and maintaining Turkish Culture. Whatever there are in cultural domain, it is possible to find their reflections in oral culture.

Türküs are among oral cultural products reflecting folk culture the best. Turkish People, singing Türkü for ages, said "We are Turks, we sing Türkü" and reflected its all cultural accumulations in Türküs. In these cultural accumulations one of the accumulations having the widest space is heavens and the beliefs related to the elements of the heavens.

Since the heavens is the place where people fascinated, each nation or tribe has mythos related with the heavens. In Turks the beliefs regarding heavens is formed both with the effect of old Turkish religion and Islam and these beliefs are considerably handled in Türküs which is one of the literary genres reflecting the folk culture the most.

Key words: Folk Song, The heavens, Elements of the heavens, Culture, Belief

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından 17/07/2012 tarihinde yapılan sınav ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS / DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

Üye :

Üye :

ONAY :

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../200.

Adı Soyadı

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

__ / __ / __

İmza

Aşlar MELİKOĞLU

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı :	Aşlar MELİKOĞLU
Doğum Yeri ve Tarihi :	Bulancak / GİRESUN / 28.10.1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi :	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ordu Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi :	Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller :	İngilizce
Bilimsel Etkinlikleri :	Ordu Üniversitesi Uluslararası Lisansüstü Öğrenci Sempozyumunda, “Karahanlı Dönemi Eserlerinde İslamiyet Öncesi Türk Dinine Ait İnanç İzleri” Adlı Bildiri Sunumu
İş Deneyimi	
Uygulamalar :	
Projeler:	
Çalıştığı Kurumlar:	
İletişim	
E-Posta Adresi :	aslarmelikoglu@hotmail.com
Telefon:	
İş:	
Ev:	
Cep:	05468080700
Tarih ve İmza:	

ÖNSÖZ

Türk milletinin, tarihin derinliklerine kadar uzanan bir mazisi ve bu maziyi dolduran çok hareketli bir hayatı vardır. Orta Asya'dan gelip Anadolu ve Rumeli'ye yerleşen Türkler, kendi kültürlerini de yeni coğrafyaya taşımışlardır. Anadolu coğrafyası, birçok uygarlığın, din ve inanç sistemlerinin bulunduğu kültürlerin ortak kaynağı olmuştur. Türk kültürü, İslamiyet ve Anadolu kültürüyle tanışınca yaşama bakış ve değer yargıları yeni bir içerik ve nitelik kazanmıştır.

Türk kültürünün dününde ve bugününde yaşayan gök ile ilgili inanmaların, Türk kültürünün en önemli taşıyıcısı olan türkülerimizdeki izlerinin incelendiği bu çalışmaya TRT arşivinden edinilen türkü metinlerinin okunmasıyla başlanmış ve bu türkü metinlerinden çalışmamızla alakalı olanlar yani gök ve gök unsurlarından bahseden türküler ayrı bir dosyada toplanmıştır. Bu dosya içindeki türküler metinde kullanırken türkünün sıra ve dörtlük/beyit numaralarını rakamlarla belirtilmiştir, bu rakamlardan ilki türkünün dosya içindeki sıra numarasını ikincisi ise türkünün dörtlük/beyit numarasını göstermektedir. Çalışmamızda yararlanılan türkü metinlerinin yazım ve noktalmasına herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır.

Bu çalışmamızda amaç türkülerde gök ve gök unsurları ile ilgili inançları incelemek olduğu için türkü metinleri halk edebiyatındaki kurallarına göre incelenmeden; âşık edebiyatı ve tekke edebiyatı şairlerinin bugün ezgi olarak söylenen şiirleri de (türkü, varsağı, semai vb.) türkü adı altında değerlendirilmiştir.

Türküler ve türkülerde gök ve gök unsurları ile ilgili inanç izleri olmak üzere iki bölüm altında incelenen çalışmamızın ilk bölümünde türküler hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölüm olan gök ve gök unsurları ile ilgili inançlarda gezegenler, yıldızlar, ay, yıldırım-şimşek ve gökkuşağı ile ilgili inançlar anlatılmış ve bu inançların türkülerimizde ele alınışı gösterilmeye çalışılmıştır. Gök cisimlerini incelerken aslında bir yıldız olan Güneş, halkın gözünde yıldızdan farklı bir cisim olarak algılandığı için ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

Türkülerde Gök ve Gök Unsurları ile İlgili İnançlar adlı bu tez çalışmasının Türk edebiyatına ve Türk halk bilimine katkı sağlaması dileğiyle...

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iii
BİLDİRİM.....	iv
ÖZGEÇMİŞ	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM	
TÜRKÜLER	8
1.Türkülerin Doğuşu	10
2. Türkülerin Sınıflandırılması	11
2.1- Yapılarına Göre Türküler	12
2.1.1. Bentleri Bir Mısra Olan Türküler	13
2.1.2. Bentleri İki Mısra Olan Türküler	14
2.1.3. Bentleri Üç Mısra Olan Türküler	20
2.1.4. Bentleri Dört Mısra Olan Türküler	26
2.1.5. Karşılıklı Türküler	35
2.2 Konularına Göre Türküler	37
2.2.1. Tabiat Türküleri	37
2.2.2. Aşk Türküleri	38
2.2.3.Yiğitlik Türküleri ve Tarihi Olayları Konu Edinen Türküler	39

2.2.4. Tören Türküleri	40
2.3. Ezgilerine göre türküler	57

II. BÖLÜM

TÜRKÜLERDE GÖK VE GÖK UNSURLARI İLE İLGİLİ İNANÇLAR

1. Gök	58
1.1. Gökyüzünün Direği	61
1.2. Gökyüzünün Katları	65
1.3. Gökyüzünün Rengi	75
1.4. Gökyüzünün Yüceliği ve Kutsallığı	78
2. Gök Cisimleri ve Burçlar	90
2.1. Güneş	102
2.2. Ay	125
2.3. Yıldızlar	138
2.3.1. Büyükayı Yıldızı	151
2.3.2. Küçükayı Yıldızı	151
2.3.3. Terazî Yıldızı	153
2.3.4. Ülker Yıldızı	154
2.4. Gezegenler	155
2.4.1. Dünya (Zaman, Felek, Âlem, Çark, Devran).....	156
2.4.2. Jüpiter	179
2.4.3. Mars	180
2.4.4. Merkür	181
2.4.5. Neptün	182
2.4.6. Plüton	183
2.4.7. Satürn	184
2.4.8. Uranüs	185
2.4.9. Venüs	185
3. Gökkuşuğı	194
4. Yıldırım ve Şimşek	197
SÖZLÜK:.....	204

SONUÇ206

KAYNAKÇA207

Kısaltmalar

a.g.e Adı geçen eser

Ank. Ankara

C Cilt

ev. Çeviren

ed. Edebiyat

Fak. Fakülte

H Hicri

Hız. Hazreti

hızl. Hazırlayan

İst. İstanbul

MEB Milli Eğitim Bakanlığı

No Numara

Prof. Dr. Profesör Doktor

s Sayfa

S Sayı

SBE Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDK Türk Dil Kurumu

vb ve benzeri

Yrd. Doç. Yardımcı Doçent

Yy. Yüzyıl

GİRİŞ

“Her topluluk, değişik unsurlardan teşekkül ettiğinden maddî, manevî bütün kültür ürünleri, ait olduğu topluluğun kimliğini temsil eder. Kültür sahasında her ne varsa, onların hepsinin yansımalarını sözlü kültür ortamında bulmak mümkündür. Sözlü Kültür ise "bir milletin hayatında, fertlerin sözlü ve yazılı geleneklerinde yer alan kabulleriyle, müştereklik gücüne erişen ve millî kimliği oluşturan maddî ve manevî faaliyetlerin bütünüdür." şeklinde tanımlanmaktadır.”¹

Her millet hatta her uygarlık dil, kültür, tarih mirasıyla dünyada yerini alır. Bireylerin kökleşmesi ve toplumsallaşması, bu mirasın içinde gerçekleşir. Kültür mirasları geçmişin tanıklarındır, bu yönleriyle geleceğin şekillenmesinde etkindir. Halk kültürü ürünleri halk arasında mayalandığı için, halkın kültür yapısını ve dokusunu ortaya koyar. Halk kültürü ürünlerinin halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getirmeleri bakımından Türk kültürünün korunmasında, yaşatılmasında önemli işlevleri vardır.

“Türk insanının yaşadığı her coğrafyada mitolojik devirlerden günümüze taşıdığı kültür hazinelerinin başında ise türküler gelmektedir. Farklı ad ve biçimlerde varlığını sürdürmüş olan türküler günümüzde de Türk kültürünün vazgeçilmez müşterekleri olarak varlığını devam ettirmektedir.”² Türküler halk kültürünün en çok yansıdığı kültür ürünlerindedir. Peki, kültür nedir?

Kültür: 1. Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin: 2. Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü. 3. Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi. 4. Bireyin kazandığı bilgi. 5. Tarım. 6. *biy.* Uygun biyolojik şartlarda bir mikrop türünü üretme.³

Kültür: Bireyin üyesi olduğu toplumdan öğrendiği bilgi, gelenek, görenek, davranış, yasa, sanat, uygulamayı, zanaat gibi özdeksel ve tinsel ürünlerden oluşan bütün.⁴

Kültür: Bir halkın ya da bir toplumun özdeksel ve tinsel alanlarda oluşturduğu ürünlerin tümü: Yiyecek, giyecek, barınak, korunak gibi temel gereksemelerin elde edilmesi için kullanılan her türlü araç gereç; uygulanan teknikler; düşünceler, beceriler, inançlar,

¹ Ruhi ERSOY, Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, s.5

² Ali YAKICI, Halk Şiirinde Türkü (Tanım-Tasnif-İnceleme-Metin) Akçağ Yay. Ankara, 2007 s.217

³ Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr>

⁴ Halkbilim Terimleri Sözlüğü, 1978, <http://tdkterim.gov.tr>

geleneksel, dinsel, toplumsal, politik düzen ve kurumlar; düşünce, duyuş, tutum, davranış ve yaşama biçimlerinin topu.⁵

“Kültür, insanlığın ortak mirasıdır. Her millet; dil, kültür, tarih mirasıyla dünyada yerini alır. Bireylerin kökleşmesini ve toplumsallaşmasını sağlayan kültür mirasları geçmişin tanıklarındır. Bu yönleriyle geleceğin şekillenmesinde etkindirler. Sosyal yapı, ait olduğu toplumun kültür öğeleriyle şekillenir. Sosyal yapı, bir değerler ve kurumlar bütünüdür meydana getirdiği, gelişme özelliği gösteren, kişileri ortak noktalarda birleştiren bir sosyal yaşam biçimidir.”⁶

Kültür; yaşanan, yaşatan ve yaşayan varlık olarak geçmişten geleceğe sürekliliktir. Her kültür olgusu kültürün bütünü gibi doğar, gelişir, kaybolur veya yeni fonksiyonlarla genişler, gençleşir. Kültür toplumsaldır. Kişi içinde yaşadığı toplumun kültüründen soyutlanamaz. Kültür tarihseldir, uzun bir yaşam dilimi içinde olgunlaşır. Kültür bir yaşam biçimi, bir toplumsal davranıştır. Bu olgu da bir süreç içinde bir tarih çanağında oluşur. Türk kültürü, belirli bir coğrafyayla sınırlandırılmayacağı için göçüp yerleştikleri, devlet kurup egemen oldukları ülkelerin tümünü kapsamaktadır.⁷

“İnsanlığın yeryüzü serüveni ile başlayan ve tabiatla yüzleşmesi ile ilk ürününü veren, bireyin kendi dışındaki dünyayı algılaması ile yeni şekiller kazanmaya başlayan kültür, yerküre üzerinde insanların dağılım bölgelerine göre farklılaşmaya başlamış ve her topluluğa göre o topluluğun yaşadığı coğrafyanın da katkıları ile çeşitlenmiştir. İnsan topluluklarının yeryüzünde farklı görünüm ve yaşayışlarını tayin eden bu kavram hakkında yapılan tanımlar da farklıdır. Söz konusu kültür kavramı ile ilgili tanımların ortak noktasında ise; bir milletin yaşadığı tabiat üzerindeki farklı yaşam biçimi, dünya görüşü, tarihi, dini, dili ve benzeri ortak değerlerin toplamının o milletin milli kültürünü oluşturduğu düşüncesi hâkimdir.”⁸

Halk kültürü, uygarlıkların yaratıcısı olan insanların kimlik ve kişiliğinin temel belirleyicisidir. Halk kültürü toplumsal yaşamda birlikteliği pekiştirici, dayanışmayı arttırıcı özelliklerini sürdürerek bir işlev üslenir, halkın kendi kültürüyle yabancılaşmasını önler.

Her topluluğun kendine özgü bir kültürü vardır, diğer bir deyişle her kültür ayrı bir topluluğu temsil eder. Bunun gibi Türk milletinin de dili, tarihi, edebiyatı, sanatı, dini, müziği, mimarisi, hukuk anlayışı ve olaylar karşısındaki davranışlarıyla kendine mahsus bir kültürü söz konusudur. Dünya üzerinde Türk denen bir millet vardır ve onun geliştirdiği zengin

⁵ Budunbilim Terimleri Sözlüğü, 1973, <http://tdkterim.gov.tr>,

⁶ Erman ARTUN, Popüler Türk Kültürünün Dünya Kültürlerine Etkisi ve Katkısı, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi, <http://turkoloji.cu.edu.tr>

⁷ Erman ARTUN, a.g.e,

⁸ Ruhi ERSOY, a.g.e, s.7

kültür, dünya medeniyetlerinin oluşmasında mühim bir temel taşı vazifesi görmüştür. Yeryüzünde iki millet söz konusudur ki, başlarından bugüne kadar pek çok felaketler geçmiş olmasına rağmen ayakta kalabilmiştir. Bu halklardan birisi Çinliler, diğeri de Türklerdir. Ancak bunlardan Türklerin tarihi, bambaşka bir durum arz-eder. Türkler, tarihte Çinliler gibi tek bir coğrafyada varlıklarını sürdürmemiş ve onların benzeri bir hayat tarzını da benimsememişlerdir. Yani, tamamen yerleşik bir kavim olmadıklarından geçmişlerini incelemek oldukça zordur. İdare ettikleri büyük coğrafya açısından karşılaştırıldığında dünyada bir eşleri daha yoktur.⁹ “Türklerin kavim olarak görülüşü en az 5.000 yıllık ise de aydınlık ve açık olarak devlet halinde görülüşü 2500 yıl kadar geriye gider.”¹⁰ Türk kültürünün ocağı yani ilk ortaya çıktığı bölge Orta Asya'dır. Bu bölge; kuzeyde Sibiryaya, güneyde Hizalayalar, doğuda Kingan Dağları ve batıda Hazar Denizi ile çevrelenen geniş bir bölgedir. Türkler, çeşitli bölgelere göç etmişlerdir. Bu göçler sonucunda Türk boylarının önemli bir bölümü Anadolu'ya gelmiş ve yeni kültürlerle komşu olmuşlardır. Bu kültürler; İslâm kültürü, Yunan kültürü ve İran-Pers kültürüdür.

İslam öncesi Türk kültürü, çok derin anlamları olan arketiplere ve mitolojik değerlere sahiptir. Bazı astronomik gerçeklikler mitolojik bilgilerin ışığı altında gizlenmiş, kulaktan kulağa yayılarak tüm toplumun bilincine kazınmıştır. Kültürümüzün derinliklerini incelediğimizde pek çok ilginç detay ile karşılaşırız. Orta Asya'da Şaman ya da Gök-Tanrı inancını taşıyan Türkler İslamiyet'i kabul ederken, Müslümanlığı Arap Yarımadası'nda ortaya çıktığı şekilde değil kendi kültür ve eski inançlarıyla uyumlu olabilecek özellikleriyle birlikte benimsemişlerdir. Türk halk kültürü halkın dil, kültür, duygu, düşünce ve beğenisiyle oluşturup yaşatılan, geçmişten günümüze gelmiş, toplum, insan ve doğa gerçeğiyle şekillenmiştir. Kültür, toplumun inançlarının vücut bulmuş şeklidir diyebiliriz. İncanın tanımı ise şu şekillerde yapılmıştır:

İnanç: 1. Bir düşünceye gönülden bağlı bulunma, 2. Birine duyulan güven, inanma duygusu, 3. İnanılan şey, görüş, öğreti, 4. Tanrı'ya, bir dine inanma, akide, iman, itikat.¹¹ “İnanç: Herhangi bir öneriyi doğru diye benimseme.”¹²

İnanç: Bir şeyi güvenle doğru sayma tutumu. Bu anlamda: 1. Yeterince gerekçesi bulunmayan, kesin olmayan bir şeyi doğru sayma; us yoluyla genel geçer bir doğrulama yapmadan, başkasının tanıklığı üzerine kurulmuş kanıtları, hiç bir kuşku duymaksızın onaylama. 2. Öznel olarak yeterli olan, ama nesnel olarak yeterli olmayan gerekçelerden ötürü

9 Saadettin GÖMEÇ, Medeniyet Tarihinde Türklerin Yeri, s. 7, <http://ontürk.wordpress.com>

¹⁰ Hikmet TANYU, İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Boğaziçi Yay. İstanbul, 1986, s.1

¹¹ Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr>

¹² Toplumbilim Terimleri, 1975, <http://tdkterim.gov.tr>

bir şeyi doğru sayma. 3. Bütün yapıp etmelerimizin temelinde bulunan yaşamadan gelen zorunlulukla dış dünyanın (nesnelerin, başka benlerin, Tanrı'nın) var olduğunu kabul etme; bilimsel, ahlaksal, estetik ve fizikötesi açıklamalarda, önermelerin doğruluğunu onaylama. 4. Alışkanlık kavramı ile bağlılık içinde temel kavramlardan biri: Bir algı ya da anıya bağlı duygu; Hume'a göre var olma, algılanmış olma ile aynı şey olduğundan var olma algılanmadan edinilen bir inançtır. 5. Kişisel düşünmeye dayanmayan, ortaklaşa düşüncenin yansısı olan onaylama ve inanış. 6. Yabancı bir yetkenin etkisiyle bir şeyi doğru sayma; bu anlamda inanç, inanılan, özellikle dinsel alanda doğru sayılan şeydir.¹³

“İnsanlar, ilk çağlardan bu yana tabiat olaylarıyla yakından ilgilenmişlerdir. Özellikle gökyüzündeki cisimlere ve gökyüzünde meydana gelen olaylara çeşitli anlamlar yüklemişlerdir. Bilimsel olarak açıklayamadıkları olayları “uğurlu veya uğursuz” seklindeki yaklaşımlarla açıklamaya çalışmışlar, zaman içinde astroloji başlığı altında gök cisimlerinin hareketlerini yorumlamaya başlamışlardır. Dinî ve bilimsel temeli olmayan bu yorumlar, günlük yaşamda etkili olmuştur. Bu bağlamda gök cisimlerinin insanların yaşamı üzerinde etkili olduğuna inanılmıştır.”¹⁴ İlkel insanın yakın çevresindeki tabiat güçlerini algılaması ve dünyayı öğrenme yolunda çevresi ile kurmuş olduğu iletişimler, doğada güneş ve ayın geçirmiş olduğu tabii süreçler pek çok toplumu yoğun bir şekilde etkilediği gibi biz Türk toplumunu da önemli noktalarla etkilemiştir. Şu an için kadim Çin kültürüne, bazı Moğol kavimlerine, Hintlilere mal edilen pek çok düşüncenin ilk çıktığı yer Orta Asya'daki eski Türk kavimleridir. Destanlarımız astronomik ve astrolojik gözlemlerle doludur. Avrupa'da kavimler neredeyse Yontma Taş Çağında iken ve Yunan düşünürleri daha yaşamamış iken eski Türklerin yıldız-biliciliği, gökyüzü takvimleri ve gökyüzü gözlemleri vardı. Eski Türk kavimlerinde astroloji veya yıldız bilimi evrenin en önemli algılayış biçimlerinden biri idi. Bunu yaradılış, türeyiş ve Ergenekon destanlarında da görürüz.¹⁵

Türk Milleti'nin, tarihin derinliklerine kadar uzanan bir mazisi ve bu maziyi dolduran çok hareketli bir hayatı vardır. Türkler, hiçbir zaman kendi kültürlerini unutturacak bir kültür asimilasyonu seviyesinde olmadığı için millî benliklerini bu güne kadar önemli ölçüde muhafaza edebilmişlerdir.”¹⁶ “Orta Asya'dan gelip Anadolu ve Rumeli'ye yerleşen Türkler, kendi kültürlerini de yeni coğrafyaya taşıdı. Anadolu coğrafyası, birçok uygarlığın, din ve inanç sistemlerinin bulunduğu kültürlerin ortak kaynağı olmuştur. Türk kültürü, İslamiyet ve

¹³ Felsefe Terimleri Sözlüğü, 1975, <http://tdkterim.gov.tr>

¹⁴ Hakan YEKBA, Zati Divanında Halk İnanışları, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/2 Winter 2009, s.32, <http://turkoloji.cu.edu.tr>

¹⁵ Oğuzhan CEYHAN, Türk Astrolojisi, <http://onturk.wordpress.com>

¹⁶ Ali ÇELİK, Trabzon-Şalpaazarı Çepni Kültürü, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay. Trabzon, 1999, s.1

Anadolu kültürüyle tanışınca yaşama bakış ve değer yargıları yeni bir içerik ve nitelik kazandı.”¹⁷

Halk kültürü bütün uygarlıklarda edebiyatın kaynağıdır. Bütün edebiyatlar gibi Türk edebiyatı da halk kültürü kaynağından beslenmiş ve gelişmiştir. Halk kültürü ürünlerinden, Türk halkının estetik modelini, beğenisini, sosyal tarihini, toplumun ahlak anlayışı ve örnek değerlerini öğrenebiliriz. Bu ürünler Orta Asya Türk kültüründen günümüze kadar gelen kültürleşme sürecinin değerlendirilmesinde önemli kaynaklardır. Halk kültürü ürünleri halkın kültür yapısını belirleyen, yaşadığı toplumun dokusudur. Halk kültürü ürünleri milletin söz sanatındaki sembolüdür. Halk kültürü ürünlerinin halkın ortak duygu ve düşüncesini dile getirmesi bakımından Türk kültürünün korunmasında, yaşatılmasında önemli işlevleri vardır.¹⁸

Mehmet Kaplan kültür ve edebiyat hakkında şunları söyler: “Kültür kelimesi edebiyat kelimesine nazaran daha geniş bir mana taşır. Edebiyat dışındaki bütün güzel sanatlar, resim, musiki, dans, heykel, mimarî, ilh, kültür sahasına girdiği gibi, güzel sanatların dışında insanoğlunun elinden çıkma eşya, yiyecek, içecek, elbise, silah, alet vs. de kültür sahasına girer. Böyle olmakla beraber ben şahsen edebiyatı hemen hemen kültüre denk buluyorum. Denklik aynıyet demek değildir. Aynadaki hayal kendisine akseden eşyaya benzer. Edebiyat bu manada kültürün aynadaki aksine benzetilebilir. Bu demektir ki, kültür sahasında ne varsa, onların hepsinin akislerini edebiyatta bulmak mümkündür. Bununla beraber hayat o kadar zengin ve çeşitlidir ki, hiçbir edebi eser onu tamamıyla içine alamaz; buna imkân yoktur. Edebiyat ancak bütünü ile ele alınırsa kültüre denk düşer. Nasıl her insan hayatın bir parçası ise, her edebi eser de öyledir. Her edebi eserde hayat veya kültürün bir parçası görünür. Kırık bir aynada da nasıl insanın çehresi gözükürse, bir mısra, bir beyit, bir atasözü, hatta küçük bir deyişte de insandan bir parça vardır.”¹⁹

“Halk kültürü yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze gelmiş bir değerler bütünüdür. Sözlü gelenekte yaşatılan ürünlerle beslenen halk kültürünün özünde, bağlı bulunduğu kültüre ait örnek değerler ve ahlak anlayışı vardır. Halk kültürü, toplumsal ve kültürel birlik oluşturan ortak ve kültürel özellikleri bulunan toplulukların ürünleridir. Türk halk kültürü ürünlerine, Türk toplumunun sağduyusu,

¹⁷ Erman ARTUN, Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı, Akçağ Yay. Ankara, 2002, s.5

¹⁸ Erman ARTUN, Soruşturma Sorularına Yanıtlar, Folklor Araştırmaları 99/3, Ortipa Yay. İst. 1999, <http://turkoloji.cu.edu.tr>

¹⁹ Mehmet KAPLAN, Kültür ve Dil, Dergâh Yay. İstanbul, 2008, s.11

günlük hayatı, dini, geleneği, dünya görüşü, beğenisi yansır. Türküler de halk kültürünü en iyi yansıtan halk kültürü ürünlerindedir.”²⁰

Türküler bizim özümüzü, tarihimizi anlatır. Türkiye'nin dört bir yanında muazzam bir türkü yelpazesi karşımıza çıkar. Bu türkülerde tarihimizi, yaşanmışlığımızı ve kimi zaman da kendimizi bulabiliriz. “Bizim halkımızın bütün bir hayat hikâyesi türkülerde dile gelir. Yüzyıllar boyunca tekrarlanan bu türküler halkımızın müşterek kültürünün önemli bir yanını yaparlar. Kelle koltuğunda üç gün savaşan Bağdatlı Genç Osmanlar, kılıcının ucu kan ve duman olan Kırımlı Sinanlar, Çanakkale içinde kimisi nişanlı, kimisi evli Mehmetler, sellerin apardığı Saralar, suya giden Ümmü Gelinler bizim oğullarımız bizim kızlarımızdır. Yemen’e gidip dönmeyen yiğitler bizim çocuklarımızdır. Anadolu’da her evin kapısı gurbete açılır. Her ev hasretten büyüyen gözlerle yollara bakar. Gidenler gâh İstanbul’u gâh Almanya’yı mesken tutar. Türkünün “kör olsun gurbeti icat edenler” demesi boşuna değildir.”²¹

“Türk halkı “Türksüz türkü çığırırız” demiş, türkülerde kendini aramış ve onda kendini bulmuştur. Türksüz kalmayı vatansız kalma olarak kabul etmiş, onsuz kendini gurbette hissetmiştir. Türküler mitolojik dönemden günümüze uzanan uzun ince bir çizgide Türklerin sosyal, siyasal, dini ve kültürel hayatının her safha ve sayfasında yer almış, önemli görevler üstlenmişlerdir. Türküler kimi zaman bir ninni olmuş, bir anne sütü sıcaklığında çocuğun ses ve söz dağarcığına akmış, kimi zaman bir ölüm ya da ayrılığın acısıyla yoğrularak katılmış, kimi zaman kadere boyun eğmenin sessizliğini ve çaresizliğini yaşatırken kimi zaman da zulme, haksızlığa, saygısızlığa başkaldırının güçlü sesi olmuştur.”²²

Türküler, milletimizin içini döktüğü en samimi söyleyişlerdir. Kültürümüzün en güzel kaynağını oluşturan türkülerin ezgileri, insanımızın sevgisini, sevincini, acısını, ayrılığını, hoşgörüsünü kısaca Türk insanına ait bütün özellikleri samimi bir şekilde dile getirir. Yüzyıllar boyu birçok acıyı yüreğinde yaşayan insanımızın acılarını dile getiren hüznünü ahenkleştiren türkülerimizi ona ezgi veren milli musiki enstrümanımız olan saz ile birlikte düşünürüz. Saz bütün sadeliğiyle yüzyıllar boyu ozanların elinde kopuzken aşığın elinde saza dönüşmüş ve insanımızın elinde, onun yüreğinin tercümanı olmuştur.²³

Toplumun iç dünyasını harekete getiren ve hayat boyu yaşanan olaylara dayanan türküler, bu özellikleri ile uzun vadeli bir teşekkül seviyesine sahiptirler. Toplumun acılarını,

²⁰ Erman ARTUN, Anadolu’da Halk kültürü Ürünlerinin Oluşumuna Kültürel Değişim ve Gelişim Açısından Bakış, <http://turkoloji.cu.edu.tr>

²¹ Cemal KURNAZ, Türküden Gazele (Halk ve Divan Şiirinin müşterekleri Üzerine) Akçağ Yay. Ankara, 1997, s. 33

²² Ali YAKICI, a.g.e, s.13

²³ Hüseyin ÖZCAN, Türkülerin Gerçekleri ve Yemen Türkülerinin Arka Planı, Yağmur Kültür Sanat Edebiyat Dergisi S. 23,(2004), <http://turkoloji.cu.edu.tr>

sevinçlerini, aşk tutkularını, dilden dile, muhitten muhite taşıyan ve duygu yönü ile insanî olan türkülerde, milletimizin hayat anlayışı, millî folklorumuzun yaşattığı motifler, ezgiler, değişmez belli şekiller içinde sergilenir, bu yönden millî bir yapıya sahiptirler. Tarihin birçok gizli yönlerini veren izler, toplum çekişmelerinden kalıntılar, toplumun hayat anlayışını sergileyen sahneler, insanların duyarlılığını, karakteristik davranışlarını veren tutkular türkülere şekil ve özellik kazandıran tözlerdir.²⁴

²⁴ Ali ÖZTÜRK, Türk Anonim Edebiyatı, Bayrak Yay. Erzurum, 1985, s.366

I. BÖLÜM

TÜRKÜLER

Türkü: “Hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume.”²⁵ “Hece tartısıyla yazılmış küçük şarkı.”²⁶ “1. Halkın ezgi ile söylediği her türlü deyiş. 2. Saz ozanlarının koşma biçiminde söyledikleri, dördüncü dizeleri her dörtlükte olduğu gibi yinelenen kavuştaklı koşuk.”²⁷

Doğan Kaya’nın Anonim Halk şiiri adlı eserinde belirtildiğine göre birtakım araştırmacılar türküyü şöyle yorumlamıştır:

“Cahit Öztelli: "Halkın iç âlemini yaşatan, beşikten mezara kadar bütün yaşayışını içine alan en dikkate değer edebî mahsuller türkülerdir... Genel olarak türkü adını taşıyan manzumelerde değişmez bir ölçü ve şekil yoktur. Yalnız saz şairleri tarafından sanat düşüncesiyle meydana getirilen türkülerde belli ve değişmez bir şekil vardır. Uzun bir geleneğe bağlı olan bu türkülerde kavuştak (nakarat) bulunması şarttır. Birinci dörtlüklerin 2. ve 4. mısraları ile sonraki dörtlüklerin 4. mısraları hep aynıdır."

Nihat Sami Banarlı: "Koşma şeklindeki bir manzumenin her dörtlüğüne bir (beşinci) veya bir (beşinci-altıncı) mısra ilavesiyle söylenen bir halk şiiridir."

Muzaffer Uyguner: "Her mısrası kafiyeli üçer mısralı kıtalar ile gene kafiyeli ve iki beyitten müteşekkil ara nağmeleri olan ve çalınıp söylenen folklorik halk edebiyatı mahsulleridir."

Fuat Köprülü: Türklere özgü bir beste ile söylenen halk şarkılarıdır.

Pertev Naili Boratav: Düzenleyicisi bilinmeyen, halkın sözlü geleneğinde oluşup gelişen, çağdan çağa ve yerden yere içeriğinde olsun, biçiminde olsun değişikliklere uğrayabilen ve her zaman bir ezgiyle söylenen şiirlerdir.

M. Öcal Oğuz: “Anonim” halk şiirleri arasında yer alan “türkü”yü ele aldığımız zaman kafiye örgüsü, nazım birimi, vezin ve hacim gibi “dış” unsurlar bakımından belirli bir şekilde karşılaşmamaktayız. Bize göre “türkü”, “Türklere mahsus ezgiler” olup bir nazım şekli veya türünün adı değildir.

Herbert Jansky: Büyük tarihi hadiseler karşısında halk kitlesinin sevinçlerini veya ümitsizliklerini; büyük şahsiyetler hakkındaki saygılarını veya nefretlerini; gençler arasında geçen hazin aşk hikâyelerini, millî hece veznini ölçü alan ve kalpleri fetheden mısralarla,

²⁵ Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr>

²⁶ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, 1948, <http://tdkterim.gov.tr>

²⁷ Yazın Terimleri Sözlüğü, 1974, <http://tdkterim.gov.tr>

derin bir muhteva içinde dile getiren edebî, aynı zamanda musiki bakımından ehemmiyete haiz olan bu kendine öz bestelerle söylenen; dar manasıyla ise tarihi bir vesika mahiyeti gösteren Türk halk şiirinin en eski türlerinden biridir.

Bu yaklaşımlardan hareketle Doğan KAYA türküyü şöyle tanımlar: Halkın ruh halini, derdini, neşesini, zevkini, dünya görüşünü, inancını, karşılaştığı olayları yansıtan, hece ölçüsüyle bir veya dört mısralı, ana bölümlere çoğu defa bağlantıların getirilmesiyle söylenen; manzum ve ezgili anonim ürünlere türkü denir.”²⁸

“Çok değişik biçimde, yapıda ve ezgide türkü vardır; türküleri belli bir kalıba sokmak, ancak o tipe girenleri türkü saymak bizi yanıltıcı sonuçlara götürür. Bir ezgide söylenen her türlü manzum parçalar halkça türkü kabul edilir. Dahası eski mecmualarda divan şiirinin murabaları hatta gazelleri bile türkü başlığı ile kaydedilmiştir. Bu durumda türküyü sınırlamanın ve bir tipe indirgemenin zorluğu kendiliğinden meydana çıkar. Öteki halk şiiri türleri gibi türkünün de en büyük ayrımı ezgisindedir. Mani ve koşma tipindeki şiirler ezgilerinin değişmesiyle türkü olur. Türkülerin ayrılığı şeklinde değil bestesindedir.”²⁹

“Türkiye'nin sözlü geleneğinde, folklor ezgilerinin her çeşidi için en çok kullanılan terim *türkü*'dür.”³⁰ “Türkü sözü muhtelif Türk bölgelerinde farklı isimlerle isimlendirilir; **Azeriler** mahnı, **Başkurtlar** halk yır, **Kazaklar** Türkî, türük halık öni, **Kırgızlar** eldik ır, türkü, **Kumuklar** yır, **Özbekler** Türkî, halk koşığı, **Tatarlar** halık cırı, **Türkmenler** halk aydımı, **Uygur Türkleri** de nahşa, koça nahşisi derler.”³¹

“Türkçe söylenmiş şiir anlamına gelen “türkü” nün “Türkî” sözünden geldiği görüşü ittifakla kabul edilmiş bir görüştür. Yani “Türk” kelimesine Arapça “i” ilgi ekinin getirilmesiyle vücut bulmuştur. “Türk’e has” anlamına gelen bu söz halk ağzında “türkü” şekline dönüşmüştür.”³²

“Türkü terimi ilk defa XV. yüzyılda Doğu Türkistan'da aruz vezniyle yazılmış ve özel bir ezgi ile söylenmiş ürünler için kullanılmıştır. Burada değerlendirmeye çalıştığımız hece vezni ile söylenmiş türkülerin Anadolu'daki ilk örneğini ise XVI. yüzyılda buluruz. Türkü şekline uygun ve türkü adını taşıyan sözünü ettiğimiz bu parça XVI. yüzyıl halk şairlerinden Öksüz Dede'ye aittir.”³³

²⁸ Doğan KAYA, Anonim Halk Şiiri, Akçağ Yay, 2. Baskı, Ankara, 2005, s.147-148

²⁹ Hikmet DİZDAROLU, “Halk Şiirinde Türler”, Türk Dili Dergisi, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı, Sayı 207, s. 186-294, s.253, Ankara, 1968

³⁰ Pertev Naili BORATAV, “Halk Şiiri”, Türk Dili Dergisi Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı, Sayı 207, Aralık, , Sayfa. 299-340, s.299, Ankara, 1968

³¹ Doğan KAYA, a.g.e, s.147

³² Doğan KAYA, a.g.e, s.147

³³ Doğan KAYA, a.g.e, s.147

Türküler, başlangıçta sahibi belli ürünlerdir. Ancak zamanla, türkünün asıl sahipleri unutulur ve sonraki nesiller tarafından halkın dilinde dolaşa dolaşa farklı coğrafyalara yayılır. Türküler böylelikle anonimleşirler. Önceleri mahallî hüviyet gösteren türküler, zamanla millî hüviyete bürünürler. Türkülerin anonimleşmesinde, daha ziyade göçler, kervanlar, askerî sevkler, gurbete iş için gidişler, gezgin halk şairlerinin faaliyetleri, yakın zamanlarda basın ve yayın organları rol oynamıştır.

Yayıma sırasında türkülerin sözlerinde ve ezgilerinde bazı değişiklikler vukua gelir. Kimi zaman bu değişiklikler türküyü tanınmayacak hale getirir; öyle ki, bu eserler karşımıza bir başka türkü olarak dahi çıkabilir. Türkülerin bu derece çeşitlenmesinin asıl sebebi kişilerin kabiliyetleridir. Kaynak şahıslar, ezgilerin yapısında önemli ölçüde değişiklik yapabildiği gibi, bu değişikliği türkülerin sözlerinde de yapabilirler.

1. Türkülerin Doğuşu

“Türk kültürünün önemli ürünlerinden olan türkülerin doğuşunun Anadolu’yla sınırlandırılmayacağı bilim insanı ve araştırmacıların genel kabulleri arasında yer almaktadır. Gazimihal, bu konudaki görüşlerini Köprülü’nün türkülerin doğuşuyla ilgili mitolojik dönemle bağlantılı olarak verdiği bilgilere dayandırarak ifade etmektedir: Köprülüzade Mehmet Fuad Bey’in tetkikleri, Asyalı cetlerimizin kurtların uluması gibi titrek bir sesle türkü söylediklerini, içtimai teşkilata uygun musiki nevileri bulunduğunu, “kopuz”un o zamanki halk musikinaşlarının milli sazı olduğunu meydana çıkarmıştır.”³⁴

Kimi araştırmacılar tarafından, Turfan kazılarında Uygurlardan kalan koşma ve türküyü hatırlatan şiirler ortaya çıktığı ve bu şiirlerin hem konu hem de şekil, vezin bakımından türkü özellikleri taşıdığı, bu nedenle de türkünün ilk örneklerinin bunlar olduğu, dolayısıyla türkü tarihinin Uygur dönemine kadar uzandığı belirtilmektedir.³⁵

Gültaş Çetindağ türkünün doğuşunu İslamiyet öncesi ozanların kopuz eşliğinde çalıp söyledikleri törenlere dayandırmakta ve türkünün kaynağının insan olduğunu söylemektedir.³⁶

“Türkülerin doğuşu ve kaynakları konusunda Eflatun Cem Güney; “Günden güne, yerden yere ve ağızdan ağza geçen halk türkülerinin ne doğduğu tarih bilinir, ne de doğduğu yer aranır, ne de onu ilk dizip koşan bulunur; hâsılı Köroğlu, Kerem, Karacaoğlu, Emrah gibi

³⁴ Ali YAKICI, a.g.e, s.49

³⁵ Ali YAKICI, a.g.e, s.50

³⁶ Ali YAKICI, a.g.e, s.50

belli âşıkların türkü havasına bürünen bazı parçaları bir yana asıl türkülerin yaşı başı belli değildir.” demektedir.”³⁷

“Bir türkünün hayatında üç safhanın görüldüğü belirtilmektedir. Bunlar: Menşe (doğuş/kaynak), seyir (dolaşım), istihale (değişim). Türküler sözlü gelenekte ağızdan ağza geçip değiştiği için bunların menşelerine dair müspet bir delil bulmak çok zordur. Pek azının çıktığı yer sağlam olarak gösterilebilir. Çünkü bir türkü sözünün, nağmenin benimsenmesine ve söylenmesine göre daimi gezici bir halde bulunduğu aşikârdır. Eski zamanlarda, şimendifer, otomobil gibi seri nakil vasıtalarının bulunmadığı devirlerde türkülerini bir yerden bir yere askerler, arabacılar, âşıklar, kervancılar getirip götürürlerdi. Anadolu ve Rumeli’nin yiğitleri; köylerinden, kasabalarından çok uzak seyahatlerde memleketinin hasret ve hatıralarını bununla terennüm ederler, Anadolu’yu yer yer gezen âşıklar, köyler ve kasabalar arasında işleyen arabacılar uzun ve tükenmez yolları hep bu türkülerin eşliği ile kat ederlerdi. Böylelikle türküler yer yer dağılırlardı. Bir memleketten diğer bir memlekete, bir diyardan başka bir diyara giden kervanlar, okka ve arşın malı olmayan bu türkülerini taşırlardı. Bu nedenle, türkülerin doğuş yeri olarak bir bölge, il ya da köyün belirlenmesi zordur. Bir türkünün içinde bir memleket veya o memlekete ait bir yerin isminin bulunması, o türkünün oradan çıktığını doğrulamaz. Çünkü türkülerin içindeki isimler, teşbihler, gezdikleri, uğradıkları yerlere göre de değişmektedir.”³⁸

2. Türkülerin Sınıflandırılması

Araştırmacılar tarafından türküler farklı şekillerde tasnif edilmiştir: BORATAV, türkülerini konuları ve kullandıkları yerler, gördükleri vazifeler ya da söylenmelerini şartlandıran vesileleri göz önünde tutarak iki grupta toplamıştır: Konularına göre türkülerini kendi arasında, lirik türküler, taşlama, yergi ve güldürü türkülerini ile anlatı türkülerini olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Kullandıkları yerler, gördükleri vazifeler ya da söylenmelerini şartlandıran vesilelere göre türkülerini de, iş türkülerini, tören türkülerini ile oyun ve dans türkülerini olarak üç başlık altında değerlendirmiştir.³⁹

Abdurrahman GÜZEL ve Ali TORUN, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı adlı çalışmalarında türkülerin sınıflandırmasını Hikmet DİZDAROĞLU’nun tasnifine göre yapmışlardır.

³⁷ Ali YAKICI, a.g.e, s.50

³⁸ Ali YAKICI, a.g.e, s.51-52

³⁹ Pertev Naili BORATAV, a.g.e, s.299

Hikmet DİZDAROĞLU, Doğan KAYA, Ali YAKICI gibi araştırmacılar ‘‘Türküleri gösterdikleri çeşitlilik bakımından yapı, konu ve ezgilerine göre tasnif etmişlerdir. Bu tasnif yönteminde de araştırmacılar farklılık göstermişlerdir. Hikmet DİZDAROĞLU, konuları bakımından türküleri Cahit ÖZTELLİ'nin tasnifine yakın bir şekilde on üç başlık altında değerlendirirken; Doğan KAYA yirmi üç başlık altında, Haydar AVCI ise yirmi başlık altında değerlendirmiştir. Bu çalışmada türkü tasnifleri Doğan KAYA'nın tasnif yöntemine göre yapılmıştır.

2.1. Yapılarına Göre Türküler

‘‘Türkülerin belirli bir şekli yoktur. İki mısralı türküler olabildiği gibi koşma, mani tarzında yahut bentlerle kurulmuş türküler de vardır. Koşma yahut mani olarak bildiğimiz şekiller türkü nağmesiyle söylendiğinde adı geçen şiirlerden ayrılır. Çünkü halk, ezgi ile söylediği parçaları türkü olarak niteler. Koşmalar bilindiği gibi söyleyeni belli şiir türleridir. Ne var ki, halkın benimsediği bazı parçalar zamanla anonimleşir ve türkü olarak varlığını sürdürür. Daha ziyade kadınlardan oluşan türkü yakıcıları, bildiği koşma, mani hatta semaî ve destandan birtakım parçalar alarak onu uygun bir ezgi ile terennüm eder. Şekil ve konu birliğinden uzak pek çok türkünün ortaya çıkış sebebi bundan kaynaklanmıştır. Sözelgeşi; ‘‘Karanfil oylum oylum’’ manisiyle başlayan ve diğer karanfilli manilerle devam ettirilen fakat farklı ezgi ile söylenmiş bir hayli türkü vardır.’’⁴⁰

Türkülerin bentlerine çoğu zaman mısra sayıları farklı olan bağlantılar getirilir. Ancak bentlerle bağlantıların hece sayıları eşit olmayabilir. Bağlantılar genel olarak anlamlı sözlerden ibaret olmakla beraber, çeşitli ünlemleri de ihtiva eder. Az da olsa bazı türkülerde, yapı bakımından bozukluk ve düzensizlikler görülür. Sözelgeşi, aynı türküde hem dörtlük hem de beşlik şekle rastlanılabılır. Bunun yanında türkünün hece sayılarında da eşitsizlikler görülebilir.

⁴⁰ Doğan KAYA, a.g.e, s.156

2.1.1. Bentleri Bir Mısra Olan Türküler

1-Bağlantıları Dört Mısra / Mani Olan Türküler

KIRMIZI KURDELE

Kırmızı kurdele
Kör olasın Emine
İndim derelerine
Bilmem nerelerine
Canım kurban olsun
Candan sevenlerine

Yavrum da sana ipek mendil alayım

Bağlantı

Yavrum da sana melez köynek alayım

Bağlantı

Yavrum da sana kalın potin alayım

Bağlantı

2- Bağlantıları Yedi Mısra Olan Türküler

KIZIM SANA FİSTAN ALDIM

Kızım sana fistan aldım vardı m'ola oy oy
Kim göndermiş onu
Ben gönderdim onu
Ben almadım onu
Beşikleri çamdan
Yuvarlandı damdan
Seni zalımın oğlu
Vazgeçmedin benden

Kızım sana terlik aldım vardı m'ola oy oy

Bağlantı

Kızım sana rastık aldım vardı m'ola oy oy

Bağlantı

2.1.2. Bentleri İki Mısra Olan Türküler

Temeli iki mısradan meydana gelen türkülerdir. Ayrıca birtakım bağlantılar kavuştaklar da alabilirler.

1-Sadece İki Mısradan Oluşan Türküler

HAMSİ KURBAN

Hamsi kurban o göze

Atarlar barabati

Baş dalarsın göze

Alurlar seni yüze

Korlar seni kayuğa

Biz de seni aluruk

Satarlar seni bize

Sererük seni köze

Bir kusurcuğun vardur

Çok su içersun bize

2- Bağlantıları Bir Mısra Olan Türküler

ÇANAKKALE TÜRKÜSÜ

Çanakkale içinde vurdular beni

Ölmeden mezara koydular beni

Of gençliğim eyvah

Çanakkale içinde aynalı çarşı

Ana ben gidiyom düşmana karşı

Of gençliğim eyvah

Çanakkale içinde bir uzun selvi
Kimimiz nişanlı kimimiz evli
Of gençliğim eyvah

Çanakkale içinde bir dolu testi
Analar babalar umudu kesti
Of gençliğim eyvah

3- Bağlantıları İki Mısra Olan Türküler

TELGRAFIN TELLERİNE

Telgrafın tellerine kuşlar mı konar
Herkes sevdiğine (yavrum) böyle mi yanar
Gel yanıma yanıma da yanibaşıma
Şu gençlikte neler geldi garip başıma

Telgrafın direkleri semaya bakar
Senin o güzel gözlerin çok canlar yakar

Bağlantı

Telgrafın tellerini arşınlamalı
Yar üstüne yar seveni kurşunlamalı

Bağlantı

Telgrafın direkleri semaya karşı
Gel güzelim barışalım düşmana karşı

Bağlantı

4- Bağlantıları Üç Mısra Olan Türküler

AŞAĞIDAN GELİYOR TÜRKMEN KOYUNU

Aşağıdan geliyor Türkmen koyunu aman aman
Selviye benzettim yârin boyunu amanın yandım
Amanın amanın amanın yandım
Tiridine tiridine tiridine bandım
Bedava mı sandın para verdim aldım

Sabahleyen erken çifte giderken aman aman
Öküzüm torbadan düştü gördün mü amanın yandım

Bağlantı

Manda yuva yapmış söğüt dalına aman aman
Yavrusunu sinek kapmış gördün mü amanın yandım

Bağlantı

5- Bağlantıları Dört Mısra Olan Türküler

FIRAT KENARI

Fırat kenarının ince dumanı
Dağlara yayılır seher zamanı
Bülbül ne ararsın yuvan mı yoktur
Yoksa benim gibi baban mı yoktur
Zaten yetimlerin gözyaşı çoktur
Gel ağlayalım karşı karşıya

Fırat kenarında kamışlar sazlar
Sinemin yarası her zaman sızlar
Bülbül ne ararsın yuvan mı yoktur
Yoksa benim gibi baban mı yoktur
Zaten yetimlerin gözyaşı çoktur

Gel ağlayalım karşı karşıya

6-Bağlantıları Beş Mısra Olan Türküler

HANİ BENİM ELLİ DİRHEM KESTANEM

Hey hey Hani benim elli dirhem kesdenem

Konyalı'dan başkasını istemem

Yar yar Konyalım yürü

Yürü yavrum yürü

Saçlarını sürü

Şimdi buradan geçti

Konyalının biri

Hey hey Hani benim elli dirhem pırasam

Mumlar yaksam Konyalıyı arasam

Bağlantı

7- Bağlantıları Altı Mısra Olan Türküler

DONDURMAM BUZ

Dondurmam buz gibi buz

Şeker mi yoksa karpuz

Alâ çiçekli dondurmam

Yok mu tadına bakan

Alâ vişneli dondurmam

Mini mini hanımlara

Sevdalı beylere

Parasını almadan tattırmam

Dondurmam kaymaklı Dondurmacı top attı

Yiyin bakın pek tatlı Bin lira borca battı

Bağlantı

8- Bağlantıları Yedi Mısra Olan Türküler

BASTIMDA KIRILDI İĞDENİN DALI

Bastım da kırıldı iğdenin dali vay dali
Kötüye düşenin böyl'olur hali diller
Diller oynaksın diller
Diller kaymaksın diller
Diller açılsın güller
Güller açılsın kollar
Kollar ne bilsin eller
Eller narınay ninay nay
Narınay narınay ninay nay

Arabacı arabanı koş getir koş getir
Ben ölüyom mezarıma taş getir diller

Bağlantı

Arabacı arabanı yillendir yillendir
Şeker al da şu bebeyi dillendir diller

Bağlantı

Sabahınan esen seher yeli mi yelimi
Benim gönlüm divane mi *deli mi diller*

Bağlantı

9- Bağlantıları Sekiz ve Daha Fazla Mısra Olan Türküler

BASTIMDA KIRILDI İĞDENİN DALI

Bastım da kırıldı iğdenin dali vay dali
Kötüye düşenin böyl'olur hali diller
Diller oynaksın diller
Diller kaymaksın diller

Diller açılsın güller
Güller açılsın kollar
Kollar ne bilsin eller
Eller narinay ninay nay
Narinay narinay ninay nay

Arabacı arabanı koş getir koş getir
Ben ölüyom mezarıma taş getir diller

Bağlantı

Arabacı arabanı yillendir yillendir
Şeker al da şu bebeyi dillendir diller

Bağlantı

Sabahınan esen seher yeli mi yelimi
Benim gönlüm divane mi deli mi diller

Bağlantı

10- Bağlantıları Mısra Sonlarında ve Mısra Aralarında Olan Türküler

BİR KAŞ BİR GÖZ

Elinde süt küleği
O maral o ceylan
O sevgilin bağında
Ölürem anam dönmenem
Giderem anam gelmenem
Bir kaş bir göz bir dil bir diş
Bişmiş yanığında
Sütten beyaz bileği

Bağlantı

Giderem öylesine

Bağlantı

Karagöz mehlesine

2.1.3. Bentleri Üç Mısra Olan Türölüler

Bu tip türkölüler aynı zamanda üçleme olarak da adlandırılır. Mısraların kafiye düzeni aaa, bbb, ccc... yahut aab, ccd, eef... şeklindedir. Bazı üçlemelere 1–4 mısra arasında bağlantı sözleri eklenir. Bağlantılar farklı sözlerden oluşabildiği gibi genellikle aynı sözlerin tekrarı şeklindedir. Az da olsa, 5–7 mısralı bağlantılar vardır.

1-Sadece Üçlüklerden İbaret Olan Türkölüler

CEREN TÜRKÜSÜ

Şu cerenin sulağına varmalı	Şu cerenin sulakları sekili
El bağlayıp divanına durmalı	Sekisinde gül i reyhan ekili
Şu güzeli sevdiğine vermeli	Mor belikler birbirine sokulu
Ceren çıkmış eşikliğin taşına	Şu cerenin sulakları kayalı
Güneş değmiş kemerinin kaşına	Kayasında selvi söğüt dayalı
Yeni değmiş on üç on dört yaşına	Şeker yemiş dudaklı boyalı

İnem gidem şu dağlardan aşağı

İki bacı çift bağlamış kuşağı

Bize derler Andırın'ın uşağı

2- Bağlantıları Bir Mısra Olan Türküler

TURNAM GELİR

Turnam gelir çizin çizin
Kanadı boynundan uzun
Turnam gelir yazın güzün
Bizim göllere inin turnalar

Turnamın anadı eğri
Böyle midir yarin ahdi
Geldi serilmenin vakti

Turnam gelir yata kalka
İbiğinde altın halka
Gel bizim göllerde çalka

Bağlantı

3- Bağlantıları İki Mısra Olan Türküler

ZEYNEP

Zeynep bu güzellik var mı soyunda Zeyneb'e yaptırđım altından tarak
Elvan elvan güller biter koynunda Tara kâkülünü gerdana bırak
Arife gününde bayram ayında Zeyneb'e gidemem yollar pek ırak

Zeyneb'im Zeyneb'im allı Zeyneb'im Bağlantı
Üç köyün içinde şanlı Zeyneb'im

Söğüdün yaprağı narindir narin Kangal'dan aşağı Mamaş'ın köyü
İçerim yanıyor dışarım serin Derindir kuyusu serindir suyu
Zeyneb'i bu hafta ettiler gelin Güzeller içinde Zeyneb'in huyu

Bağlantı

4- Bağlantıları Üç Mısra Olan Türküler

EVLERİNİN ÖNÜ BAKLA

Evlerinin önu bakla
Güvercinler döner takla
Al beni yanında sakla
Aman aman dayanamam
Seher vakti uyanamam
Elkızısın güvenemem

Evlerinin önu handır
Yanar yüreğim külhandır
Görmeyeli çok zamandır

Bağlantı

5- Bağlantıları Dört Mısra Olan Türküler

EVLERİ VAR ENGİN

Evleri var engin	Evleri var düzde
Babası var zengin	Name gelin yüzde
Name benim dengim	Name'm benim sizde
Andım Name gelin	Andım Name gelin
Yandım name gelin	Yandım Name gelin
Bir gonca gül idim	Bir gonca gül idim
Soldum name gelin	Soldum name gelin

6- Bağlantıları Beş Mısra Olan Türküler

MİHRALİ BEY

Ben gidiyom Rüştü Bey'im ağlama
Köz koyup da ciğerimi dağlama
Alay gitti beni burda eğleme

Yemen'e de benim ağam Yemen'e
Erdi m'ola Mihrali Bey Yemen'e
Kurdu m'ola çadırları imene
Oğul kz düştüğü yeri yakar kime ne
Oğul dert benim değil mi vallah kime ne

Ben gidiyom Rüştü Bey'im sana bir nişan
Susuzluktan alayları perişan
Hiç iflah olur mu Yemen'e düşen

Bağlantı

Mihrali'yi sorarsan ezelden yaşlı
Çifte al kılıcın ucları paşlı
Ta ezel ezelden yaşlıyım yaşlı

Mihrali'yi sokaklarda tuttular
Ağamı da bir kurşuna sattılar
Mihrali'yi Yemen'e de attılar

Bağlantı

Mihrali Bey Hamidiye alayı
Düşmanlar çıkardı türlü belayı
Nedir Ali Bey'im bunun kolayı

Devlete bağlıdır şu senin başın
Cihanda aransa bulunmaz eşin
Elliyle altmışa yakındır yaşın

Bağlantı

Kum tepesi oldu görünmez otlar
Açlıktan ölüyor küheylan atlar
Kardaş şehit düştü nice yeğitler
Arap atlar geldi bağlanmak ister
Kömüşlerin geldi yağlanmak ister
Rüştü Bey büyüdü evlenmek ister

Bağlantı

7- Bağlantıları Altı Mısra Olan Türküler

YAĞMUR YAĞAR YER YAŞ OLUR

Yağmur yağar yer yaş olur
Rakı içen sarhoş olur
Güzel sevmek pek hoş olur
Ayaş üzüm asması
Urumeli yosması
Sarsam olmaz mı
Ellilik liraları
O beyaz gerdana
Taksam olmaz mı

Yağmur yağar biber gibi
Yerler çeker sünger gibi
Benim yarım hünkâr gibi

Bağlantı

8- Bağlantıları Yedi Veya Daha Fazla Sayıda Mısralı Olan Türküler

HOROZUMU KAÇIRDILAR

Horozumu kaçırdılar
Damdan dama uçurdular
Suyuna da pilav pişirdiler
Piligâh piligâh pili pili gâh gâh

Küpeli Horoz'um yar kar beyazım
Bir sabah kalktım
Avluya baktım
Aradım taradım
Bağırdım çağırdım
Piligâh piligâh pili pili gâh gâh
Küpeli Horoz'um yar kar beyazım

Kanadı var kilim gibi
İbiği var elim gibi
Acısı var ölüm gibi

Bağlantı

9- İki Bağlantılı Türküler

BEYLER BAHÇESİ

Beyler bahçesinden atlayamadım
Cephanem döküldü toplayamadım
Zalim düşmanları haklayamadım
Var git oğlan vargit ben sana varmam
Annenden babandan intizar almam

Tabancası belinde
Şişhanesi belinde
Güzel İzmir yolunda
Ben bir güzele vuruldum

Beyler bahçesinde kandiller yanar
Kandilin şavkına bülbüller konar
Herkes sevdiğine böyle mi yanar

Bağlantı

10- Bağlantıları Mısra Aralarında Olan Türküler

GICIR GICIR GELİR

Gıcır gıcır gelir yarın kağnısı
Aman ömrüm palazım aman
Öldürdün beni
Soldurdun beni
Yosmanın kızı
Etme bu nazı
Gel bize bazı
Salın da boynunu göreyim aman
Ben aşkımdan öleyim aman

Ben de bilmem benim yarım hangisi

Bağlantı

Fidan boylu ince belli kendisi

Bağlantı

2.1.4. Bentleri Dört Mısralı Olan Türküler

Çoğunluğu manilerin ardı ardına getirilmesiyle, koşma düzeninde yahut bağlantı ilaveleriyle oluşturulmuş türkülerdir. Bunun yanında bentleri on bir heceli sözlerle meydana getirilmiş olan çeşitleri de vardır. Bu türkülerin yapısına göre kafiye düzenleri de değişik olur. Oldukça değişik özellikler gösteren ve temeli dörtlükler üzerine bina edilmiş olan bu türkülerini şu şekillerde gruplandırabiliriz.

1- Sadece Dörtlüklerden Kurulu Türküler

ELİNİZDEN ELİNİZDEN

Yar yar yar Elinizden elinizden
Kurtulaydım dilinizden amman
Yeşilbaşlı ördek olsam
Sular içmem gölünüzden amman

Yar yar yar İnce çayır biçilir mi
Soğuk sular içilir mi amman
Bana yardan geç diyorlar
Yar tadıdır geçilir mi amman

Yar yar yar Ezmeyinen ezmeyinen
Yar bulunmaz gezmeyinen amman
Mezarımı kızlar kazsın
Gümüş saplı kazmayınan amman

2-Bağlantıları Bir Mısra Olan Türküler

BAŞINDAKİ YAZMANIN

Başındaki yazmanın
Çiçekleri solmaz mı
Kız açsana yüzünü
Biraz görsem olmaz mı
Gel gel gel aman aman ley ley ley leylim

Tuttum parmaklarından
Öptüm yanaklarından
Vallah alırım seni
Beyin konaklarından

Çekmecemi açamam
Gülden gömlek biçemem
Padişah tahtın verse
Ben yarimden geçemem

Bağlantı

Derdim var dağlar gibi
Söylemem eller gibi

Yana yana kül oldum
Virane bağlar gibi
Yeşil ipek ezemem
Ben canımdan bezemem
Ellerin kızı için
Deli olup gezemem

Bağlantı

3- Bağlantıları İki Mısra Olan Türküler

BULUT GELİR

Bulut gelir pare pare
Dördü beyaz dördü kare
Sen açtın sineme yâre
Bulunmaz derdime çare

Bulut gelir salkım saçak
Böğrüme saktular bıçak
Bana yalan sana gerçek
Sebep olan Mevlâ'dan çek

Aman ceylan aman dersin Bağlantı
Bir gün canından bezersin

4- Bağlantıları Üç Mısra Olan Türküler

İNCE ÇAYIR BIÇILIR MI

İnce çayır biçilir mi
Sular ayaz içilir mi
Bana yardan vazgeç derler
Yar tatlıdır geçilir mi

Ağam ben yandım paşam ben yandım
Ellerin köyünde eğlendim kaldım
Bir vefasız yare bağlandım kaldım

Aman ördek yeşil ördek
Kanadımı deşir ördek

Çift gidersin tek gelirsin
Hani senin eşin ördek
Elinizden elinizden
Kurtulaydım dilinizden
Yedi başlı ördek olsam
Sular içmem gölünüzden

Bağlantı

5- Bağlantıları Dört Mısra Olan Türküler

KARADUTA YASLANDIM

Karaduta yaslandım
Yağmur yağdı ıslandım
Kınamayın a dostlar
Şekerinen beslendim

Gel gülüm etme gülüm
Sensin benim sümbülüm
Ezelden ayrı düştüm
Sensin benim sevdiğim

Karadut oyulur mu
Güzele doyulur mu
Güzel seven yiğidin
Kolları yorulur mu

Çiğ süttten kaymak olmaz
Güzele doymak olmaz
Eğil bir yol öpeyim
Yolcuyum durmak olmaz

Bağlantı

6- Bağlantıları Beş Mısra Olan Türküler

İĞNEM DÜŞTÜ YERLERE

İğnem düştü yerlere Güvem dalı eğmeli
Karıştı gazellere Güvemini yemeli
Tabiatım kurusun Hakikatli yar ise
Bakarım güzellere Sevdiğine varmalı

Hop şimdallı şimdallı
Yar kapısı mandallı
Mandalını kırmalı
İçeriye girmeli
Yar olduğun bilmeli

7- Bağlantıları Altı Mısra Olan Türküler

KUNDURALIM

Çalıları dolaşma
Sen babama dünür sav (da kunduralım)
Gerisine karışma (da gel kibarım)

Al elma kızıl elma
İrafa dizili elma
Sen alınma yazıldın (kunduralım)
İster al ister alma (da gel kibarım)
Sarı lira verelim saydıralam
Beş-on lira verelim kandıralım

Kaleden iniyordum
Çağır-san duyuyordum
Yarım ateş ben pamuk (da kunduralım)
Püf desen yanıyordum (da gel kibarım)

Bağlantı

8- Bağlantıları Yedi Mısra Olan Türküler

AĞLAMA CEYLAN BALASI

Ağlaram yaşım gider
Gülsem yoldaşım gider
Geçmerem nazlı yardan
Bilsem de başım gider

Ağlama ceylan balası
Sızlama ceylan balası
Gider gözün karası
Soyunum bak canıma
Hepsi sevdan yarası
Özün şıh özün mulla
Nedi bunun çarası

Ağlaram ağlar kimin
Derdim var dağlar kimin
Yüz yerden yaralıyam
Gezerem sağlar kimin

Ağlar ağladı meni
Çarpaz bağladı meni
Demir zencir kâr etmez
Zülfun bağladı meni

Bağlantı

9- Bağlantıları Sekiz ve Daha Fazla Mısra Olan Türküler

HAYRİYE

Evden çıktı yürüdü
Saçı yerde sürüdü
Sağolası Hayriye
Cahil ömrüm çürüdü

Hayriye Hayriye
Hıldır hıldır yürüye
Gelin ömrün çürüye
Erim erim eriye

Bizim evden geriye
Üç adım gel beriye
Kalın kaşlı Hayriye
Hoş bakışlı Hayriye

Bu dere taş arası
Kirpiğin kaş arası
Nerde kaldın gelmedin
Hey başımın belası

Kız ben seni görünce
Atlarım taştan taşa
Kurban olam Hayriye
Sendeki o bakışa

Bağlantı

10- Bağlantıları Mısra Aralarında Olan Türküler

ÇAY AŞAĞI İNERKEN

Çay aşağı inerken
Yitirdim tabancamı
Tabancamı ararken
Ben buldum eğlencemi

Yaz gelir leylek yuva yapar gider
Kız gider oğlan gama bağlar gider

Çay aşığı çim tutar
İki gelin mum tutar
Güzelleri severken
Çirkinleri huy tutar

Bağlantı

11- İki Bağlantılı Türküler

OĞLAN GİDER İŞİNE

Oğlan gider işine
Yandım altun dişine
Bileydim nişanlısın
Hiç düşmezdim peşine

Al oğlan bu da sana
İçtiğin sular sana
Oğlan darılma bana
Beyaz gerdanım sana

Aman ilahi gelin
Sebebim sensin gelin
Ben bir gonca gül idim
Soldurdun beni gelin

Karşıda ot bitmez mi
Süpürseler gitmez mi
Bir yiğidin kazancı
On beş kıza yetmez mi

İndim kuyu dibine
Baktım suyun rengine
Anneler kız besliyor
Vermiyor sevdiğine

Bağlantı

12- Bağlantıları Mısra Sonlarında Olan Türküler

DAR KÖPRÜDEN GEÇERKEN

Dar köprüden geçerken
Köprü salladı beni
Ben ele varmaz idim
Ağam yolladı beni

Uy aman yarım yar
Oğlan oğlan nar danem oğlan bir danem oğlan
Uy aman yarım
Oğlan oğlan nar danesiyim yarin bir danesiyim

Dar köprüden geçerken
Elim değdi eline
Altın kemer takınmış
Yarım ince beline

Uy aman yarım yar
Oğlan oğlan nar danem oğlan bir danem oğlan
Uy aman yarım
Oğlan oğlan nar danesiyim yarin bir danesiyim

Dar köprüden geçerken
Geldik omuz omuza
Benden sana fayda yok
Yarım sen gelme bize

Uy aman yarım yar
Oğlan oğlan nar danem oğlan bir danem oğlan
Uy aman yarım
Oğlan oğlan nar danesiyim yarin bir danesiyim

2.1.5. Karşılıklı Türküler

“Karşılıklı türküler, iki veya daha çok kişinin birbirlerini muhatap alarak söylediği türkülerdir. En fazla halk hikâyelerinde rastlanılır. Bu durumda konuları hikâyedeki sahneye göredir. Ekseriya, hikâye kahramanları olan kızla erkek arasında sevginin ön planda tutulduğu manzum konuşma şeklinde karşımıza çıkar. Karşılıklı türkülerin bir çeşidi de *atma türkü* ya da *atışma türkü* lerdir. Trabzon’da bir kişinin karşısındaki kişi veya kişilere türkü söylemesine *türkü atma*, bunu söyleyene *türkücü*, karşılıklı türkü söylemeye atışma, hitap veya tilmih şeklinde olup karşılık beklenmeyen türkülere de *takma türkü* denir. Atma türküler yapılarına göre iki, üç, dört ve diyalog şeklinde olmak üzere dörde ayrılır.”⁴¹

1-İki Mısralık Bentlerden İbaret Atma Türküler

Ahmet:	Şükrü:
Denizde buldum bir nar	O cennet meyvasidur
Rızık insani arar	Ye etmez sana zarar
Sağ solda iki melek	Helâl Haram cem eder
Hayır şerri yazar	İnsanoğlu ki azar
Ecelin meft ki gelur	Alt tarafı insana
Her bir düzeni bozar	Lazım bir kulaç mezar

⁴¹ Doğan KAYA, a.g.e, s.187

2-Üç Mısralık Bentlerden İbaret Atma Türküler

Gelin
Süpürmeden toz eder
İki de bir söz eder
Kaynana kari kazuk

Ya dilini tutarsın
Ya beni birakarsun
Bi yere duramazuk

Kaynana
Öğle olmadan kalkmaz
El alemden utanmaz
Biz böyle uyumazuk

Pişman olursun gene
Anla kendu kendune
Başuna vuramazuk

3-Dört Mısralık Bentlerden İbaret Atma Türküler

Erkek:
Atma turki atarum
Yüreguni yakarum
Eski çaruklarumi
Bogazuna takarum

Elume çifte kürek
Karişturdum furuni
Çok açma aguzuni
Kirarum muncuruni

Deremenun üstine
Taşlara bak taşlara
Sen turki bilmiyisun
Hadi ordan maskara

Kız:
Deremenun olugi
Tikinedur tikine
Çok açma aguzuni
Siçan düşer içine

Uşak senun fesune
Yama yaptum tersune
Seni bagliyacagum
Ahirun gerisine

Arkama sepetika
Gidiyirum yapraga
Bi turki demegilen
Soktum seni topraga

4- Diyalog Şeklinde Atma Türküleri

DEMİRCİLER DEMİRİ NEYLE DÖĞERLER?

-Demirciler demiri nasıl döğerler?

-Şöyle döğerler, böyle döğerler.

-Şöyle mi?

-Şöyle.

-Böyle mi?

-Böyle.

-Var yare söyle.

-Kalaycılar kalayı nasıl kalaylar?

-Şöyle kalaylar, böyle kalaylar.

-Şöyle mi?

-Şöyle.

-Böyle mi?

-Böyle.

-Var yare söyle.

-Oduncular odunu nasıl keserler

-Şöyle keserler, böyle keserler.

-Şöyle mi?

-Şöyle.

-Böyle mi?

-Böyle.

-Var yare söyle.

-Sobacılar sobayı nasıl yaparlar?

-Şöyle yaparlar, böyle yaparlar.

-Şöyle mi?

-Şöyle.

-Böyle mi?

-Böyle.

-Var yare söyle.

2.2 Konularına Göre Türküleri

“Türküleri bir fert tarafından ortaya konulan ve zamanla asıl söyleyeni unutilan, şahsa ve topluma ait herhangi bir konuyu aksettiren eserlerdir. Bu konu, doğumdan ölüme kadar insanı ilgilendiren ayrılık, aşk, düğün, deprem, kıtlık, sel vs. gibi felaketler, öldürme, eşkıyalık, savaş ve daha pek çok hadiseyi ve durumu ihtiva eder maiyettir.”⁴²

2.2.1. Tabiat Türküleri

Türk halk şiirinde işlenen konuların başında tabiat gelir. Koku ve güzellik yönüyle çiçekler, engelleyici vasfı ile dağlar, tez elden sevgiliye ulaşacak özellikte olan rüzgârlar veya turnalar, yanık ötüşüyle insanın duygularına tercüman olan bülbüller, türkü söyleyenin meramını anlatmak için başvurduğu motiflerdir.

⁴² Doğan KAYA, a.g.e, s.147

TURNALAR

İki turnam gelir aklı karalı
Birin şahin vurmuş biri yaralı
O yavruya sorun aslı nereli
Katar katar olmuş gelir turnalar
Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar

İNME TURNAM İNME YOLDA KIŞ OLUR
BASTIĞIN YERLER DE DONAR TAŞ OLUR
BÖYLE KALMAZ ELBET SONU HOŞ OLUR

Bağlantı

İNME TURNAM İNME SEN BU PİNARA
AVCI TUZAK KURMUŞ VAR YOLUN ARA
CÜMLEMİZİN İŞİN MEVLÂ'M ONARA

Bağlantı

İNME TURNAM İNME HABER SORAYIM
KANADIN ALTINA NAME SUNAYIM
NAZLI CANANIMDAN HABER ALAYIM

Bağlantı

2.2.2. Aşk Türküleri

Türkülerde genellikle aşk ve sevda konusu işlenmiştir. Aşk türküleri sevgiliye duyulan aşk, kıskançlık, özlem, ayrılık, kavuşma gibi konuları kapsar.

KÂTİBİM

ÜSKÜDAR'A GİDER İKEN ALDI DA BİR YAĞMUR
KÂTİBİMİN SETRESİ UZUN ETEĞİ ÇAMUR
KÂTİP UYKUDAN UYANMIŞ GÖZLERİ MAHMUR

Kâtip benim ben Kâtibin el ne karışır
Kâtibime kolalı (da) gömlek ne güzel yakışır

Üsküdar'a gider iken bir mendil buldum
Mendilimin içine lokum doldurdum
Ben Kâtibi arar iken yanımda buldum
Kâtip benim ben Kâtibin el ne karışır
Kâtibime kınalı (da) gömlek ne güzel yakışır

2.2.3. Yiğitlik Türküleri ve Tarihi Olayları Konu Edinen Türküler

Yiğitlik türkülerinin türkü söyleme geleneği içinde önemli bir yeri vardır. Özellikle doğu Anadolu âşıklarının icra fasıllarını bir kahramanlık türküsüyle bitirmeleri adettir. Yiğitlik edası taşımaları bakımından bu türkülerin marş olarak da söylendiği vakidir.

BUDİN

Budin dedikleri Aksu'yun başı	Cephane tutuştu aklımız şaştı
Kan ile yoğrulmuş toprağı taşı	Selatin camisi havaya uçtu
Çerkes bayraktardır şehitler başı	Askerin yarısı hep şehit düştü
Geldi küffar aldı kale-i Budin'i	Geldi küffar aldı kale-i Budin'i
Aldı Budin Kalesi'ni geçti bedeni	Aldı Budin Kalesi'ni geçti bedeni
Budin'in üstüne doğdu bir yıldız	Budin dedikleri çepçevre meşe
Aldı hain küffar on iki bin kız	Kurdunu kuşunu doyurduk leşe
Kimi kadı kimi müftü müderris	Hüngür hüngür ağlar Genç Ali Paşa
Aman padişahım imdat umarız	Geldi küffar aldı kale-i Budin'i
İmdatsız kaleye imdat bekleriz	Aldı Budin Kalesi'ni geçti bedeni
Budin'in içinde biz üç kız idik	
Altun kafes içre besli kuzuyduk	
Küffarın eline lâyıık değildik	

Geldi küffar aldı kale-i Budin'i
Aldı Budin Kalesi'ni geçti bedeni

2.2.4. Tören Türküleri

“Türk insanının sosyal ve kültürel hayatında mitolojik dönemlerden günümüze çok sayıda tören yer almaktadır. Törenlerin vazgeçilmezlerinden biri de türkülerdir. Türküler hem törene katılanı coşturmak, eğlendirmek amacıyla, hem de töreni güzellikleriyle ve içinde yaşananlarla dile getirmek için yakılmaktadır.”⁴³ Tören türküleri de kendi aralarında çeşitlilik gösterir:

1-Düğün Türküleri

Düğünlerde eğlenme ve oyun başta gelir. Bu ortamı ise genellikle, bu işi meslek edinmiş mahalli sanatçılar sağlar. Hareketli türkülerle davetlileri eğlendirirken yerine göre uzun hava ve yanık ezgili türkülerle “of” çektirilir, hatta gözyaşı döktürülür. Düğün türküleri de kendi içinde; kına türküleri, baş örme / duvak türküleri, gelin alma türküleri, gelin karşılama türküleri, güvey türküleri ve oyun türküleri (Halay, Bar, Horon, Zeybek..) olmak üzere farklı sınıflara ayrılır.

GELİN KARŞILAMASI

Hoş geldin adem ilen
Uğurlar kadem ilen
Yar seni beslemeli
Cevizli badem ilen

Hoş geldin hoş oturdun
Dolu bade getirdin
Bu aftos meclisindir
Ne getirdin oturdun

⁴³ Ali YAKICI, a.g.e, s.216

Hoş geldin hanemize
Dert saldın yaremize
Senin gibi bir güzel
Girmiştir aremize

2-Ayin-i Cem Türküleri

“Alevi-Bektaşî toplantılarında yapılan bu törenler, tarikata birinin yeni girmesi veya bir ulu kişinin anılması vesilesi ile düzenlenir. Cemlerde kurbanlar kesilir, içki içilir, sazla deyişler, nefesler söylenir ve sema yapılır. Cem sırasında söylenen ezgili parçaların hemen hemen hepsinin sahibi bellidir.”⁴⁴

3- Sayacı Türküleri

“Saya (Gezme-Günü-Bayramı) koyunların kuzulamasından elli gün kadar önce, İç Anadolu'da ve bilhassa Doğu Anadolu'da yaşatılan geleneklerdendir. Saya töreni sırasında çocuklar grup halinde toplanır. İçlerinden birini çoban seçip elini yüzünü siyaha boyarlar. Başına keçeden yapılmış uzun külâh örterler. Göğsüne, omzuna irili ufaklı çanlar takarlar. Çoban salınarak, sağa sola yatarak yürür. Grup olan çocuklar, ev ev dolaşır. Çoban, uğradıkları evin kapısı önüne yatar; un, bulgur, yağ, pekmez, şeker, bal, üzüm, incir, peynir veya para alıncaya kadar kalkmaz. Toplanan malzemelerden pilav, yemek ve helva yapılır ve bunlar topluca yenilir. Saya dolaşırken, uğranılan evlerde türkü okunur.”⁴⁵

SAYA TÜRKÜSÜ

Hey kayadan hayadan
Yılan çıktı kayadan
Acımızdan gelmedik
Töremiz var sayadan

Aman karabaş koyun
Karlı dağlar aş koyun
Ay karanlık gecede
Çobana yoldaş koyun

⁴⁴ Doğan KAYA, a.g.e, s.208

⁴⁵ Doğan KAYA, a.g.e, s.208

Elli günü sayasın
Gümbür gümbür yayasın
Foşur foşur sağasın
Şu oğluma (şu kızıma) diyesin

4- Oturak Türküleri

“Anadolu’da halk dayanışma, yardımlaşma, kaynaşma ve dostluk kurup pekiştirmek amacıyla zaman zaman bir araya gelirler. Bu ekseriya ekim ayından bahara kadar icra edilir. Toplantılara, muhtelif yörelere göre farklı isimler verilir. Sözgeleş; Çankırı, Gerede’de sohbet, fırtıtım, Safranbolu, Bartın, Kütahya, Kastamonu, Bolu ve Konya’da muhabbet, gezek, sıra, perde, arfane, birikme, oturak, Van’da oturmak, Ankara’da cümbüş, Antalya ve Isparta’da kef, keyif, Balıkesir Edremit’te oda teşkilatı, Dursunbey’de barana / sohbet sözleri verilen adlardan bazılarıdır. Barana/Oturak toplantısına gelecek olanda sağlam kişilik aranır. Söz ve yaşayışıyla toplumda kendisine yer etmiş kişiler bu toplantıda sık sık bir araya gelerek sohbet eder, oyunlar oynar, türküler söylerler.”⁴⁶

SOHBET ÖVME TÜRKÜSÜ

Uzunçarşı baştanbaşa	Eşeğim gelir odundun
Keklik seker taştan taş	Yemeğin yenmez tadından
Geçmiş olsun (...) Paşa	Yahnisi koyun budundan

Sevdiğim bir o sardığım bir o	<i>Bağlantı</i>
Olacak sohbet senindir	
Senindir gerçek senindir	

Pabuçların muştası	Kızıl üzüm turşusu
Karşısındadır ustası	Yüzüne vurmuş ekşisi
Bunlar saraylı hastası	(...) Bey’in has komşusu

Bağlantı

Bağlantı

⁴⁶ Doğan KAYA, a.g.e, s.209

Koyun gelir kuzu ile
Ayağının tozu ile
On beş ahbab sözü ile

Uzunçarşı baştanbaşa
Keklik seker taştan taşa
Kadem ola (...) Paşa

Bağlantı

Bağlantı

5- Askerlik Türküleri

Askere yolcu etme, sıladakilerin gözleri yolda asker beklemeleri, askerlerin tezkereyi iple çekmeleri, seferberlik türküleri, askere gidip gelmeyen yiğitler için söylenmiş türküler bu çerçevede ele alınabilir.

ASKER YOLU BEKLERİM

Asker yolu beklerim
Günü güne eklerim
Sen git yarım talime de
Ben burayı beklerim

Mendilimde gül oya
Gülmedim doya doya
Asker yolu beklerim de
Günleri saya saya

Pilav bişirdim yavan (da)
Üstüne kıydım soğan
Yatağına uzanmış (da)
Uyan askerim uyan

Bağlantı

Sucu sucu suyunan
Soğan acısıyınan
Küsüdüm de barıştım
Yarin bacısıynan

Bağlantı

6- Yiyecekler Üzerine Söylenmiş Türküler

ÇİĞ KÖFTE

Çiğ köfteler ne acı
Ayran bunun ilacı
Çok yoğur gelin bacı
İlle canım çiğ köfte

Çiğ köfteyi yoğuran
Yemez bunu doyuran
Bol ayran taze soğan
İlle canım çiğ köfte

Çiğ köfte dama kaçtı
Ayran peşine düştü
Çok yedim karnım şişti
İlle canım çiğ köfte

Çiğ köftenin bulguru
Boğazdan geçmez kuru
Bacım ayranın duru
İlle sanım çiğ köfte

Servi kavak uzun uzun
Yaprakları düzüm düzüm
Ev sahibi iki gözüm
İlle canım çiğ köfte

7-Hayvanlar Üzerine Söylenmiş Türküler

SIÇAN TÜRKÜSÜ

Bizim sıçan rafta gezer
Pisiğin bağırını ezer
Bulgura karanfil dizer
Hatırl'olmuş bizim sıçan

Bizim sıçan takır tukur
Sanırsın bir nallı katır
Fakat bilmez gönül hatır
Hatırl'olmuş bizim sıçan

Bizim sıçan evlenici
Parası çok hak verici
Dükkânlardan un alıcı
Çalgıç'olmuş bizim sıçan

8- Olay Türküleri

Türkülerin pek çoğu herhangi bir olay sonrası ortaya çıkmıştır. Gurbet, hasret, ölüm, öldürme, felâketler, sevinçler vs. gibi çeşitli olayların her biri, bir türküyü konu olmuştur. Sayısız örnekleri olan olaya bağlı türküler, şayet hikâyesi biliniyorsa, insanlar üzerinde daha fazla etki bırakırlar.

YÜKSEK YÜKSEK TEPELERE

Yüksek yüksek tepelere ev kurmasınlar
Aşrı aşrı memlekete kız vermesinler
Annesinin bir tanesini hor görmesinler

Uçan da kuşlara malum olsun ben annemi özledim
Hem annemi hem babamı hem köyümü özledim

Babamın bir atı olsa binse de gelse
Annemin yelkeni olsa açsa da gelse
Kardeşlerim yollarımı bilse de gelse

Uçan da kuşlara malum olsun ben annemi özledim
Hem annemi hem babamı hem köyümü özledim

9- Bitki ve Çiçeklerle İlgili Türküler

ÇİĞDEM DER Kİ BEN ELÂYIM

Çiğdem derki ben elâyım
Yiğit başına belâyım
Hepisinden ben âlâyım
Benden âlâ çiçek var mı
Al baharlı mavi dağlar
Yârim gurbet elde ağlar

Lale der ki hey hey tanrı
Benim boynum neden eğri
Yârden ayrı düştüm gayrı
Benden âlâ çiçek var mı
Al baharlı mavi dağlar
Yârim gurbet elde ağlar

Nevruz der ki ben nazlıyım
Sarp kayalarda gizliyim
Mavi donlu gökyüzüyüm
Benden âlâ çiçek var mı
Al baharlı mavi dağlar
Yârim gurbet elde ağlar

Sümbül der ki boynum uzun
Yapraklarım düzüm düzüm

Beni ak gerdana dizin
Benden âlâ çiçek var mı
Al baharlı mavi dağlar
Yârim gurbet elde ağlar

10- Satıcı Türküleri

Anadolu'da yeşil veya kırmızı renkte kil satılırdı. Kilciler, eşeklerine yükledikleri saçın temizliği ve bakımı için kullanılan killeri, mahallelerde, bilhassa kadın hamamları önlerinde, türküler söyleyerek killerini daha kolay satma imkânı bulurdu.

KILCI TÜRKÜSÜ

Hamamın kapısı keçeli	Hamamın kapısı tahta
Hamamcı yüzü peçeli	Yüzüğümüz kaldı tasta
Kilci oğlan gel içeri	Kilcinin eşiği hasta

Kil isteyen hanımlar *Bağlantı*
Kil alan var mı

Eşegimin boynu çanlı	Eşegimin burnu huzzem
Dört ayağı gümüş nallı	Gel oğlan yanıma uzan
Hamamcı pek fakir hallı	(Şimdi) gelir aramızı bozan

Bağlantı *Bağlantı*

11- Ekin Türküleri

Divriği'de Ekin yolan / biçen kişilerin daha iyi çalışması için güzel sesli olanlar tarafından söylenen türkülerdir. Karşılık olarak söylenen bu türkülere "çifte" denir.

Ağarmış arpası fiği kurumuş
Benim yarım dere dere yorulmuş
Ey yar benim gönlüm sana vurulmuş
Gel otur yanıma yar n'olur n'olur

Akşam olup gölge köye dönünce
Saçının ucuna belik örünce
Ekin bitip ırgat köye dönünce
Biraz da dertleşek yar n'olur n'olur

Suyolunda ben o yare kavuştum
Yar aşağı ben yukarı savuştum
Kaç gündür küsülüyüm o yar ile
Öptüm yanağından yine barıştım

12- Ramazan Davulcusu Türküleri

Ramazan davulcusunun sahurda milleti uyandırmak için söylediği türkülerdir.

BESMELEYE ÇIKTIM YOLA

Besmeleyle çıktım yola
Selâm verdim sağa sola
İki gözüm Hasan Efendi
Ramazan şerifleriniz mübarek ola

Evlerinin önü iğde
İğdenin dalları yerde
Ratip Efendi'yi sorarsan
Mavi boyalı yeni evde

Yağmur yağar dolu dolu
Uzaktır Kâbe'nin yolu
Bu aylarda oruç tutan
Allah'ın sevgili kulu

Davuluma vurdum turayı
Dolandım geldim burayı
İki gözüm Tahir Efendi
Bugün bırakmam bu sırayı

13- Kişiler Üzerine Söylenmiş Türküler

HEKİMOĞLU

Hekimoğlu derler benim aslıma
Aynalı martin yaptırdım kendi neslime

Hekimoğlu derler ufak bir uşak
Bir omuzdan bir omuza on arma fişek

Konaklar yaptırdım mermer direkli
Hekimoğlu dediğin de aslan yürekli

Konaklar yaptırdım döşedemedim
Ünye Fatsa bir oldu da baş edemedim

Ünye Fatsa arası Ordu da kuruldu
Hekimoğlu dediğin o da vuruldu

14-Kader, Dert ve Hastalık Türküleri

BİR OF ÇEKSEM

Bir of çeksem karşıki dağlar yıkılır
Bugün posta günü canım sıkılır

Ellerin mektubu gelmiş okunur
Benim yüreğime hançer sokulur

Bir of çeksem karşıki dağlar iniler
İflah etmez bu dert beni yeniler

15- Gurbet ve Hasret Türküleri

“Ya evleneceği kızın başlık parasını temin etmek, ya da çoluk çocuğunun geçimini sağlamak için iş amaçlı, geleceğini hazırlamak düşüncesiyle, eğitim öğretim amaçlı olarak ya da evlilik nedeniyle Türk insanı sürekli gurbete çıkmıştır. Bu ise ayrılık ve hasreti beraberinde

getirmiş, dolayısıyla türkülerin işlediği önemli konulardan biri gurbet, ayrılık ve hasret olmuştur.”⁴⁷

HASRET TÜRKÜSÜ

Her zaman ağladım ben de burada
Ben ölürsem sen erersin murada
Yavrular babasın ister sılada
Durma yârim durma gel sılamıza

İndiğin yere de dikersin direk
Hey zalim gurbetlik koymadı yürek
Türkiye değil ki yolunu bilek

Bağlantı

Sarardı benzim de kalmadı kanım
Kalkmıyor gönlümden kederim gamım
Gurbet elde gezer o nazlı yârim

Bağlantı

16- Meslek ve İş Türküleri

Türk toplumunda önemli yeri olan iş ve mesleklere yönelik olarak türküler yakılmış ve söylenmiştir.

BERBER VER AYNAYI BAKAYIM

Berber ver aynaya bakayım
Üstüme güller takayım
Güzel isen gel bakayım
Aman berber
Göğsü mermer
Yanağı aller
Dudağı baller of
Berber bayıldı Leyla'm

⁴⁷ Ali YAKICI, a.g.e, s.212

Aman berber
Göğsü mermer
Yanağı aller
Dudağı baller of
Berber bayıldı Leyla'm

Berber dükkânı bucakta
Rakısı kaynar ocakta
Berber güzeli sıcakta

Bağlantı

Berber dükkânı kilidi
Akşamdan gelen kim idi
Vallahi berber değildi

Bağlantı

Berber dükkânına vardım
Sol kolumdan bir kan aldım
Neşteri gördüm ayıldım

Bağlantı

17- Eşkîya Türküleri

“Eşkîya türkülerini yiğitlik/kahramanlık türkülerinden ayıran önemli unsur, birinin devletinin ve halkının yanında yer alması, onların menfaati için mücadele etmesi, diğerinin ise kendi çıkarlarını önde tutarak gerekirse halk da dahil hepsine zarar vermesi, çıkarı için mal mülk talan etmesi, devlete başkaldırmasıdır.”⁴⁸

⁴⁸ Ali YAKICI, a.g.e, s.225

ALİ EFE

Al'efe'nin evleri konağa yakın
Yağla martinini de Al'efem koluna takın
Kamalı geliyor kendini sakın
Al atı var kır atı var yol mu da dayanır
Kama yarasına da Al'efem can mı da dayanır

Kuyalanın altından eğildim geçtim
Sağ yanımdan vuruldum Al'efem sol yana düştüm
Ben bu eşkıyalıktan dünden aman vazgeçtim

Bağlantı

Kuyalanın altında inden aman evim var
Alıverin martinimi Al'efem benim kimim var
Soma kazasında aman benim yârim var

Bağlantı

18- Ölüm Türküleri (Ağtlar)

“Edebiyatımızda ölüm türkülerinin yani ağtların önemli bir yeri vardır. Hatta Türk edebiyatının bilinen ilk türlerindedir. Divanü Lügati't Türk'deki “sagu” örneğinin Alp Er Tunga'ya yani İskit-Saka dönemine ait olduğu bilinmektedir. Bu doğal olarak türkülerin zamanla ağttan türküye dönüştüğünü ya da ağtların türküleştiği tezini ortaya çıkarmaktadır.”⁴⁹

İlkbaharda her çiçekler bezeri,
Sonbaharda döker yaprak gazeli,
Kardeşim şehit olmuş nerde mezarı?
Felek beni taşa çaldı neyleyim.

⁴⁹ Ali YAKICI, a.g.e, s.215

Felek sille vurdu ben oldum sersem,
İyi olmaz dediler her kime sorsam,
Varsamda hekime muayene olsam,
İyi olmadık derdi hekim neylesin.

Ben gurbeti geze geze yoruldum,
Evvel altın idi şimdi pul oldum,
Değer bilmez kötülere kul oldum,
Felek beni taşa çaldı neleyim.

Kanatlarım yoktur çırpınıp uçmaya,
Dizlerim tutmuyor karlı dağlar aşmaya,
Ellerim ermedi helallaşmaya,
Felek beni taşa çaldı neleyim.

19- Ninniler ve Çocuk Türküleri

İnsanın doğum sonrası ilk dönemi bebeklik ve daha sonra çocukluk dönemidir. Bebek ya da çocuğunu beşikte uyutan anne, içindeki duyguları, hayalleri, gurbetteki eşine duyduğu özlemi itaatkâr dinleyici durumunda olan çocuğuna yönelik olarak ya da çocuğunu konu alarak türküleştirmiştir.

Dandini dandini danalı bebek
Elleri kolları kınalı bebek
Bebek girmiş yaşına
Şapka ister başına
Ninni yavrum ninni

Mor sağanlı böğrölce
Yavrum yesin doyunca
Kürkler giysin boyunca
Ninni yavrum ninni

20- Hapishane Türküleri

Çeşitli nedenlerle yaşanan ceza ve Tefvik evi hayatı, insanımızın ailevi, kişisel ve toplumsal dram yaşamasına neden olmuş, bu da türkülere yansımıştır.

MUHPUSHANE HAVASI

Ne zalımdır mahpushane havası
Çocuklar ağlıyor ister babası
Adımıza verdiler idam cezası
Mahpushane seni yapan kör olsun
Kör olsun da ik'elleri kırılısın

Akşam olur firengiler vurulur
Gardiyanlar önümüze kurulur
Anama beni ziyaretten yorulur
Bağlantı

21- Mizahî Türküler

Anonim nitelikteki mizahi türkülerin sayısı çok azdır. Yaygın olarak bilinenlerin pek çoğu Gevherî, Dertli, Ruhsatî ve Seyranî gibi âşıklara aittir.

ÇEKİRGEM UÇAR GELİR

Çekirgem uçar gelir
Kanadın açar gelir
Dümbek de boylu çekirgem
Dalgalı yeşilim
Ekini biçer gelir

Çekirgenin kanadı
Kanı yere damladı
Dümbek de boylu çekirgem
Dalgalı yeşilim
Arpa buğday komadı

Çekirgem geldi taşa
Yazılan gelir başa
Dümbek de boylu çekirgem
Dalgalı yeşilim
Düğünüm kaldı kışa

22-Yergi Türküleri

ŞEYTAN BUNUN NERESİNDE

Telli sazdır bunun adı
Ne ayet dinler ne kadı
Bunu çalan anlar kendi
Şeytan bunun neresinde

Abdest alsan aldı demez
Namaz kılsan kıldın demez
Kadı gibi haram yemez
Şeytan bunun neresinde

Dut ağacından teknesi
Kirişten bağlı perdesi
Behey insanın teresi
Şeytan bunun neresinde

Venedik'ten gelir teli
Ardıç ağacından kolu
Be Allah'ın sersem kulu
Şeytan bunun neresinde

İçinde mi dışında mı
Burgusunun başında mı
Göğsünün nakışında mı
Şeytan bunun neresinde

DERTLİ gibi sarıksızdır
Ayağı da çarıksızdır
Boynuzu yok kuyruksuzdur
Şeytan bunun neresinde

23- Öğretici ve Öğüt Verici Türküler

Muhteva itibariyle tecrübe ve öğüdü yansıtan özellikte olduğu için yaşname, nefes, ilahi gibi dini nitelikli türkülerle yaşname ve feleğe sitem tarzında söylenmiş türküleri bu alana dahil edebiliriz. Pek çoğunun sahibi bellidir.

YAŞ TÜRKÜSÜ

Mevlâ'm bir adama çocuk verince
Bahçede bitmiş bir fidana benzer
Büyüyüp de bir yaşına girince
Sanki kokulu güldana benzer

Altısında kendi söyler düşünü
Yedisinde değiştirir dişini
Sekizinde bahta koyar işini
Dokuzunda taze bostana benzer

On dördünde güzelliğin bağıdır
On beşinde gören aklın dağıdır
On altıda yiğitliğin çağıdır
On yedide sanki ceylana benzer

Yirmi beşte bıyıkları burulur
Otuzunda akan sular durulur
Otuz beşte günahları sorulur
Ateşe atılmış pervan a benzer

Elli beşte sızı iner dizine
Altmışında duman çöker gözüne

İkisinde sarhoş gibi dolaşır
Üç yaşında her nesneye ulaşır
Dört yaşında gördüğüne sataşır
Beş yaşında kaşlar kemana benzer

On yaşında gonca güldür açılır
On birinde ab-ı hayat saçılır
On ikide boyu beli seçilir
On üçünde gözler mestana benzer

On sekizde belli eder ârını
On dokuzda gözetir şikârını
Yirmisinde kendi bulur yârini
Zincirin koparmış aslana benzer

Kırk yaşında gazel dökülür bağlar
Kırk beşinde günahlarına ağlar
Ellisinde oğullara bel bağlar
Dağ başına çökmüş dumana benzer

Yetmişinde gördükleri düş olur
Yetmiş beşte artık çöker kış olur

Altmış beşte hiç bakılmaz yüzüne
Ahreti gözetir süphana benzer

Sekseninde badem gözler yaş olur
Yolunu yitirmiş kervana benzer

Seksen beşte artık beli bükülür
Biter ömrü takati gücü sökülür
Doksanında hep dişleri dökülür
Geldi geçti şimdi yalana benzer

Doksan beş yaşına girip aşınca
Ölüm korkusu gelip yaklaşınca
İnsanoğlu yüz yaşına varınca
Sanki savrulmuş harmana benzer

2.3. Ezgilerine Göre Türküler

“Ezgi ve türkü sözleri birbirini tamamlayan iki ögedir. Türkünün daha kalıcı olması ezginin varlığıyla mümkündür. Ezgiye güzellik sağlayan türkü sözleri, müzikte gaye değil araçtır. Melodinin daha rahat anlaşılmasına yardımcı olur. Bu bakımdan sözler ile melodi arasında bir uyumluluğun olması esastır. Türk halk müziğinin en bariz özelliklerinden birisi; yapısında prozodinin yok denecek kadar az olmasıdır. Bu bakımdan prozodi, bir ezginin otantik değer kazanması gibi belirleyici bir özelliğe sahiptir.”⁵⁰

“Ezgilerine göre türküler, usullüler ve usulsüzler olmak üzere ikiye ayrılır. Usullüler belli bir usul ile çalınan, ezgisi ve ritmi belli olan, belli bir düzen ve ölçüdeki türkülerdir. Oyun havaları olarak da bilinen bu türküler “kırık hava” biçiminde de adlandırılır ki şehir ve bölgelere göre “Bar, Dattiri, Horon, Karşılama, Kırık, Oturak, Şıkutım/Şıkıltım, Zeybek vb. adlar almaktadır.”⁵¹

“Uzun havalar olarak da bilinen usulsüz türkülerin nota değerleri bakımından belli bir düzeni ve usulü yoktur. Belirli bir usul ile değil her sanatçının isteğine bağlı olarak çalınabilen, belirli bir şekil ve kararlılık göstermeyen bu türkülere icra edildikleri bölgeler ve şehirlere göre “Bozlak, Çukurova, Divan, Eğin, Hoyrat, Kayabaşı, Kerem, Kesik Kerem, Koşma, Maya, Müstezat, Türkmâni” vb. adlar verilmektedir.”⁵²

⁵⁰ Doğan KAYA, a.g.e, s.224

⁵¹ Ali YAKICI, a.g.e, s.242

⁵² Ali YAKICI, a.g.e, s.242

II. BÖLÜM

TÜRKÜLERDE GÖK VE GÖK UNSURLARI İLE İLGİLİ İNANÇLAR

1. GÖK

Kök: Gökyüzü, koyu kurşuni.⁵³

Gök, -gü: 1. İçinde gök cisimlerinin hareket ettiği sonsuz boşluk, uzay, sema, asuman, feza. 2. Yeryüzü üzerine mavi bir kubbe gibi kapanan boşluk, gök kubbe, sema: 3. Gökyüzünün, denizin rengi, mavi veya yeşile çalan mavi. 4. Bu renkte olan. 5. Olgunlaşmamış.”⁵⁴

Gökyüzü her zaman insanoğlunun ihtişamına kapıldığı bir yer olmuştur. Bu yüzden her millet ve kabilenin gökyüzünü içine alan bir mitolojisi olmuştur. Gökyüzü hep kutsal, huzurlu, ulu kabul edilmiş ve yüceliğin temsilcisi sayılmıştır.⁵⁵

Mircea Eliade göğün yüksekliğinin, ulaşılmazlığının, insanlar için kutsallığının, tanrısallığı da beraberinde getirmekte olduğunu söylemektedir. İnsanın ulaşamadığı yüksek bölgeler, uzay kesimleri, aşkın olma, mutlak gerçeklik prestijini kazanmaktadırlar; buralara ancak bazı ayrıcalıklı kişiler, bazı dinlerin kavrayışına göre, ölümlerin ruhları yükselmektedir. Böylece yaratıcı tanrı ve tanrıların mükemmel eseri olan evren, gökyüzü ve insanlarda aşkın bir güç etkisi bırakmıştır. Yaban toplumlarının tanrılarının büyük bir kısmı da yükseklik, gök kubbe ve meteorolojik olaylarla anılmakta veya bu tanrılar “gökyüzünün sahibi, gökyüzünün sakinleri” diye adlandırılmaktadır. Eliade buradan animizme varmamamız gerektiğini belirtirken gök tanrısının gökyüzüyle özdeşleştirilmemesini gerektiğini vurgular.⁵⁶

Türklerin dini tarihleri içerisinde gök kültü bir aşkınlığı, ebediliği, sonsuzluğu, azameti ve Tengri'nin makamını teşkil etmesi nedeniyle kutsal kabul edilmiştir. Geleneksel Türk inancında gökyüzünün kutsal kabul edilmesinin en büyük nedeni, göğün en üst katının Tanrı'nın makamı olması ve kötülüklerin anası kabul edilen karanlığı kovan güneş, ay ve

⁵³ Kaşgarlı Mahmut, Divânü Lugati't-Türk (Düznl, Şekçin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), Kabalcı Yay. İstanbul, 2005

⁵⁴ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, (<http://tdkterim.gov.tr>)

⁵⁵ Muharrem KAYA, Mitolojiden Efsaneye, (Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerde İzleri) Bağlam Yay. İstanbul, 2007, s. 111

⁵⁶ Muharrem KAYA, a.g.e, s.34-35

yıldızların onun çadırı altında bulunmasıdır. Öyle ki Türkler Gök Tanrı'yı "Göğün Ruhı" şeklinde telakki eden bir anlayış ve kutsiyete sahipti.⁵⁷

Eski Türkler göğe "tengri" diyorlardı. Fakat göğü de yaratan kutsal ve yüce bir güç vardı ki, bunun da adı, yine Tengri, yani Tanrı'ydı. Eski Türklere göre her şeyi yaratan ve her varlığın sahibi olan tek şey, gökteki biricik tanrıydı. Aslında göğün kendisi Tanrı değildi. Çünkü gök de, yer gibi maddi birer varlık ve yüce tanrı tarafından yaratılmış, dünyanın birer parçasıydılar. Gök bir taneydi ve dünyamızın üstünü, bir kubbe şeklinde kaplıyordu. Gök kubbenin üstünde, daha birçok gökler vardı. Ayın güneşin ve türlü yıldızlar ile burçların dolaştıkları, ayrı ayrı gökler, uzayın sonsuzluklarını kendi aralarında paylaşıyorlardı. Bütün bunların üstünde, bir gök daha vardı ki, bu gökte yaratıcı, büyük ve tek Tanrı oturuyordu. Eski Türkler, göğün katlarını üst üste koyma yolu ile saymamışlardır. Fakat sonradan, biraz da dış tesirler sebebi ile gökleri, yedi veya dokuz kat olarak tarif etmeye başlamışlardır.⁵⁸

Türkler; birbiri ile ilişkili olan yerüstü ve yer altı şeklinde iki dünyanın bulunduğunu kabul etmektedirler. Üst yerin birleşik yapılu olduğuna, bu yapıda gök, güneş, ay, yıldız ve dokuz evrenin bulunduğuna; yer üstünde gök tanrıların ve iyi kimselerin ruhlarının yaşadığına inanmaktadırlar. Yer altı ise kötülüğün ve kötü ruhların bulunduğu yer olarak algılanmaktadır.⁵⁹ Yaradılış ile birlikte söze başlayan Göktürk Yazıtlarında bu düşünceyi destekleyici sözler vardır: "Üze kök tengri asra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış kişi oğlında üze eçüm apam Bumin Kağan İstemi Kağan olurmış" Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. Kişioğlunun üzerine de büyük amcalarım Bumin Kağan İstemi Kağan (Hükümdar) olarak tahta çıkmış.

"Eski Türklerde gök hem dünyaya paralel bir daire hem de kubbe olarak düşünülmüştür. Ayrıca Oğuz Kağan Destanında, Ulug Türk'ün gördüğü rüyaya göre yay, gün doğusundan gün batısına uzanmıştır. Yayın kavsi, göğün kubbe şeklini temsil eder. Yayın parçaları da Oğuz'un gökten gelen karısından olan çocuklara verilmiştir. Ok ise düzlüğü itibariyle yerle ilgilidir. Onun parçaları da Oğuz'un ağaç kovuğunda bulduğu ikinci karısından olan çocukları arasında paylaşılır."⁶⁰

⁵⁷ Abdülkadir KIYAK, Türk Kültüründe Gök İle İlgili İnanışlar, Hikmet Yurdu, Yıl: 3, C:3, S: 6, Temmuz-Aralık 2010, ss. 211 – 222 (<http://www.hikmetyurdu.com>)

⁵⁸ Mehmet DİKİCİ, Türklerde İnançlar ve Din, Akçağ Yay, Ankara, 2005, s.377

⁵⁹ Abdurrahman KÜÇÜK, Günay TÜMER ve Mehmet Alparslan KÜÇÜK, Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ Yay. Ankara, 2009, s.44

⁶⁰ Muharrem KAYA, a.g.e, s.111

Uno Harva'nın tespitine göre Türk-tatarlar, gök kubbeyi çadır gibi tasarlarlar. Ayrıca onlara göre çadırın dikiş yeri Samanyolu'dur; ışık gelsin diye açılmış delikler de yıldızlardır. Yakutlara göre yıldızlar dünyanın pencereleridir. Gök kubbe bazı topluluklarda bir kapak gibi düşünülmüştür, bu kapağın kenarları dünyanın kenarlarına tam oturmadığı zaman bu açıklıklardan şiddetli rüzgârlar gelir.⁶¹

“Kafkasya’da yer ile göğün bir zamanlar bitişik olan 2 sevgili iken zamanla ayrıldıklarını buna bir hatalarının veya kargış almalarının yol açtığını geçmişte buluşabilirlerken sonradan ayrıldıklarını anlatan efsaneler vardır. Altay Kam’ı göğe çıkarken göğün 6. katında Ay Ada/Ay Baba ve 7 katta da Kün Ene/Güneş Ana’yı selamlar. Güney Azerbaycan’da göğün erkek yerin dişi olmasından hareketle Gök Baba ve Yer Ana denilir. İnsanlar üzülünce çocuklar ağlayınca, “vay anam” dediklerini, bununla eninde sonunda kavuşulacak mekânın yer olduğu kastedilir.”⁶²

Bazı Şamanist Türkler ile geri Türk toplumlarında “gök kubbesi” sert bir kabuk idi. Büyük devlet kurmuş olan Türklerde ise bu inanış, bazen sembolik olarak düşünülmüş ve “cihan devleti” anlayışı da, bu düşünce ile tamamlanmıştır. Bunun için Oğuz Han, “Kün tuğ bolgil, kök kurikan” diyordu. Bu, bir imparatorluk ve yüksek devlet anlayışı idi.⁶³

“Çin tarihleri, Göktürklerin, Kubbeli keçe çadırlarına “Kiung-lu” adını verirlerdi. Bu Çince deyim kubbe olması da muhtemeldir. Şaman törenlerinde de “çadır kubbesi” gök kubbesi yerine kullanılıyordu.”⁶⁴ “Ön Asya’nın yüksek kültürlerine göre felek, durmadan üzerimizde dönen gök kubbesi idi. Bu görüş Ptoleme veya Batlamyus’dan geliyordu. Arap ve İran kültürleri de bu dönüş haline “çerh-i felek” demişlerdi.”⁶⁵ Türkler durmadan dönen bu gök kubbesine, “gök çığrısı” diyorlardı. Çığrı sözünün iki manası vardır: 1. Felek ve çark, 2.Çıkrık, tekerlek. Çığrı, değirmen ve su dolabı gibi aletlerin çarkları için de söylenirdi. “İslamiyet’te felek ve çoğulu eflak eski Türklerde de vardı. Felek gökyüzü için söylenmekteydi. Eflâk bütün yıldızları, gezegenleri ve güneş ile ayı da kapsıyordu. Bu fezaya (uzaya) İslam’da eflâk deniliyor. Türkler sonsuzluğa kökler (gökler) diyorlardı. Gök kubbenin durmadan döndüğüne inanan Arap ve İranlılar bu dönüş çerh’i felek demişlerdir. Türkler de

⁶¹ Muharrem KAYA, a.g.e, s. 114

⁶² Yaşar KALAFAT, Selçuklulardan Günümüze Türk Kültür Coğrafyasında Konya Merkezli "Gök" İle İlgili İnançlar, <http://www.yasarkalafat.info>

⁶³ Bahaeddin ÖGEL, Türk Mitolojisi, (Kaynakları ve Açılımları ile Destanlar) Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 1995, s.161

⁶⁴ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2, 1995, s.155

⁶⁵ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.155

bu kelimeyi çark-ı felek şeklinde kullanmışlardır. Bu dönen gök kubbeye gök çığırsı demişlerdir.”⁶⁶

“Türkler göğün yaratılışı hakkında İslamiyet’ten önce ve sonra pek ayrı düşünmemişlerdir. “Yağız yer, yeşil gök, gün, ay ile geceyi, yarattım” bu deyiş, oldukça geç, Kutadgu Bilig çağında görülüyor. Buna göre, gökle güneş ve ay, ayrı birer âlem idiler. Oğuz destanı içinde de Gök-Han yerden, ağaç koğuşundan gelen hatundan doğmuştu. Gökten düşen hatundan ise, Gün, Ay ve Yıldız Hanlar doğmuştur. Burada da gök ile yıldızlar âlemi arasında kesin bir ayrılık gösteriliyordu.”⁶⁷

Aşağıda verilen türkü metinleri, insanların gökyüzüne duyduğu sevgiyi ve verdiği değeri gösteren güzel örneklerdendir:

Bir gün
Çok bunalırsan
Denizin dibinde
Yosunlara takılmış gibi
Soluksuz
Sakin unutma gökyüzüne bakmayı
Gökyüzü senindir
Gökyüzü herkesindir (87/1) Zülfü Livaneli

Metrisin önünde durdum
Hasretim yerlere vurdum
Ben dağlarda uçan kuştum uçan kuştum
Kanatlarımdan vuruldum
Yıllar var ki yorgunum ben
Gökyüzüne vurgunum ben (162/1) Ali Asker

Bir bak şu göğe umut doludur
Bulandı kana zulüm yoludur (106/2) Hasret Gültekin

1.1. Gökyüzünün Direği

⁶⁶ Hikmet Tanyu, a.g.e, s.134

⁶⁷ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.153

“Göğün de bir direği vardır” şeklindeki bu inanış, yeryüzünde çok yayılmış ve âdeta insanlığın bir malı olmuştur. Avrupalılar, eski Roma ve Yunan kültürleri bu direğe “universalis columna” derlerdi. Bu inanış, elbette ki Türklerde de vardı.⁶⁸

Altay, Kuzey Türk destanları ile düşüncelerinde göğün direği anlayışı çok önemli bir yer tutar. Batıya gelindikçe, Türk kavimleri bu inanışı, hafifçe İslam düşüncesi ile de benzeştirmişlerdir. Bir Altay destanında “Göğün direği alınsa” deniliyor. Bu kıyamet kopsa demektir.⁶⁹

“Sibiryaya ve Altay bölgelerinde, şehirler ile yurtların yanında dikilmiş uzun bir “sırık” bulunuyordu. Sırığın tepesinde ise ağaçtan yontulmuş bir kuş figürü vardı. Sırığın tepesindeki bu kuşa, “gök kuşu” denilirdi. Yakutlar ise bu kuşa “öksökü” derler. Onlara göre bu sırık “göğün direği” idi. Bu kuş yaygın olarak “çift başlı kartal” şeklinde yapılırdı. “Dünyanın direği” dört köşe yontulmuş bir ağaçtı. İnanışlara göre bu sırık göğe uzanıyor ve tepesinde de kartal bulunuyordu. Daha gelişmiş olan Yakut Türklerine göre, kartal Tanrı'nın gücünün sembolü idi. Dol Ganlara göre ise kartal göğün kapısını kanatlarıyla tutuyordu. Göğün kanatları sırık üzerindeki 7 ve 8 dal ile gösterilmişti. Kartal ise kırmızı renge boyanmıştı. Gökte “Tanrı'nın Katı” büyük bir kartalın bulunduğu yer idi. Ruhlar kuş olup uçuyorlardı. Yerde bir çocuk doğduğu zaman bu küçük kuşlardan biri inerek çocuğun ağzından girer ve ona ruh verirdi.”⁷⁰

“İrtiş ırmağı boylarındaki Cingala Köyü Ostiyakları köyün ortasına diktikleri direğe “şehrin direği” veya “şehir ortasının güçlü direği” adını veriyorlardı. Uno Harva'nın da belirttiği gibi bu köylerde, Türk ve Tatar geleneklerinin, baskısı altında bulunuyorlardı. Köy halkı da bu direğe saygı gösteriyor ve topladıkları paralar ile kurban kesiyorlardı. Bunu niçin yaptıkları sorulunca da “İşlerimiz iyi gitsin ve soyumuz çoğalsın diye direğe kurban sunuyoruz” diyorlardı. “Demir Direk Adamı” ve “Tanrının Bıraktığı Ağaç” bu direğin diğer adları idi. Bu Tatarların “Demir Kazık”ı idi. Köylülerin bazıları da bu direğe “Er” ve “Baba” diyorlardı. Bu yolla şehir direği, onların atası oluyordu. Uygur ve Yakut Türklerinde de gök ile yeri birleştiren bu ağaç, hayat veriyordu.”⁷¹

Yakut Türkleri, sıriklar üzerine ağaçtan yapılmış çift başlı kartallar koymuşlardır. Tepesi çift başlı kartal heykelcikleri konan bu sırikların üzerine, merdiven gibi enlemesine ağaçlar da çakmışlardır. Bu ağaçların sayıları 7 ile 9 arasında değişmektedir. Bazıları da beş

⁶⁸ <http://www.eskitarih.com>

⁶⁹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e. Cilt 2, s. 169

⁷⁰ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.179

⁷¹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.177

sırık üzerine bir tahta çakmış ve çift başlı kartalı bu tahta üzerine oturtmuşlardır. Tahta, göğün ilk katı ve ortadaki sırık da, göğün direği olmaktadır.⁷²

Gök sırıgına enlemesine çakılan 7 veya 9 ağaç, Türk düşüncesi ile ilgilenen kimseler için çok şey ifade eden sembollerdir. Bilindiği üzere gök, Batı Türklerine göre yedi ve Doğu Türklerine göre ise dokuz kattan meydana gelmişti. Bu duruma göre sırık, sembolik olarak göğün direği oluyor ve göğün direğinin üzerine de bir çift başlı kartal oturtuluyordu. Bu düşünce düzeni, Çin denizinden ta İzlanda'ya kadar uzanan, bütün Altay kültüründe yer bulmuştu. Bu sebeple, geniş bölgelere yayılmış olan bu fikir, yer yer değişikliklere de uğramıştı. Bazıları, bu kutsal çift başlı kartalı, göğün üçüncü katına oturtmuşlar ve bazıları da onu, göğün dokuzuncu katına kadar çıkarmışlardı. “Göğün yedinci veya dokuzuncu katı, Büyük Tanrı'nın bir oturağı idi.” Bazı Altay kavimlerinde, çift başlı kartalı, Tanrı ile beraber oturtmak hoş gelmemişti. Bu sebeple onlar kartalı, birkaç kat daha indirmişlerdi.⁷³

“Finlandiyalı bilginler Ortaasya ve Sibirya'da büyük seyahatler yapmış ve kendi atalarının eski kültürlerini toplamak istemişlerdi. Tanınmış Fin bilgini K.F. Karyalainen, İrtiş Nehri boylarında gezmiş ve çok değerli bilgiler toplamıştı. Ayrıca bu bölgede, köyün orta meydanına bir “gök direği” dikme âdetinin, çok yaygın olduğunu da hayretle görmüştü. Bu köylerde genel olarak Finler ve Macarlarla akraba kavimleri, Türk köyleri ve obaları ile sarılmıştı. Bu sebeple, bu tanınmış Fin bilgini de, İrtiş boyundaki Ostyak köylerinin, kuvvetli bir Türk tesiri altında bulduklarını söylemekten kendini alamamıştı. Aralarındaki tek fark, Türklerin Müslüman olarak bu adetleri kaldırmış olmaları ve Ostyakların ise, eski dinlerini muhafaza etmiş olmaları idi. Şüphesiz ki İslâmiyet ile ortadan silinmiş olan bu adetler, İslâmiyet'ten önce, Türk obalarında da yaşamıştı.”⁷⁴

“Hem eski Türklere ve hem de Altay Türklerinin şamanlarına göre, “çadır, küçük bir Dünya idi”. Bu sebeple Şamanların çadırlar içinde yaptıkları din törenleri, kültür tarihi bakımından her zaman için, büyük bir önem taşırldı. Meselâ böyle bir töreni çok kısa olarak özetleyelim: Şamanların “göge çıkma” törenleri, özel olarak kurulmuş bir çadır içinde yapılıyordu. Törene başlarken ellerindeki davulu çalarak dua eden Şamanlar, göge çıkmak için adım adım çadır direğine tırmanıyorlardı. Bazen da çadır içine bir kayın ağacı dalı getirilip, konuyor ve ucu, çadırın bacasından dışarıya çıkarılıyordu. Ağacın dallarına basan

⁷² Bahaeddin ÖGEL, Türk Mitolojisi/ Göğün Direği, <http://www.eskitarih.com>, S. 3

⁷³ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, S.5

⁷⁴ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, S.5

şaman, her üst dala geldikçe, yeni dualar ediyor ve içkiler sunuyordu. Çadırın bacasına eriştiğinde de artık göğün kapısına gelmiş oluyordu. Bazı bölgelerdeki şamanlar çadırın bacasında dururlar ve daha öteye gitmezlerdi. Bazıları da, bacayı da aşarlar ve çadırın üstüne çıkarlardı. Göğe çıkma törenlerinde en doğru sayılan hareket, şüphesiz ki şamanların bacayı aşmadan durmaları idi. Çünkü burası, Kutup Yıldızı'nın meydana getirdiği "Gök kapası" idi. Bundan sonra artık, Tanrının aydınlık ülkeleri ile ruhlar âlemi başlıyordu. Şamanların çoğu, kişisel güçlerini göstermek için, bu çizgiyi aşıyor ve dinin esas prensiplerinden birini, bu yolla çiğnemiş oluyorlardı."⁷⁵

Göğün direği ile ilgili düşünceler, Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeleri ile epey değişmiştir. Yerden göğe doğru uzanan direk, artık Muhammed olmuştur. Alevî'ler buna Ali'yi de katarlar. Meselâ Pir Sultan Abdal'ın Şah İsmail'den aldığı şu güzel şiir, bunun için güzel bir örnektir.⁷⁶

“Yakdıracağım bir çırağdır,
Yerden göğe bir direktir,
Bindireceğim bir buraktır,
Allah bir, Muhammed, Ali!”

Zamanımızdan 900 sene önce, Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bir atasözünde de söylendiği gibi, yeri de bastıran dağdı. Türkler, yalnız göğün değil; yerin de bir direği olduğuna inanıyorlardı. Nitekim göklere yükselen bir dünya ağacı ve kazığı olduğu gibi; yeraltından yeryüzüne çıkan bir de yeraltı ağacı vardı. Nitekim yine bir Bektaşî şairi olması muhtemel görünen Dedemoğlu, yerin direğinden de söz açıyordu. Ona göre, bu direk de Muhammed' dir:⁷⁷

“Yerin göğün, arşın, kürsün direği,
“Varınca bir tel ver pirime turnam!...”

Dört kapının çırağı
Müminlerin durağı

⁷⁵ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, s.5

⁷⁶ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, s.6

⁷⁷ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, s.6

Yerin göğün direği

La ilahe illallah (146/10) Âşık Daimi

Kuran-ı Kerimde gökyüzünün insanların görebileceği bir direk olmaksızın yaratıldığı söylenmektedir: *Allah, gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yarattı. Yeryüzüne de, sizi sarsmasın diye sabit dağlar yerleştirdi ve orada her türlü canlıyı yaydı. Gökten de yağmur indirip orada her türden güzel ve faydalı bitki bitirdik. (Lokman/a.10)*

İslam inancı etkisi altında söylenmiş olan türkü metinleri eski Türk inancının aksine Allah'ın gökyüzünü bir direk olmaksızın yarattığını belirtmektedir:

Kazması yok küreği yok

Ustası var çırağı yok

Gök kubbenin direği yok

Muallâkta bina çatmış (54/3) Âşık Veysel

Bizler derd ehliyiz Yezdan aşkına

Gökleri direksiz tutan aşkına

Medine şehrinde yatan aşkına

Yüzümü yerlere sürer gezerim (132/3) Âşık Nihani

Namert kapısında bent etme özün

Semayı direksiz kurana yalvar

Anın katresinden olur bin rahmet

Cana ceset-i ruh verene yalvar (120/1) Âşık Zülâli

Direksiz kubbeyi denke vuranı

Yeri göğü çekip tartanı söyle

Gel haber ver gökyüzüne ereni

Dünyanın ucuna yeteni söyle (125/1) Kırşehirli Âşık Said

1.2. Gökyüzünün Katları

“Eski Türk resmi yazılarına göre evren dört kat idi: 1.Gök. 2.Kağan, yani hükümdar. 3. Kişioğlu, yani insanlar. 4. Yer. Bütün bunlar gökle yer arasında sıralanmıştı. Tabii olarak, tanrının da göğün üstünde bir panteonu, yani maiyeti vardı. Fakat Tanrı ile dünya devleti, kesin olarak birbirinden ayrılmışlardı. Göktürk yazıtlarında bu sıralama şöyle yapılıyor: “Üze kök tengri asra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış kişi oğlında üze eçüm apam Bumin Kağan istemi Kağan olurmuş” yani Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındığında, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. Kişioğlunun üzerine de büyük amcalarım Bumin Kağan İstemi Kağan (Hükümdar) olarak tahta çıkmış”⁷⁸ Göktürk yazıtlarından da anladığımız gibi en üste gök vardır. Ancak Türklere göre gök de kendi içinde katlara ayrılıyordu; Doğu Türklerine göre gök, 9 kat idi. Dokuz sayısı Türklerin en eski ve en kutlu sayılarıyla. Bu dönemde “9 gezegen” ile takvim düzeninin de rolü vardır. Batı Türklerine göre ise gök 7 kat idi. Kuzey Türk destanlarında da 7 kat gökten bahsedilmekteydi.

Verbitski'nin derlediği Altay yaradılış mitinde dokuz (bir başka yerde doksan dokuz) dünya vardır, bizim dünyamız ise bunların en küçüğüdür; otuz üç katlı göğü vardır. Verbitski ayrıca kahramanlarla ilgili unsurların masallara da yansıdığını belirtir. “Altay masallarında yüz gökten bahsedilir. Bunlarda üçüncü gökte “Ay Altın”, yedinci gökte “Uzin Karı”, dokuzuncu gökte “Dokuz Yaratıcı”, onuncu gökte “iki kardeş kahraman”, otuzuncu gökte “Kuskun Ampa ve Altın Moko”, kırkıncı gökte “Kan Doma”, altmışıncı gökte “kahramanların aileleri”, yetmişinci gökte “Ölümsüz Oblos Han”, yüzüncü gökte “Atlı Bey” vardır.”⁷⁹

“Radloff’un Altaylılar arasında yaptığı tespitlere göre, yukarıda on yedi kat olan ışık âlemi olan gök, aşağıda yedi veya dokuz kat olan karanlık âlemi, bunların arasında da insanların yaşadığı dünya yer alır. Radloff, yerel coğrafi konumların gök küreye yansıtıldığını, kat kat yüksekliklerden oluşan dağların çok katlı gök tasavvurunu oluşturduğunu da iddia etmiştir.”⁸⁰

Göktürk devletinin hakanları tahta çıkarılarken keçe ve halı üzerine oturtuluyorlar ve doğudan batıya doğru 9 kez döndürülüyorlardı. Hakan böylece tahta çıkmış oluyordu. Bunun sebebine gelince; Türklere göre dünya doğudan batıya doğru dönüyordu. Keçe veya halı da dokuz kez aynı yönde döndürülüyordu. Böylece kağan göğün dokuz katını aşmış ve tanrıya ulaşmış ve tanrıdan kağanlık kutluluğunu almış oluyordu. Şamanların göğe çıkma törenleri de Hakanların tahta çıkma törenine benzer. Yakut Türklerinde baş Şamanı 9 şaman bir keçe üzerine oturtturarak kaldırırlar, bundan sonra şaman göğün dokuz katını temsil eden dokuz ağacı

⁷⁸ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1, 1995, s.279

⁷⁹ Muharrem KAYA, a.g.e, s. 112

⁸⁰ Muharrem KAYA, a.g.e, s. 112

üçer defa dolanarak göğe çıkma törenini tamamlıyor ve ondan sonra da keçe üzerine oturuyordu.⁸¹ Yakut Türkleri kurban töreni sırasında, üç ağaç diker, başlarına da birer kuş heykelciliği korlardı. Bu kuşlardan biri çift başlı bir kuş idi. Tören bundan başlardı. Dokuz ağaç dikiyorlardı. Her ağaç göğün bir katını gösteriyordu. Göğün yolu ise at perçemleri ile gösteriliyordu.

“Türklerde kozmos, uzay ile dünyanın tümüne verilen bir addı. Dünya “mikro-kozmos”tur ve bir küçük âlemdir. “Makro-kozmos” ise, yıldızların dolaştıkları, sonsuz uzay; “büyük âlem” idi. Türkler gök kubbesini de, mikro-kozmos yani küçük âlem içinde düşünmüşlerdir. Canlıların uçtuğu ve yaşadıkları hava tabakasını da “kalıg” adı ile küçük âleme katmışlardır.”⁸²

“Türkler, hava ile diğer gök varlıklarını, kesin olarak birbirinden ayırmışlardır. Bu hava boşluğuna, “kalıg” denilirdi. Uygurlar ise “kök kalıg” sözünü, bütün gök için söylerlerdi. Anlaşıldığına göre “kalıg” büyük gök gibi mukaddes değildi. Bulutlar kalıgda gezer; şiddetli yağmurlar ile dolular, hep kalıgdan gelirdi. Yeryüzü nasıl insanların ve diğer canlıların yeri ve yurdu ise “kalıg” yani hava, kuşlar ile diğer canlıların gezindikleri birer bölge idi. Bundan dolayı hava, yeryüzünün adeta bir devamı gibi düşünülüyordu. Eski Türkçe kitaplar, kuşlardan söz açarken “kalıg kuşlar” da derlerdi. Örnek olarak şu metinleri verebiliriz; “Kerkes kuşu, yüksek kalıgdan çakar, Mukaddes hanımız kalıgdan indiniz”⁸³ “11. Yüzyılda “Acun kalıg” dünyamızın göğü, kubbesi manasında söyleniyordu. Çince eserlerden tercüme edilen eski Türkçe kitaplarda “kalıg” sözü Çince “kung” sözünün karşılığı olarak kullanılmıştır. Çince “kung” sözü de boşluk demektir. Acun dünyamızdır ve kalıg da dünyamızın bir devamı gibidir.”⁸⁴

Uygurlardan itibaren kullanılmaya başlanan “kök kalık” tabiri dünya ile uzay küresini ayıran sınır çizgisini oluşturur. Kök kalık, hava boşluğu; oda, salon, kule, evin çatısı anlamlarını da taşır.

İslam tasavvufunda ise göğün katları yukarıdan aşağıya doğru şöyle sıralanıyordu. 9. Katın yukarısı Atlas, 9. kat Arş, 8. kat yıldızlar ve burçların bulunduğu kat ve 7. kattan itibaren yedi kattan oluşan gök katları vardır. “*Görmediniz mi, Allah yedi göğü tabaka tabaka nasıl yaratmıştır?*’(Nuh/a.15)” Türk tasavvuf edebiyatında göğün üst katlarında, gece ve gündüz gibi bir ayrılık yoktur. Bu yüce katlar her zaman aydınlık ve nurlu idi. Yunus Emre şöyle diyordu: “Ol felekte dün olmaz, Ay, gün doğup, dolunmaz.” Altay ve Kuzey Türk

⁸¹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2, 1995, s.164

⁸² Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.160

⁸³ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.153

⁸⁴ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.153

destanlarında da, göğün üst katlarının sürekli aydınlık olduğunu görüyoruz. Kutadgu Bilig’de gece ve gündüz yorganı bir süre için örtülüyordu.

Kuran-ı Kerimde de gökyüzünün katlarından bahseden ayetlerden bazıları şunlardır; “O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı; sonra göğe yöneldi, onları da yedi gök olarak düzenledi. O her şeyi bilir.” (S.2/a.19) “Andolsun, biz sizin üzerinizde yedi yol yarattık. Biz yarattıklarımızdan habersiz değiliz. (Mü’minûn/a.16–17)” “De ki: “Yedi kat göklerin Rabbi, büyük Arş’ın Rabbi kimdir?” “Allah’ındır” diyecekler. “Öyle ise O’na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?” de.(Mü’minûn/a.86–87)” “1- O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. 3- Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık. Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık ve (ahrette de) onlara alevli ateş azabını hazırladık.(Mülk/a.3–4–5)” Gökyüzünün 7 kat olduğu inancı türkülerimizde bolca işlenmiştir:

Dizgin etsem gönül atın
Geçer göğün yedi katın
Yalan dünya maslahatın
Kâh bitmez kâh biter çektim (38/2) Aşık Seyrani

Acep kande gezer ol yüzü mahım
Onu görmeyeli çok zaman oldu
Enderundan چراغ olunca ahım
Yedi kat göklere dirahşan oldu (177/1) Aşık Şemi

Benden selam söylen sofu canlara
Vücudun şehrini yuyanlar gelsin
Yedi kat göklerin yedi kat yerin
Kudret binasını kuranlar gelsin (41/1) Pir Sultan Abdal

Benliği terk edip şöyle bir baksan
Ölümden kaçmaya gücün yeter mi
Yedi kat yerde de göğe de çıksan
Ölümden kaçmaya gücün yeter mi (102/1) Kemal Eroğlu

Ne kadar çok olsa cürmüm günahım
Zerrece rahminden yok mudur Şah'ım

Yedi kat göklere ser çekti ahım
Feryada gelmişem figan güntüdür (113/7)Recep Hıfzı

Dediler geliyor hatemen nebi
Açıldı yedi kat göklerin babı
Titredi yerlerin bunca mihrabı
Fahri kâinatı Sultanı gördüm (189/3) Âşık Zülâli

Atlas dokuzuncu felektir. Orada hiçbir taayyün olmadığı için atlas adı verilmiştir.⁸⁵ Kuran-ı kerimde göğün en yüksek tabakası olarak Arş'tan bahseder. "Arş: Allah'a ait isimlerin (Esmâ'ü-l Hüsnâ'nın) bir terkip halinde kuvveden fiile çıktığı sınırdır ki, bu sınırla birlikte çokluk (efal yani fiiler) âlemi dediğimiz boyut meydana gelmiştir. Daha doğrusu yaratılmıştır. Çünkü yaratılma bu sınırdan itibaren olmuştur. Bu yüzden Arşın üstünde yaratılmışlıktan söz edilemez. Farklı bir deyişle Arş, Allah'ın soyut özellikleri ile soyutun somuta dönüştüğü sınırdır ki, Arş da soyuttur. Arş'ın altı ise "Arz" olarak ifade edilmiştir. Buradaki çokluk (Efal) boyutundan kasıt ise, algılayabildiğimiz ya da algılayamadığımız tüm boyutlarıyla sonsuz-sınırsız varlık ya da kâinattır. Yani makro-kozmos dediğimiz planetlerden yıldızlara, yıldız kümelerinden Galaksilere ve Galaksi kümelerinden sonsuz-sınırsız evrene ya da bu yapıların katmanları olan ve mikro-kozmos olarak isimlendirdiğimiz moleküllerden atom ve parçacıklara, parçacık- enerji yapısından holografik dalga biçimli enerji denizi ve nihayetinde Salt Enerji ye kadar hepsi çokluk boyutu olarak ifade edilmektedir. Bu sebeple tüm insan, cin, melek, berzah, mahşer, cennet, cehennem hep bu çokluk boyutu içinde yer alan varlık ve boyutlardır."⁸⁶ Meleklerin ve hurilerin gökte bulunduğu dair inanç aşağıda verilen türkü örneklerine de görülmektedir:

Yavru şahin bir kekliği soraklar
Dövünce çıkası göksü yelekler
Cennette huriler gökte melekler
Mahlûkat sevinir kul bayram eder (134/3) Neşet Ertaş

⁸⁵ İskender PALA, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yay. İstanbul, 2004, s.41

⁸⁶ Kenan KESKİN, Arz-Arş, <http://sufizmveinsan.com>

Daimi'yim der ki mümin sadıklar
Hüseyin aşkıyla bağı yanıklar
Gökteki melekler suda balıklar
Göller feryat eder matem ayında (155/7) Âşık Daimi

Nâr-ı aşkın ile vücudum yandı
Bir asilzadedir huridir kendi
Sanırım ki gökten bir melek indi
Kollarını boynuma saldığı zaman (201/4) Kuloğlu

Feriştehler ile hubca görüşüm
Arş yüzünde meleklerle karıştım
Şükür ol dem didarına iriştim
Sana medet yoluna mürvet ya Ali (129/4) Pir Sultan Abdal

Arş aslında tavan demektir. Bir insanın üst tarafını teşkil eder. Bir evin tavanı, bir binanın çatısı, kubbesi hep arş manasına gelir. Çadır ve çardak gibi gölge yapan şeylere de arş denir. Keza padişahların, hükümdarların oturdukları tahtlara da arş denildiğı malumdur. Bu itibarla arş kelimesinin en kat'ı vasfı yüksekliktir, üstünlüktür. Mecazi olarak, arş kelimesi mülk, izzet ve saltanat manasında da kullanılıyor.⁸⁷ “İslamiyet'te “Arş” göğün en yüksek tabakasıdır, 9. felektir. Türklerde Arapça “arş” sözü Kutadgu Bilig ile başlıyordu. Yalnız, Kutadgu Bilig'de “Arş” ile ilgili beyitler birbirinin aynı gibidir. Bundan da anlaşılıyor ki, konunun pek derinine inilmemişti. “Yüce Gök” yerine “Arş” kullanılmıştır.”⁸⁸ “Batlamyus nazariyesine göre bütün felekleri çevreleyen, hepsinin üstünde ve yıldızlardan boş kabul edilen dokuzuncu kat gökteki Felekü'l-eflâk, Felek-i a'zam veya Felek-i atlas dahi denir. Buradan itibaren Allah ilminin başlaması ve Levh-i Mahfuz'un Arş'ta bulunduğu inanılması dolayısıyla mecazen Allah'ın takdirinin geldiğı yer olarak bilinir. Allah'ın kudret ve ululuğı bu kattan evrene yayılır. Bu nedenle Arş-ı Âlâ, Arş-ı Rahman, Arş-ı İlâhi, Arş-ı Yezdân ve Felek-i A'zam diye bilinmektedir. “arş u ferş” ve “arş u zemin” kelimeleri ise yer ile gök anlamında kullanılır. Tasavvufa göre Arş, gönüldür. Burada bulunan Levh kelamın

⁸⁷Hikmet Tanyu, a.g.e, s.181

⁸⁸ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt. 2, s.146

saklı bulunduğu mekânsız mekân; Kalem ise kelâmın sübût vasıtasıdır. Bunların üçüne birden “muhkemât” denir.”⁸⁹

Tasavvuf ve hükemâ felsefesini birleştirenler, içinde hiçbir şey olmayan ve dümdüz olan atlas feleğine Kürsî adını verirler. Dokuzuncu kat gök olup sekizinci kat göğü kaplar. Sekizinci kat gök ise Arş adını almıştır. Levh-i mahfuz burada bulunur. Kuran-ı Kerim’de Kürsî’nin gökleri ve yeri kapladığı yazılıdır. (Bakara/225) bu nedenle de bu ayetin adı Ayete’l-Kürsî olmuştur.⁹⁰ “Ayete’l-Kürsî’de beyan olunduğu üzere, bazıları kürsî ile arşın aynı şey olduğunu düşünmüşlerdir ki ikisinin de “Taht” manasından alınmış olduğunu mülahaza etmişlerdir. Fakat ekseriyetle nakledildiğine göre, arş kürsînin de fevkindedir. Bu suretle kürsî “taht” manasında düşünülürse arş onu çevreleyen saray veya sarayın tavanı gibi mülahaza olunabilir. Diğer bir rivayete göre de kürsî arşın ayak yeridir. Bu manaya göre, kürsî, pay-ı taht manasıyla mülahaza olunabilir. Bu iki mana nazar-ı itibara alınır, arş, şeriat dilinde bütün alemleri çevreleyen, sınır ve miktarı beşer aklının haricinde olan ve hakikatini bilme Allah’a mahsus bulunan en yüksek bir muhit olarak şâyidir ki, gökler, cennet, sidre, kürsî hep bu muhitin altında düşünülür ve bu bir sondur ki “alem” tasavvuru burada biter. Fakat hakkın vücudu bitmez ve Sidre-i Müntehâ’yı geçmeden Hak Tela’nın Cemali müşahade edilmez. Nitekim peygamberimiz (S.A.S) Mirâc’da Sidre-i Müntehâ’yı geçmişti. Birinci mülahazaya göre Arşın ihatası bir mekân ihatasıdır. İkinci mülahazaya göre ise, manevi bir ihatadır.”⁹¹

Arş, Hamele-i Arş denilen dört melek tarafından taşınmaktadır. Cebrail’in mekânı da burası olup buradan öteye geçemez. Arş’tan geçen, yalnızca Peygamberimizdir ki Miraç gecesinde Allah ile görüşmüştür. Arş maddi âlemin ilk tabakasıdır. Bunun için Nefs-i Külli olarak bilinir. Allah önce Nur-ı Muhammedî’yi yaratmış ve o nura akınca nur ikiye bölünmüştür. Bir kısım su gibi erimiş, ikinci kısım ise on parçaya bölünmüştür. Bu on parçanın ilki Arş’tır. Burası meleklerin kıblesi olup, bütün yaratıkların sıfat ve suretleri oradadır. Etrafında sekiz nehir ve yetmiş bin saf melâke vardır. Bazı mutasavvıflar bütün cisimleri ve varlığı Arş kabul ederler. Bu bakımdan bütün varlıkların Tanrı Arş’ı olduğuna inanılır. Edebiyatta ve özellikle de dini tasavvufi edebiyatta ve konuları itibariyle daha mücerret olan tevhit, münâcaat, na’t, miraciyye gibi manzumelerde Arş’tan söz edilir. Arş’a

⁸⁹ İskender PALA, a.g.e, s.27

⁹⁰ İskender PALA, a.g.e, s.282

⁹¹ Hikmet Tanyu, a.g.e, s.181

yükselmek, Arş'a çıkmak, arş u feşr, aşr u kürsî gibi deyimler halinde de çok kullanılır.⁹² Bilindiği gibi miraç olayı ile Hz. Muhammed Arş'a çıkmış ve yüce Allah'la görüşmüştür, bu olay türkülerimizde oldukça işlenmiştir:

Hadis-i kudside buyurdu mevla
Muhabbet hilatini giydi Mustafa
Melekler Miraçta kıldılar nida
Haşr olan ruhlara surdur muhabbet (168/3) Âşık Bosnavi

Muhammet Mustafa Miraç deminde
Dedi esselamü aleyk-es-selam
Ali-yyül Murtaza kırklar ceminde
Dedi esselamü aleyk-es-selam (250/1) Âşık Veli

Ol Hak Habibi Mustafa Miraç'a edecek sefer
Ol dem canım fikir eyledim ol sırrını duyan benim (251/10) Yunus Emre

Ali benim şahımdır
Kâbe Kiblegahımdır
Miraçtaki Muhammed
O benim padişahımdır (249/2) Âşık Daimi

Aşağıda verilen türkülerde Allah'ın gökte bulunduğu inancının izleri vardır:

Kanda idim fikr ederim göğe bakıp şükrederim
Dost benim gönlüm evinde tenim içinde can imiş (39/2) Yunus Emre

Evc-i asumana çıkardım seda
Yoluna canımı eyleyim feda
Birşey nasip etmiş herkese hüda
Sensin ben aşığa ihsan olan yar (10/4) Bursalı Halil

İslâm'a göre, Arş, bütün âlemi kuşatan, sınırlandırılması ve takdir edilmesi beşer aklının dışında kalan ve gerçeğini Allah'ın bildiği yüce bir makamdır. Yedi kat gök, Cennet,

⁹² İskender PALA, a.g.e, s.27

Sidre, Kürsî Arş'ın altında tasavvur edilir. Arş'ın sınırı, âlemi tasavvurun son sınırıdır. Arş'tan evvelki Sidre-i Müntehâ geçilmeden Allah'ın cemali (Cemâlullah) müşahede edilemez. Resulullah (s.a.s.) Miraç gecesinde Sidre-i Müntehâ'yı geçerek Arş'a ulaşmıştı. Kuran-ı Kerim'de Allah'ın gökyüzünü yarattıktan sonra Arş'a kurulduğu şu ayetlerde belirtilir. *“O'dur ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Sonra arş üzerine istiva etti (hükümran oldu). Yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni, ona çıkanı bilir. (Hadid/4), “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan, sonra da Arş'a kurulup işleri yerli yerince düzene koyan Allah'tır...(Yûnus/3)” “O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş'ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. (Hûd/7)” “Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arş'a kurulan, güneşi ve ayı buyruğu altına alandır. (Ra'd /a.2)” “Arzı ve yüksek semaları yaratan tarafından indirilmiştir. Rahman, Arş'a kurulmuştur. Göklerdeki, yerdeki bu ikisi arasındaki ve toprağın altındaki her şey, yalnızca O'nundur.”(Tâhâ/a.4-5-6)”*

Hz. Peygamber (s.a.s)'den gelen bilgilerde belirtildiğine göre, yedi semanın Kürsî içindeki büyüklüğü bir kalkanın içine atılmış yedi dirhem gibidir. Kürsî de Arş'ın içinde bir çölün ortasına atılmış bir demir halka gibidir. Ebu Zer'in rivayet ettiği bir hadisinde Hz. Peygamber (s.a.s) bunların büyüklüğünü şöyle bir benzetme ile açıklamıştır: *“Nefsim yed-i kudretinde bulunan Allaha andolsun ki, yedi sema ve yedi arzın Kürsi'nin yanındaki büyüklüğü, ancak dünyanın bir çölünün ortasına atılmış bir halka gibidir. Arş'ın Kürsi ye nisbetle büyüklüğü de bu halkaya nispetle çölün büyüklüğü gibidir.”* “Arş” türkülerimizde geniş yer tutar:

Cümle melaykeler secdeye iner
Hep çarhi felekler Hak diye döner
Arş'ı Asuman'da kandiller yanar
Bayram gecesinde bayram gününde (33/3) Aşık Daimi

Yunus sen Tabduk'a kılğıl dualar
Âşıklar meydanı Arş'tan uludur (45/7) Yunus Emre

Kün buyurdun her eşyayı yetirdin
Mevcudatı kemaline getirdin
Yaptın Arş'ı Kürs'ü kendin bitirdin
Uğrattın tükenmez kavgaya beni (25/2) Şair Dertli

Arş-1 kürsü yeri göğü yaratan
Bin bir isim ile her gün tur atan
Kiminin gönlünü nurla donatan
Ali sevgisiyle kimler ondu ki (51/3) Can Yoksul

Hak bizi yoktan var etti
Şükür yoktan vara geldim
Yedi kat arşa asılı
Kandildeki nura geldim (118/1) Pir Sultan Abdal

Öyle bir ziya gördüm ki zeminden arşa kadar
Hepsi bir noktada mevcut incele hükmün kadar
Ne çeken var ne götüren yol almış giden katar
Dayaksız bir köprü gördüm geçmesi mümkün değil (172/2) Âşık Murat

Çobanoğlu

Aşağıda verilen türkü örneklerinde de Ayyuk'tan bahsedilir. Ayyuk'un iki anlamı vardır: 1-Göğün en yüksek yeri. 2- Göğün kuzey yarım küresinde bulunan bir takımyıldızın en parlak yıldızı.⁹³ "Ayyuk yıldızının gökyüzünün en yüksek noktasında bulunduğu inanıldığı için bir mübalağa unsuru olarak türkülerde sözü edilir. Ayyuk bazen Arş'a kadar uzanan bütün bir sema için mecaz-ı mürseller kurar."⁹⁴

Ey Ömer artırdım ah ü feryadı
Ayyuka çıkardım nale vü dadı
Melamet dumanı serim kapladı
Bu dünya başıma dar oldu gitti (34/4) Âşık Ömer

Ay yansın ağalar güneş tutulsun
Parladı parlardı çalın kılınca
Oklar gıcırdasın ayyuka çıksın

⁹³ Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr>

⁹⁴ İskender PALA, a.g.e, s.48-49

Mevla'nın aşkına çalın kılıncı (59/1) Koroğlu

Gün gelir Safi de niyazdan bıkar
Öfkesi sabrının bendini yıkar
İsyankâr sedası ayyuka çıkar
Öte dur köyümden ilimden öte (195/6) Cemal Safi

1.3. Gökyüzünün Rengi

Gök (kök) renk olarak göğün rengi ve sembolüdür. Türklerde bu mukaddes renk, “Kök Tengri” ve “Kök Türk” deyimlerinde, bütün açıklık ve haşmetiyle görülmektedir. Eski Moğol dilinde ise, hakanlık defteri, hakanlık kadehi gibi anlayışlarda söyleniyordu. Ancak bu defter ile kadehin, gök renk ile tanıtılması da, ayrı bir mana taşıyordu.⁹⁵ “Altay destanlarında “gök renk” daha da genişliyor ve açığa kavuşuyordu. “*Dünya topraklarının bittiği yerde, sonsuz bir mavi deniz vardı...*” Bu destanlarda adı geçen hakanların adları da, “Kök-Han” ve “Kök-Katay” gibi, gök rengi ile tanıtılmış kişilerdi. Bu destanlarda konuşabilen ve uçabilen atlara da rastlanıyordu. Bu kısraklarının çoğunun renkleri de gök idi.”⁹⁶ Gök kelimesinin renk olarak kullanılmasına türkülerimizde de rastlanır:

Bahçelerde gök yemiş
Müdür de rüşvet yemiş
Gaz Amadı görünce
Diz çökmüş selam vermiş (130/3) Anonim

Ataş da yanan yerde gök çimen bitmez
Eser de bad-ı saba yangınım gitmez
Yanar da yüreğimin dumanı tütmez (144/2) Galip Coşkun

⁹⁵ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.152

⁹⁶ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.146

Bahçelerde gök çınar
Boyu boyuma uyar (aman aman)
İkimizde bir boyda
Ayırmaya kim kıyar (aman aman) (175/2) Necmettin Palacı

Türkler göğe bir renk vererek çoğu zaman “Gök-Tengri”, yani “Gök Tanrı” deyimini kullanıyorlardı. Göğü böyle bir renk verme yolu ile ifade etme, Türklerde görülen adetti. Yere de “Yağız yer” derlerdi. “Kök Tengri” ve “Yağız yer” birbirini tamamlayan iki deyim ve anlayıştı. “Yağız” toprak rengi demektir. Bazen yağız yer yerine yalnızca yağız kelimesi gök tengri için de yalnızca gök kelimesi kullanılmıştır. “Yaşıl Kök” daha geç çağlarda, yani Kutadgu Bilig çağlarında görülmüştür.⁹⁷

Gökyüzünün “mavi gökyüzü” şeklinde kullanımına türkülerimizde de rastlanır:

Beni tez saldılar o kaldı içerde
Çok sonra duydum ki
Yozgat'ta sürgünde
Ne yapsa ne etse üstüne gitmişler
Mavi gökyüzünü ona dar etmişler
İki dişi de kırıkmiş öldüğünde (5/3) Yusuf Hayaloğlu

Türklerin kendi sembolleri olan kutsal kurda “Kök-Börié, yani Gök Kurt demelerinin de bir sebebi vardı. Kök, yani gök, göğün rengi olan mavilik idi. Aslında Türkler göğe “Kök-Tengri”, yani mavi gök derlerdi. Bugünkü Türkçemizde kullandığımız “Gök” sözü, göğün renginden başka bir şey değildi. Gök renk, kutsal göğün olduğu kadar, Tanrının da bir sembolü idi. Bir şeyi gök rengine büründürme veya gök sözü ile beraber söylemek, o şeyi kutsal saymak veya aralarında Tanrı ile ilgili bir bağ kurmak isteğinden ileri gelmeli idi. Manas Destanında tecrübeli, görmüş geçirmiş ihtiyarlara Ak-Sakallı denirdi. Fakat Manas'ın oğluna da vermek için birdenbire ortaya çıkan Hızır için ise Gök-Sakallı deyimini kullanılıyordu. Er-Töştük Destanında da Tanrının bir elçisi olarak Kayın ağacının üstünden çocuğa seslenen nur yüzlü ihtiyara da Gök-Sakallı denmişti.”⁹⁸ “Kurt, hayvan besleyen kavimlerin en çok ilgilendikleri bir hayvan olmuştu. “Gök Kurt”lar, gök mavisini Tanrı'nın bir rengi ve bir sembolü halinde idiler. Gök, hem sonsuzluğa kadar uzanan fezanın hem

⁹⁷ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.146

⁹⁸ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.42

yüceliğini hem de rengini ifade eden bir deyimdi. Oğuz-Kağan, annesinden yüzü gömgök olarak doğmuştu. Tanrının yeryüzüne gönderdiği elçiler, “Gök-Sakallı” idiler. Yeryüzünde yaşayan birçok tecrübeli ve şeref sahibi aksakallı ihtiyar vardı. Ama Türkler, bir insanoğlu olan bu ihtiyarlara “Ak-Sakallı” diyerek onları tanrının “Gök-Sakallı” elçilerinden ayırıyorlardı.⁹⁹

Göktürklerde “kök” sözü, yalnızca gök ve mavi renk için söyleniyordu. Zamanla göğün önündeki Tanrı tanıtması kalkmış ve göğe yalnızca gök denmeye başlanmıştır. Kutadgu Bilig’den alınan aşağıdaki metinde yere yağız yer, gökyüzüne de mavi gök dendiğini görüyoruz:

Bayat birmişin halk tıdumaz küçün

Yağız yir yaşıl kök tirilse öçün

Yağız toprak ile mavi gök, öç almak için birleşse bile

Tanrı'nın verdiğiğine insan engel olamaz (Kutadgu Bilig/b.1800/375)

“Oğuz Kağan Destanı’nın Uygur varyantında Oğuz Kağan kendisine yol gösteren kurt’un boz bir kurt oluşundan hareketle “Gök Kurt Tanrı Alametidir.” Teşhisini koymuştur. Gök Orda, Altın Orda’da Gök Göl Anadolu’da kutsal doğunun simgesi idiler. Anadolu ve Azerbaycan’da “Göy göz tekin değildir” sözü ile mavi gözlülerden sakınılmak istenilmesi bundan olmalı. Nitekim “Gök Minare”, “Gök Mescit”, “Gök Kümbet”, “Gök Metrese”, “Gök Kubbe” ululuk anlatan sıfatlardı. Azerbaycan Türklerinde “Gök Öksürük” diye bilinen, şiddetli, tedavisi ağır seyreden bir öksürük hastalığı türü vardır ve bu hastalıkta öksürenin göğsü göverir/mavileşir. Erzurum da çocukların öksürüklerinin tedavisi için gidilen Gök Baba Ziyareti vardır. Azerbaycan’da aynı ihtiyaç için Göy Pir’e gidilir.”¹⁰⁰ Oğuz Kağan destanında geçen *gök-kurtla* ilgili olarak şunları örnek gösterebiliriz: “*Ertesi gün, tan ağarırken, Oğuz Kağan'ın çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü, gök yeveli, büyük bir erkek kurt çıktı... Gördü ki çerinin önünde gök tüylü, gök yeveli büyük bir erkek kurt yürümekte ve kurdun ardı sıra ordu ilerlemektedir... Gök tüylü, gök yeveli bu büyük kurt, bir nice gün gittikten sonra durdu... Gene bir gün, gök tüylü, gök yeveli erkek kurt, yürümedi, durdu.*” Uygurca Oğuz Destanı Oğuz Kağan’ın eşinden bahsederken şöyle der; “*Anung közü kökten kükrek erdi*” yani onun gözü gökten daha gök idi. Bu cümleyi iki şekilde izah edebiliriz: Birincisi gerçekten gözlerin gök olması bir güzellik sembolü idi. Bu sebeple de bu cümle

⁹⁹ Mehmet DİKİCİ, a.g.e, s.336

¹⁰⁰ Yaşar KALAFAT, a.g.e

kızın güzelliğini tarif eden normal bir ifadedir. İkinci ihtimal ise kızın Tanrı tarafından gönderilmiş olması sebebi ile gözlerinin Tanrının rengi olan gök renge bürünmüş olmasıdır.

Aşağıda verilen türküde “gök” kelimesinin renk olarak kullanımına bir örnektir:

Ben bir güzel yar sevdim
Leylani Leylani
Gözü gök kaşı kara
Leylani Leylani (252/3) Paşa Duman

Aşağıda verilen türküde ise “gök” kelimesinin bir üstünlük sıfatı olarak kullanıldığını görüyoruz:

Ben bir yörük gızıydım
Yurt dibinde galdım mı ben
Anamın gök gızıyım
Nasibime vardım mı ben (37/1) Hüseyin Karatürk

1.4. Gökyüzünün Yüceliği ve Kutsallığı

Öncelikle şunu söylemeliyiz ki; Eski Türk dininde, yerle gök arasında ayrılık ve mücadele yoktu: Yer ve gök birbirini tamamlayan iki kutsal bütündü. Türklerde de bu her iki unsur, biri diğeri için lazım olan iki vücuttan ibaret idiler. Göğün, Tanrı'nın; yerin de Şeytan'ın ülkesi olduğuna dair fikirler, Türk dinine sonradan, yeni zamanlarda Şamanizm yolu ile girmiştir. Eski Türkler dualarında hem yerin hem de göğün dualarını istemekte idiler. Türk milletine ve Türk Hükümdarına hem yer hem de gök yardım ederdi. “*Üze Türk tengrisi ıduk yırtı subı anca itmiş erinç. Türk budun yok bolmazun tiyin budun bolçun tiyin kangım İltiriş Kaganıg ögüm İlbilge Katunuğ tengri töpüsünde tutup yügerü kötürti erinç.*” Yukarıda Türk Tanrısı, türkün kutsal yeri ve suyu şöyle yapmış: Türk milleti yok olmasın diye, bir milletin olsun diye, babam İl-Teriş Kağan'ı, annem İl-Bilge Hatun'u tanrı tepesinden tutup, yukarı götürmüş.¹⁰¹

“Gökle yerin müşterek yardımıyla hükümdar olma ve başarıya ulaşma ile ilgili inanış Çingiz Han devrinde de vardı. Mesela Moğolların Gizli Tarihi'nde Çingiz Han'ın, Camuka ve Toğrı-Han'la şöyle bir konuşması vardır: “-Han babam Toğrı Han ve andaşım Camuka'dan

¹⁰¹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1,1995, s.282

birer arkadaş gibi yardım gördüm. Gök ve yerin yardımıyla kuvvetim arttı. Güçlü Tanrının takdiri ile unvanımı aldım. Anamız Etügen'in yöneticiliğiyle buraya geldik. Bunun için Merkit erkeklerinden intikam aldık. Onların halkının bağırını boş bıraktık."¹⁰² Altay Türklerinin söylediği bir masalda da, iki kahraman dövüşmek için karşılaşır. Kahramanlardan biri diğerine: "*-Ne göğe ne de yere dua et! Hiçbir faydası yok!*" der. Bu da gösteriyor ki, Türkler sıkışık anlarında, hem yerin hem de göğün, ikisinin birden yardımını diliyorlardı.¹⁰³

"Şaman inanmalarındaki gök cisimleri belirli bir düzenek içerisinde ve Gök-Tanrının emrindedirler. Tanrı Kayra Han göğün on yedinci katında, yani ışık âleminde oturur. Diğer bir rivayete göre, "Ay Baba" göğün altıncı katında, "Güneş Ana" yedinci katında oturur. Altay Türk destanlarında, Tanrı göğün dokuzuncu katında, güneş sekizinci katında, ay yedinci katında, kutup yıldızı beşinci katında bulunur."¹⁰⁴

"Göğün kutsiyet içermesi ile ilgili inançlar Türk kültür coğrafyasının her kesiminde vardır. Kırkız Türkleri Manas Destanı'nda; "Üzerimizdeki beyimiz gökteki Tanrı gibi" demektedirler. Afganistan'da göğe doğru tükürülmez, "Göğe doğru tüküren kendi yüzüne tükürmüş olur." diye bir söz vardır. Anadolu'da da bunu andıran sözler vardır. Yarı Şaman yarı Ortodoks olan Gagavuz Türklerinde Tenri/Tanrı hem gökyüzü ve hem de Tanrı anlamına geliyordu. Saha Türklerinde Gökyüzü anlamına gelen Nuo'ya dua ediliyordu."¹⁰⁵ Türklerde 11. yy. a kadar önce "gök" söylenirken 11.yy.dan sonra belki de Önasya tesirleriyle "yer" öne geçmiştir. Uygur yazıtlarında ise yine gök yüceliğini koruyup öne geçmiştir.

Gökyüzünün kutsal kabul edilmesinden dolayı çoğu Türk boyu ilk türeyişlerini gökyüzü ile ilişkilendirmişlerdir: Uygurların Türeyiş efsanesine göre "Bir gün iki ağacın arasına gökten bir ışık inmişti. Bunun üzerine, iki yandaki dağlar yavaş yavaş büyümeye başladılar. Bu durumu gören halk ise, hayretler içinde kalmıştı. İçlerinden büyük bir saygı duyarak, Uygurlar oraya doğru yaklaştılar. Tam yaklaştıkları bir sırada, kulaklarına çok tatlı ve güzel müzik nağmeleri gelmeye başladı. Her gece buraya bir ışık inmeye ve ışığın etrafında da otuz defa şimşek çakmaya başladı. Diğer bir günde aynı yerde, ayrı ayrı kurulmuş beş tane çadır gördüler. Bunların her birinde, birer çocuk oturuyordu. Her çocuğun karşısında da, onları doyurmaya yetecek kadar süt dolu emzikler asılı idi.

¹⁰² Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1,1995, s.282

¹⁰³ ÖGEL, a.g.e, Cilt 1, s.282

¹⁰⁴ Mehmet Naci ONAL, Türk Medeniyetinin Oluşumunda Işığın Rolü, Journal of Turkish Studies, Sinasi Tekin Hatıra Sayısı II, (Hzl. Yücel Dağlı-Yosges Dades-Selim S. Kuru), C. 31/II, s. 145-158. (2007), s.4 <http://turkoloji.cu.edu.tr>

¹⁰⁵ Yaşar KALAFAT, a.g.e

Oğuz Kağan avlanırken, gökten bir kız düşer. Kız parlak bir Nur ışığı içindedir. Gün, Ay ve Yıldız-Hanlar bu kızdan doğar ve göğün üç unsuru bu suretle tamamlanır. “Gene günlerden bir gün, Oğuz Kağan bir yerde Tanrı’ya yalvarmakta idi. Karanlık bastı ve gökten bir gök (mavi) ışık düştü. Güneşten, aydan daha parlak bir ışıktı. Oğuz Kağan (bu ışığa doğru) yürüdü. Gördü ki, ışığın ortasında bir kız oturuyor. Çok güzel bir kız. Başında ateşli ve parlak bir beni vardı. Altın kazık (demir kazık yıldızı) gibiydi. Öyle güzel bir kızdı ki, gülse mavi gök gülüyor, ağlasa mavi gök de ağlıyordu.” Oğuz kağan daha sonra bu kadınla evlenir ve Gün, Ay ve Yıldız adlarında üç çocuğu olur. “Gün, Ay ve Yıldız-Hanlar, büyük kardeşlerdir ve devlet içinde de önemleri büyüktür. Şüphesiz ki bunların bu önemi, yalnızca büyük çocuk olduklarından dolayı değil; aynı zamanda da gökten nurlar içinde düşen Gök Tanrı’nın kızı olan Hatun’dan doğmuş olduklarından ileri geliyordu.”¹⁰⁶

“Bir Proto-Moğol efsanesine göre bir kadın, gökten düşen bir dolu tanesini yutmuş ve bundan dolayı da gebe kalmıştı. Bunun için de bu kadından türeyen boy kutsal kabul edilmişti. Ortaasya mitolojisinde gökten inen ışıklarla gebe kalma efsanesi çoktur.”¹⁰⁷

Gökten ışık inmesi, daha ziyade Uygurların Böğü Kağan zamanında, yani M.S. 763 senesinde kabul ettikleri Mani dini ile ilgili bir motif olsa gerekir. Şamanizm’de de gökten ışık inme olayları yok değildir. Fakat bu konu üzerinde Mani dininde olduğu gibi büyük bir edebiyat yoktur. Birçok Çin İmparatorunun anneleri de gökten böyle ışık inmesi yolu ile gebe kalmışlardı. Çingiz Han’ın atalarından Alan Koa’nın üzerine inerek, kadını gebe bırakan ışık da hepimizce bilinen bir şeydir. Fakat Manihaizm’deki ışık, bir prensip ve felsefe halindedir. Bu sebeple Manihaizm’e çoğu zaman “Işık Dini” denmiştir. Manihaizm’deki bu ışık doktrini çok uzun ve geniş bir meseledir.¹⁰⁸

Göğün kutsallığından dolayı zaman zaman bazı kavimlerde göğe kurbanlar sunulduğunu görürüz. “Orta Asya’nın batısında V. Yüzyılın başlarında yeni bir devlet kurulmuştu. Bu devlete Batı kaynakları Ak-Hun, İslâm kaynakları ise Eftalit, Heyâlit gibi adlar vermişlerdir. Bu devlet göçebe kabileler tarafından kurulmuştur. Bu devletin müşterek dini törenleri vardı ve bu törenlerde göğe kurban sunma âdeti vardır. Göğe ok atmak da onların adetlerinden biriydi. Daha sonraki tarihlerde göğe ok atma ve bağrımların daha ziyade şimşekli havalarda yayıldığını görüyoruz. Fakat bu âdetin tanrıya, bir haber veya elçi gönderilmesi için yapılmış olması çok daha muhtemeldir.¹⁰⁹ Diğer Türk boylarının aksine, Kırgızlar kendilerini başka bir menşee efsanesine bağlamışlardır. Onlara göre kendilerinin ilk

¹⁰⁶ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1,1995, s.142-143

¹⁰⁷ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1,1995, s.56

¹⁰⁸ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1,1995, s.83

¹⁰⁹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1,1995, s.16

ataları bir Ata-Mağarası'nda bir inekle yaşıyordu ve bu ilk ata ile ineekten türemişlerdi. Görülüyor ki burada da bir ata mağarası motifi vardır. Koreliler ise senenin 10. ayında Ata-Mağarası'na geliyorlar ve burada göğe kurban veriyorlardı.¹¹⁰

“Göktürk yazıtlarında, yaygın bir şekilde “gök” kelimesi geçiyordu. Ancak gök ile yeri, insanoğlunu, kimin yarattığı pek söylenmiyordu. Bu yazıtlarda her şeyin üzerinde olan gök idi. Tonyokuk yazıtında biraz daha halk düşüncesine girilmiş olduğu için insanların iradesine, Umay ile “yer ve sular” da karışmıştı. Dış tesirlerden uzak Altay Kırgız destanlarında da önce gök yaratılıyor sonra da yer yaratılıyordu.”¹¹¹ Son din olan Kuran-ı Kerimde de önce gökyüzünün yaratıldığı ve ardından gökyüzünün yaratıldığını şu ayetlerden anlayabiliriz: “1- Sizi yaratmak mı daha zor, yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah kurmuştur. 2- Onu yükseltmiş ve ona düzen ve ahenk vermiştir. 3- O göğün gecesini karanlık yaptı, ışığını da çıkardı. 4- Ardından yeri düzenleyip döşedi. (Nâzi’at/a.27.28.29.30)” “Göklerin, yerin ve onlarda bulunanların hükümranlığı Allah’ındır, Allah her şeye Kadirdir.(Mâide/120)

Eski Türklere göre tanrı yıldızların, güneşin ötesinde, yükseklerin yüksekinde, ondan daha yüksek olmayan sonsuzlukta idi. Eski Türkler bu sonsuz yükseklığe “üzelsiz” yani “daha yükseği bulunmayan, ebedi sonsuzluk” adını verirdiler. Kutsal kitaplarda bu yere, yine Türkçe “Üstünki” yani “en üstün olan” adı da verilmiştir. Tabii olarak göğün bu yükseklığı yanında yerin ve kâinatın da sonsuz bir derinliği vardı. Türkler bu sonsuz derinlik içinde, “Tüpsiz tering” yani “dipsizcesine derin” deyimini kullanıyorlardı.¹¹² Türklerin, “tanrının gökte olduğu” inancına benzer inançları Kuran-ı Kerimde de görebiliriz: 1-Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? (O zaman) bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle çalkalanıyor. 2-Yahut göktekinin, üzerinize taş yağdıran rüzgâr göndermeyeceğinden mi emin oldunuz? O zaman, uyarım nasılmış bileceksiniz! (mülk/a.16-17). Aşağıda verilen türkü örneklerinde, Tanrı'nın gökte bulunduğu inancından dolayı olsa gerek, dua ederken ellerin göğe doğru açıldığı görürüz:

Göge doğru avcum kanar

Duam sana alma nazar

Sensiz geçen günlerime

Hasret ekdim azar azar

(131/3) Gamze Özer

¹¹⁰ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.21-22

¹¹¹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.145

¹¹² Hikmet Tanyu, a.g.e, s.134

Semaya açılır eller
Leyla diye akar seller
Kan kızıl ağlayan güller
Silmez mi yar deyi deyi (150/2) İlhami Arslantaş

Kuran-ı Kerimde gökyüzünün yaratılışındaki üstünlük ve mükemmeliyet şu ayetlerde vurgulanmıştır: “Üstlerindeki göğe bakmazlar mı? Onu nasıl bina ettik, nasıl donattık! Onda hiçbir düzensizlik ve eksiklik yoktur. (Kaf/a.6)”, “Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir. Fakat insanların çoğu bilmezler.(Mü’min/57)”, 1- O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahman’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun? 2- Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı çatlak ve düzensizliği bulamayıp) aciz ve bitkin hâlde sana dönecektir.(Nûh/a.15)”

Göğün kutsallığı türkülerimizde de işlenmiştir:

Halil Kabeyi yapınca
İslam dinine tapınca
Gökten Muhammet kopunca
Nur aleme dolu geldi (146/4) Pir Sultan Abdal

Gün orta harman gibi
Mavi gökün yok dibi
Çalsın çırtma oynayalım
Tatlı dile doymayalım (60/2) Anonim

Gökyüzünde üç ışık var dolaşır
Ay güneşten güneş aydan bölüşür
İnsanoğlu üç amaca çalışır
Biri servet biri kudret biri yurt (191/7) Âşık Mahzuni Şerif

“Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaathleri; ancak Allah’ın izniyle, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere yarar sağlar. (Necm/a.26)” Bu ayetten meleklerin gökte bulunduğunu anlıyoruz. Aşağıda verilen türkü metinlerinde de meleklerin gökte bulunduğunu inancını gösteren örnekleri görebiliriz:

Yavru şahin bir kecliğe salaklar
Dökünce çığasın göksü yelekler
Cennette huriler gökte melekler
Mahlûkat sevinir kul bayram eder (32/3) Kırşehirli Aşık Said

Dü cihanda yer gök çarkı felekler
Arş ü ala mümtahada melekler
Hesaba müntazır suda semekler
Ne zikirde kelam kanı biliriz (46/4) Aşık Zülâli

Bir çift güzel gördüm yolda yolakda
Altın küpe şan veriyor kulakta
Yeryüzünde insan gökte melekte
Acep sevdiğimin eşi varmola (48/1) Gürbüz Sapmaz

Gürler Alman topu oynar felekler
Yerde insan ağlar gökte melekler
Havada kuşlar suda semekler
Koptu Nuh Tufanı dumandır bugün (55/8) Recep Hıfzı

Acısın halimize o güzel mazlumlar şahı
Çıktı göklere dayandı yetim mazlumların ahı (59/2) Aşık Meluli

Yüzünde benlerin hindidir hindi
Bilmem melek midir arştan mı indi
Bir su ver içeyim yüreğim yandı
Ağustos ayında kar sen mi geldin (60/3) Pir Sultan Abdal

Evvelki yârimden vazgeçtim ise
Şimdiki sevdiğim ondan ziyade
Bilmem huri midir gökten mi inmiş
Bir melek görmedim bundan ziyade (196/1) Kuloğlu

Aşağıda verilen türkü metinlerinde, melekler gibi şehitlerinde gökte bulunduğuna inanıldığını görüyoruz:

Siz göylere uçdunuz
Hagg gapısın açdınız
Yurda ışık saçdınız
Şehidler ey şehidler

Kainatda gezirsiz
Ulduzlarla süzürsüz
Gıyamete dözürsüz
Şehidler ey şehidler

(199/1-2) Piruz Dilençi

Azerbaycan Türklerinde gök, Allah'ın bir nimeti olarak kabul edilir. Gökyüzü ile yeryüzü Tanrının iki meyvesidir. Eski bir Türk efsanesine göre, Türk, gökyüzünden yeryüzüne atla inmiştir. Bu efsane bize gök ile birlikte Türk'ün de kutsallığı mesajını veriyor. Erzurum, Erzincan ve Bayburt'ta göğün kandil geceleri açıldığı, bunu görmenin herkese nasip olmadığı, göğün sair zamanlarda gündüz de açılabilirdiği ve daha ziyade Allah'ın iyi kullarına bu açılışın görüldüğü inancı vardır. Açılışı gören kimsenin bunu olur olmaz kimselere anlatmaması gerektiği, aksi halde bir daha göremeyeceği, göğün açılışını gören insanın cennetlik olduğu ve o anda kişinin Allah'tan dilediğinin, Allah tarafından kendisine verileceği inancı vardır.¹¹³ Aşağıda verilen türküde bayram gecelerinde ve bayram günlerinde Arş'ta kandiller yandığı anlatılmaktadır:

Cümle melaykeler secdeye iner
Hep çarhi felekler Hak diye döner
Arş Asuman'da kandiller yanar
Bayram gecesinde bayram gününde

(33/3) Aşık Daimi

¹¹³ Yaşar KALAFAT, a.g.e

“Kazakistan’da genç kız başlıklarının imkân nispetinde yukarıya uzatılmış olmaları, Sibiryâ Türklerinde mezarların kule gibi yapılmış olmaları, birçok Türk kesiminde ulu mezarların yüksek tepelere yapılmış olması, dua ederken gökyüzüne bakılması, Tanrı’nın yukarıda düşünölmüş olmasının bir sonucu olmalı. Ayrıca yeni doğan bebeğin ilk doğduğunda yukarıya doğru hoplatılması, Türkmenistan’da Beşik Toyu’nda bebek beşiğe konulmadan evvel 3 defa yukarıya doğru kaldırılıp indirilmesi, Rize yöresinde damadın pes edinceye kadar havaya atılması, bazı yörelerde damadın gerdek kapısı önünde 3 veya 5 defa havaya atılması ve bazı hallerde de kayın validenin düğün günü 3 defa havaya atılması, Güney Anadolu yayla düğünlerinde kına gecesinde gelinin yastığın üzerine oturtulup 3 defa yukarıya doğru kaldırılması, Balıkesir’in İvindi Bölgesi Türkmenlerinde gelin oğlan evinin eşliğinden girdikten sonra damadın erkek kardeşi ve arkadaşları tarafından ellerinin üzerinde 7 veya 9 defa havaya kaldırılması, Kastamonu’nun Azdavay bölgesi Türkmenlerinde gelinin erkek kardeşi gelinin kuşağını bağlarken kuşağı 3 defa kendi başı ve 3 defa da gelinin başı üzerinde havaya, gökyüzüne doğru kaldırması, gökyüzünün yüce, kutsal algılanmasının neticesinde meydana gelen inançlardır.”¹¹⁴ Aşağıda verilen türkülerde gökyüzünün kutsallığını, onun yüksekliğinin sınırsızlığıyla, Kura’n-ı Kerim gökten inmesiyle, meleklerin gökyüzünde bulunmasıyla ve Allah’ın bile Arş’ı inşa ettikten sonra buraya kurulmasıyla ilişkilendirilmiştir:

Gökten ayet ayet Kura’n indirdi
Dertli olanlara deva kıldırđı
Dünya kalsa Muhammed'e kalırđı
O da kurtulamadı mevtin elinden (71/5) Âşık Ruhsatî

Kün buyurdun her eşyayı yetirdin
Mevcudatı kemaline getirdin
Yaptın Arş'ı Kürs'ü kendin bitirdin
Uğrattın tükenmez kavgaya beni (25/2) Şair Dertli

Arş-ı kürsü yeri göğü yaratan
Bin bir isim ile her gün tur atan

¹¹⁴ Yaşar KALAFAT, a.g.e

Kiminin gönlünü nurla donatan
Ali sevgisiyle kimler ondu ki (51/3) Can Yoksul

Gökler yüksek toprak derin
Rüzgar eser serin serin
Senin olsun çiçeklerin
Bu mezarda bir garip var (76/4) Âşık Mahzuni Şerif

Allah gözlerine çekmiş bir perde
Yok dersin Allah'ı gökte ve yerde
Gösterelim gel de gör Hak'kı nerde
Secde eylesin didara karşı (254/2) Edip Harabi

İnsanlar arasında göklere çıkmak; tanrılara yakın olmak ve sonsuz hayata erişmek arzusundan ileri gelmektedir. “Sümer tanrıları sonsuz hayatı kendilerine ayırdıklarından Dumuzi adındaki balıkçıdan başka bu amaçla göklere çıkanlar olmamıştır. Sümerlerden Etana da Güneş Tanrı Şamas’ın kartalına binerek göklere çıkmak istemişse de, yükseklerde başı dönerek yere düşmüş, ölmüştür. Akkatların Ziyutsudu, Sümerlerin Uta-napiştim adını verdikleri insan, tufandan kurtulduktan sonra, tanrıların emri ile yalnız ve sonsuz hayat verilerek dünya yüzündeki bir adaya gönderilmiştir. Sümer kahramanı Gilgamiş, arkadaşı Enkidu’nun ölümünden sonra çok korkmuş, sonsuz hayata erişebilmek için büyük zahmetlere katlanarak, Uta-Napiştim’in kaldığı adaya kadar gitmiş ise de hiçbir şey elde edemedi dönmüştür.”¹¹⁵

Altaylıların ve Yakutların törenleri sırasında Şamanlar, suyla, Karluk ve Yula adındaki ruhlarla göğe çıkarlar, ancak çok durmadan geri dönerler. Teptengeri denilen Moğol kâhini de, boz bir ata binerek göklere çıkar, dolaşır ve tekrardan geri dönerdi.¹¹⁶

Kuran’da inkâr edenlerin Hz. İsa’yı öldürmek amacıyla bir tuzak kurdukları haber verilir. Rivayetlere göre Hz. İsa’nın yanındakilerden birisinin ihanet etmesini sağlayan bir kısım bağnaz Yahudi din adamları (kâhinler), Allah’ın elçisini tutuklayıp Romalılara teslim etmek istemişlerdir. Yine rivayetlere göre ölüm cezasını uygulama hakkı olmayan söz konusu kâhinler, Roma yönetimini kışkırtmak için bir tuzak hazırlamış ve Hz. İsa’yı Romalı

¹¹⁵ Muharrem KAYA, a.g.e, s. 111

¹¹⁶ Muharrem KAYA, a.g.e, s. 111

yöneticilere karşı faaliyet yürüten bir kişi olarak tanıtmışlardır. Çünkü Romalıların bu konuda çok hassas ve acımasız olduklarını bilmektedirler. Bu tuzağın sonu ise Kuran'da şöyle bildirilmiştir: *“Onlar (inanmayanlar) bir düzen kurdular. Allah da (buna karşılık) bir düzen kurdu. Allah, düzen kurucuların en hayırlısıdır.”*(Al-i İmran Suresi/a.54) Ayette de bildirildiği gibi, Hz. İsa'yı öldürmek için harekete geçilmiş, tuzak kurulmuştur. Ancak onlar Hz. İsa'yı öldürmeyi başaramamışlar, onun bir benzerini, Hz. İsa zannederek öldürmüşlerdir. Allah, Hz. İsa'yı Kendi Katına yükselterek, hazırlanan tuzağı boşa çıkarmıştır. Bu durum da şu ayetlerle belirtilir: *“Ve: "Biz, Allah'ın Resulü Meryem oğlu Mesih İsa'yı gerçekten öldürdük" demeleri nedeniyle de (onlara böyle bir ceza verdik.) Oysa onu öldürmediler ve onu asmadılar. Ama onlara (onun) benzeri gösterildi. Gerçekten onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, kesin bir şüphe içindedirler. Onların bir zanna uymaktan başka buna ilişkin hiçbir bilgileri yoktur. Onu kesin olarak öldürmediler. Hayır; Allah onu Kendine yükseltti. Allah üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.”* (Nisa Suresi /a.157–158) Tabi ki Hz. İsa'nın göğe uçması da türkülerimize konu olmuştur:

Deniz böldüm asa ile
Göğe uçtum İsa ile
Tur Dağı'nda Musa ile
Münacatta dura geldüm (119/8) Pir Sultan Abdal

Münkirler düşerler gümana pasa
Devranımız vardır düşmeyiz yasa
Göklere çekildi Hazreti İsa
Hazreti Meryem'in telinden geldim (169/3) Âşık Daimi

İslam dinine geldiğimizde ise Hz. Muhammed'in gökyüzüne çıktığını ayet ve hadislerden görebiliriz: *“Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.”* (İsra/a.1)

Mirac, Yükselme, çıkma, Hz. Muhammed'in göğe yükselmesi¹¹⁷ demektir. Arapçada merdiven, yukarı çıkmak, yükselmek anlamlarını dile getirir. İslam'da Hz. Peygamber (s.a.s)'

¹¹⁷Güncel Türkçe Sözlük, Kişi Adları Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr>

in göğe yükselerek Allah'ın huzuruna kabul edilmesi olayıdır. Mirac olayı hicretten bir yıl ya da on yedi ay önce Recep ayının yirmi yedinci gecesini gerçekleşir. Olayın iki aşaması vardır. Birinci aşamada Hz. Peygamber (s.a.s) Mescidül-Haram'dan Beytü'l-Makdis'e (Kudüs) götürülür. Kuran'ın andığı bu aşama, gece yürüyüşü anlamında İsrâ adını alır. İkinci aşamayı ise Hz. Peygamber (s.a.s)'in Beytü'l-Makdis'ten Allah'a yükselişini oluşturur. Miraç olarak anılan bu yükselme olayı Kuran'da anılmaz, ama çok sayıdaki hadis ayrıntılı biçimde anlatılır. Hadislerde verilen bilgiye göre Hz. Peygamber (s.a.s), Kâbe'de Hatim'de ya da amcasının kızı Ümmühanî Binti Ebu Talib'in evinde yatarken Cebrail gelip göğsünü yardı, kalbini Zemzem ile yıkadıktan sonra içine iman ve hikmet doldurdu. Burak adlı bineğe bindirilerek Beytü'l-Makdis'e getirildi. Burada Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve diğer bazı peygamberler tarafından karşılandı. Hz. Peygamber (s.a.s) imam olarak diğer peygamberlere namaz kıldırıldı. Hz. Peygamber (s.a.s), Beytü'l-Makdis'te kurulan bir Miraç'la ve yanında Cebrail olduğu halde göğe yükselmeye başladı. Göğün birinci katında Hz. Âdem, ikinci katında Hz. İsa ve Yahya, üçüncü katında Hz. Yusuf, dördüncü katında Hz. İdris, beşinci katında Hz. Harun, altıncı katında Hz. Musa ve yedinci katında Hz. İbrahim ile görüştü. Cebrail ile birlikte yükseliş Sidretü'l-Münteha'ya kadar sürdü. Cebrail, "Buradan bir parmak ucu ileri geçecek olursam yanarım" diyerek Sidretü'l Münteha'da kaldı. Hz. Peygamber (s.a.s) buradan itibaren Refref adlı başka bir binekle yükselişini sürdürdü. Bu yükseliş sırasında Cennet ve nimetlerini, Cehennem ve azabını müşahade etti. Sonunda Allah'ın huzuruna kabul edildi. Kendisine ümmetinden Allah'a şirk koşturanların Cennet'e gireceği müjdelendi, Bakara suresinin son ayetleri verildi ve beş vakit namaz farz kılındı. Yeniden Refref ile Sidretü'l-Münteha'ya, oradan Burak'la Kudüs'e, oradan da Mekke'ye döndürüldü.

Hz. Peygamber (s.a.s) ertesi günü Miraç olayını anlattı. Olayı duyan müşrikler yoğun bir kampanya başlatarak Hz. Peygamber (s.a.s)'i suçlamaya, alaya almaya başladılar. Bu kampanya bazı Müslümanları da etkileyerek şüpheye düşürdü. Olayın gerçek olup olmadığını araştırmak isteyenler Beytü'l-Makdis'e ve Mekke'ye gelmekte olan bir kervana ilişkin sorular sorarak Hz. Peygamber (s.a.s)'i sınadılar. Hz. Peygamber (s.a.s)'in verdiği bilgilerin doğruluğu Müslümanları şüpheden kurtardıysa da müşriklerin inatlarını kırmaya yetmedi. Mirac olayı inatlarını ve düşmanlıklarını artırarak onlar için bir fitne nedeni oldu. Bu olay karşısındaki tutumu nedeniyle Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber (s.a.s)'ce "Sıddîk" lakabıyla onurlandırıldı. Hz. Ebu Bekir olayı kendisine anlatarak hala inanmaya devam edip etmeyeceğini soran müşriklere "O söylüyorsa şüphesiz doğrudur" cevabını vermişti.

Ahad hadislere dayansa da Miraç olayının gerçekliğine tüm Müslümanlar inanmıştır. Ancak olayın gerçekleşme biçimi İslam bilginleri arasında görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Buna göre İbn Abbas'ın da içinde bulunduğu bazı bilginlere göre Miraç olayı uykuda gerçekleşmiştir. Bilginlerin büyük çoğunluğuna göre ise uyku durumunda ve rüyada değil, uyanık iken gerçekleşmiştir. Fakat bu görüşü savunanlar da Miraç'ın yalnız ruhla mı, yoksa hem ruh, hem de bedenle mi olduğu konusunda ikiye ayrılmışlardır. Sonraki kelamcıların büyük çoğunluğuna göre Miraç olayı uyanıkken hem ruh, hem de bedenle gerçekleşmiştir. İçlerinde Hz. Aişe'nin de bulunduğu bazı bilginlerle mutasavvıfların büyük çoğunluğuna göre ise uyanık durumda iken ama yalnız ruhla gerçekleşmiştir.

Miraç olayının gerçekleştiği gece Müslümanlarca Kadir Gecesi'nden sonra en kutsal gece sayılmış ve bu gecenin ibadetle ihyası gelenekselleşmiştir. Osmanlılar döneminde, camiler kandillerle donatıldığı için Miraç kandili olarak anılan geceyi izleyen gün, cami ve tekkelerde Mirac olayını anlatan ve Miraciye adı verilen şiirlerin okunması, dinleyenlere süt ikram edilmesi de bir gelenektir. Mirac olayı Türkülerimizde oldukça geniş yer tutmuştur:

Alem fahri Muhammed Mi'rac'a ağdığında
Çalap'dan dilediği Ümmetine azıktır (17/6) Aşık Veli

Ol Hak Habibi Mustafa Mirac'a edecek sefer
Ol dem canım fikr eyledim ol sırrını duyan benim (44/10) Yunus Emre

Muhammet Mustafa mihraca çıktı
Kendini bilenler dünyadan bıktı
Aşık Devran Baba yıldızdı aktı
Uzaklaştım gittim bin ışık yılı (47/4) Devran Baba

Ali Mürteza mahım
Yüzüdür kıblegahım
Miraçtaki Muhammed
Alemde padişahım (58/2) Kul Himmet

Seyrangahın olmuş arşın yücesi
Düldül'ün sahibi Kanber hocası
Server Muhammed'in Miraç gecesi

Yedinci felekte arslan olan Şah (90/3) Pir Sultan Abdal

Muhammet Mustafa Miraç deminde

Dedi esselamü aleyk-es-selam

Ali-yyül Murtaza kırklar ceminde

Dedi esselamü aleyk-es-selam (170/1) Aşık Veli

Muhammed mi'raca gidecek oldu

Ali Muhammed'i gönderi geldi

Doksan bin kelamı o demde sordu

Soran Muhammed dinleyen Ali'dir (202/3) Kul Himmet

2-GÖK CİSİMLERİ VE BURÇLAR

Gök cismi; uzayda bulunan tüm cisimlere ortak olarak kullanılan bir isimdir. Bazı gök cisimleri örneğin Güneş, Ay ve yıldızlar çıplak gözle görülebildiği gibi milyonlarca ışık yılı uzaktaki bir gök cismi ancak teleskoplarla görülebilir. Güneş etrafında dönen büyük gök cisimlerine gezegen denir. Bu gezegenlerin çevresinde dönen küçük gökcisimlerine de uydu denir. Dünya'nın uydusu Ay'dır. Bu saydıklarımız haricinde meteorlar, asteroidler, galaksiler ve yıldızlar (örn. Güneş) da gök cisimlerine girer.

“Din olarak mevcudiyeti M.Ö. 5. asra kadar tespit edilen Gök-Tanrı'nın Asya Hunlarında bile tek ulu varlığı temsil ettiğini işaret edelim. Ancak Hunlar devrinde (sonraları, 6-8 yüzyıl Türk topluluklarında artık fonksiyonlarını kaybetmiş olan) güneş, ay, yıldız kültleri de rol oynamaktadır. Hun hükümdarı her sabah doğan güneşe ve gece dolunaya tazim etmekte idi.”¹¹⁸ “Şüphesiz çok eski bir natürizmin izleri olan bu tür davranışlar eski çağların hemen bütün kavimlerinde vardı. Babil'de Şamas güneş tanrısı idi. Malakbel doğan güneşi temsil ediyordu. Palmir'de Arso ve Azizo sabah ve akşam yıldızların sembolü idi. “Göklerin sahibi” sayılan çok yüce tanrı Bualsamin -semavi vafına rağmen- bereketli yağmur yağdırmakla vazifeli idi. Eski Mısır'da Re güneş tanrısı idi. Yine Mısır'da inek şeklinde tasavvur edilen ve gök ile ilgili, Nut adlı bir üstün varlığa inanırlardı ki, hiçbir fonksiyonu bulunmayan ve ancak

¹¹⁸ İbrahim KAFESOĞLU, Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1980, s.60

toprak tanrısı Keb ile birleşerek İsis (kız) ve Osiris (erkek) çocukları doğuran bir tanrıça idi.”¹¹⁹

İran’da Ahura ve Zerdüşť dininde Ahuramazda, dünya nizamını planlayan, âleme hayat veren, asla aldatılmayan, şer kuvvetleri ile mücadele eden yüce tanrı olarak ateş ve güneşin (göklerde parlayan nurun), sığır ve boğanın temsilcisi idi. Yine İran’da gelişip, Roma’da da yayılan Mithraizm bir güneş dini idi. Eski Hint’te Varuna dünya kanunlarının koruyucusu ve bazı rivayetlere göre, dünyayı yaratan bir tanrı olmakla beraber, Mithra ve dünya nizamını yaratan Rta ile birlikte bulunur ve sihirbazlık bilirdi. Akadlarda Sin, göklerin ve yeryüzünün hükümdarı, fakat ay tanrısı idi, oğlu Şamas ise güneş tanrısı. Dini inançları bakımından Sümerlerin tesiri altında kaldıkları bildirilen Akadların ve diğer Sami topluluklarının en mühim tanrılarında biri olan Anu, göklerin sahibi sayılıyor, bu sıfatı ile de kralları tahta çıkarıyordu ve aslında bir Sümer tanrısı olması gerekiyordu.¹²⁰

“Gökyüzündeki tabii varlıkların büyük rol oynadığı bu eski halk dinlerinde, özellikle dikkati çeken nokta bütün eski kavimlerin Güneş, Ay ve yıldızları tanrılar olarak tanımaları, fakat bizzat gök ile ilgilenmemeleridir. Hâlbuki bozkır Türk dininde, gökyüzü belirtileri (güneş, ay, yıldızlar) değil, yekpare göğün sembolleştirdiği tek tanrı inancı temel teşkil etmektedir. Bu suretledir ki, Gök-Tanrı dini Türklere mahsus bir inanç sistemi olarak ortaya çıkmaktadır.”¹²¹ İbn Faldan şöyle diyordu: Oğuzlardan biri, haksızlığa uğrar ve başına hoşlanmadığı bir iş gelirse, başını göğe kaldırır ve: “Bir Tanrı” der, bu “Bi’llah vâhid” (Allah bir) demektir. Babil metinlerinde gök bir çoban çadırına benzetilirken, Türkler gökyüzünü çadırlarına benzetmezlerdi. Orta Asya Türk kavimlerine göğün kapısı genellikle Kutup Yıldızının bulunduğu yer olarak kabul edilmiştir.

“Yaradılış bahsinde geçen bir Sümer efsanesine göre; Ap-Su ile Tiamat’tan gökler ve yerler meydana geldikten sonra, gök Tanrısı Anu, Hava Tanrısı Enlil ve deniz Tanrısı Ea (Enki) yaratılmış, bunlar da güneşi, ayı ve yıldızları yaratmıştır.”¹²²

Eski İnanç Sisteminde Ay ve Yıldızlar da gün gibi birer koruyucu iye idiler. Onlar da günün çekildiği anda yeryüzüne Tanrı’nın insanoğluna gönderdiği ışığı indirmekteydiler. Bu yüzden çadırın ortasında, tepe noktasında bir delik bırakılır ve karanlıkların içerisinden iyiliği taşıyan ışık, Tündük adı verilen bu yerden içeriye dolardı. Hun çağından itibaren ay ak iyesi için de yılın beşinci ayında kurban kesildiğini biliyoruz.¹²³

¹¹⁹ İbrahim KAFESOĞLU, a.g.e, 1980, s.61

¹²⁰ İbrahim KAFESOĞLU, a.g.e, 1980, s.61

¹²¹ İbrahim KAFESOĞLU, a.g.e, 1980, s.62

¹²² Bayram ERDOĞAN, Sorularla Türk Mitolojisi, Pozitif Yay. İstanbul, 2007, s.105

¹²³ Yaşar KALAFAT, a.g.e

Gök ve gök cisimlerinin koruyucu iye olarak görülmesi türkülerimizde yer eden eski Türk inançlarındandır. Aşağıda verilen türkü örneklerinde güne, aya ve yıldızlara niyazda bulunulduğunu görüyoruz:

Yürek baygın bir güle
Dertli öten bülbüle
El açtım güne aya
Murat al gülden güle (105/2) Âşık Şahturna

Durmadım dermana gittim piyade
Bugünkü ahvalim dünden ziyade
Yalvarırım yıldızlara aya da
Vücutta mikrobum kanda mı bilmem (262/2) Hodlu Noksani

Türkler göğe karşı candan bir alaka besliyorlardı. Yedi küçük gezegene (Played) ait eski bir takvim, gök ile ilgili hassas gözlemlerin yapıldığını ortaya koymaktadır. Baykal gölünde Olgon adasında bulunan bu takvimde Pleyadların kronik doğuşları ile belirlenen “yılın bölünüşü” ile Ülker (bölen) belirtilmektedir.¹²⁴

Türklerin gezegen bilgileri hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. L.Bazin, Türkçe isimlerinin mevcut bulunduğu, sadece Venüs (Zühre), Jüpiter (Müşteri) ve Mars’ı (Merih) tanıyan Tu-kiu’lerin, biri Güneş’e çok yakın olması, diğeri ise çıplak gözle zor görülebilmesi nedeniyle Merkür (Utarit) ve Satürn (Zühal) ‘ü bilmediklerini düşünmektedir. Türklerde Mars ve Jüpiter’in bilinen büyük rolleri yoktu. Jüpiter bazen bir kartal, aynı zamanda teraziyi de belirten bir isim olan karakuş olarak temsil edilmektedir. Venüs’ün ise çok daha büyük bir önemi vardı. Venüs, eski Türkçede *erlik* ve *erklik* “güçlü”, “yiğit” diye adlandırılan bir kişi, gün ağarırken görünen yıldızları öldüren savaşçıdır.¹²⁵

“Altaylılar için, yıldızlar ve özellikle de güneş ve ay, her zaman insanlara benzer bir hayat yaşayan varlıklar olmuştur, onların doğuşu hakkında söz edildiğinde, hemen hemen görüş birliği içinde, tok, “doğmak” fiili kullanılmaktadır. Nitekim güneş doğdu demek için, “kün togdi” yani “güneş doğmuştur” denmektedir; bunun yanında güneşin bulutlar tarafından gölgelendirildikten sonra tekrar ortaya çıkması halinde de aynı şey söylenmektedir. Aynı

¹²⁴ Jean-Paul Roux, (Çevr. Aykut KAZANCIGİL) Türklerin ve Moğolların Eski Dini, İşaret Yay. İstanbul, 1998, s.100

¹²⁵ Jean-Paul Roux, a.g.e, 1998, s.101

şekilde hem ayın her günkü doğu ve hem de yeni ayla ilgili bayram dolayısıyla “ay togdı” “ay doğdu” denilmektedir. Buna karşın Altaylılar onların ölümünden söz etmemektedir. Bunların batışını ve ayın son çeyreğini tarif etmek için, “kün battı ve ay battı” yani “güneş gömüldü ve ay gömüldü” deyimlerini kullanmaktadırlar.”¹²⁶

Yıldızların hayatı, tutulmalar meydana geldiğinde, onları yutmaya çalışan devler, bazen ejderhalar, bazen de belirli bir “yelgeben” tarafından tehdit edilmektedirler. Bu varlıklara daha yakın zamanlardan itibaren değinilirse de fikir eskidir. Peçenekler, Alexis Komnen zamanında bir ay tutulması dolayısıyla büyük korkular geçirmişlerdir. Rubruck, (müneccimler tarafından önceden tahmin edilen) bir tutulmanın meydana gelmesiyle Moğollarda neler cereyan ettiğini şöyle anlatmaktadır: “Herkes gıda maddeleri stoku yapmaktadır, zira evlerinden dışarı çıkmamaları gerekir. Tutulmanın meydana gelmesi sırasında, davul ve müzik aletleri çalarak, büyük sesler ve uğultular çıkarıyorlar. Tutulma sona erdiğinde kendilerini içkiye veriyorlar ve çeşitli kutlamalar ve büyük bir bayram yapıyorlar.”¹²⁷

Marco Polo, Kubilay zamanında büyük Hanın ay ve güneş resimleriyle süslenmiş bayraklarından söz etmektedir. Nitekim Oğuzname’de, kahraman şu şekilde sesleniyor: “Güneş bayrağımız olsun!” Bunun yanında Türk aşiretlerinin sancaklarında özel işaretler bulunduğu bilinmektedir. Ancak İslam dini kabul edildikten sonra bu şekillerin yerini yavaş yavaş dini yazılar almıştır. Bir İslam amblemi olmayan ünlü Türk hilali, İslam dünyasında ilk olarak Ani şehrinin 1064 yılında fethedilmesi üzerine Ani kilisesi üzerinde görülecektir; ancak amblem olarak belirli bir üstünlüğe bu tarihlerden daha sonra sahip olacaktır. Selçuklular çağında, güneş ve ay çok sayıda sanat eseri üzerinde yerini alacaktır.¹²⁸

Türk milletinin ananelerine sadık kalmaları yüzündendir ki güneş, ay ve yıldız sembollerini paralar üzerinde, kitabelerde, sancak ve bayrak üzerinde görüyoruz. Selçuklular zamanında olduğu gibi büyük devletlerin dağılması üzerine Suriye’de, Mısır’da ve Anadolu’da kurulan devletler zamanında da bu sembollerin kullanılmasına devam edildi. Hususu ile ayın sembolü olan hilâl şekli Haçlı muharebeleri esnasında Müslümanlığın bir remzi (*sembolü*) makamında telâkki edilmeğe başlandı. İlhanlıların tazyiki karşısında parçalanıp dağılan Anadolu Selçuklu devletinin yerine geçen Anadolu beylikleri ve hususu ile Anadolu Türklerini bir araya toplamağa muvaffak olan Osmanlı devleti de hem dinî hem millî ananelerin tesiri altında kalarak sure-i Fetih ve kelime-i şahadet işlemeli sancak ve bayraklarla

¹²⁶ Jean-Paul Roux, a.g.e, 1998, s.103

¹²⁷ Jean-Paul Roux, a.g.e, 1998, s.104

¹²⁸ Jean-Paul Roux, a.g.e, 1998, s.102

birlikte hilâli sancaklar da kullanırdı. Gemilerin direklerine ve kalelerin yüksek yerlerine müteaddit hilâli havi sancaklar çekiliyordu. Yabancı milletlerin gözlerine çarpan bu hilâl alâmeti Osmanlıların remzi; millî alâmetleri olarak tanındı. Türkler ay ve yıldızı şu veya bu millettten değil doğrudan doğruya tabii menşei olan gökten almışlardır.¹²⁹ Türk milletinin Ay yıldızlı bayrağı, Türk halkı tarafından türkölere konu edilmiştir:

Ay yıldızlı Sancak altında durdum
Yaşasın Mehmetçik Şanlı Ordum
Vedadır canım sana güzel yurdum
Vatanımı sevdirdi bana Askerlik (260/3) Âşık Larendeli

Coşkun akan ırmağıyla
Böyle diyar bulunur mu
Ay yıldızlı bayrağıyla
Böyle diyar bulunur mu (264/1) Hüseyin Karatürk

“Anadolu’nun bazı yerlerinde, Batı Trakya’da ve Türkmeneli’nde nazar ve benzeri bir şeye uğramış kimseye kurşun dökülünce, dökülen kurşunun aldığı şekilden hareketle zararın kimden geldiği tahmin edilirken meydana gelen şekillerin arasında güneş ve ayın da olduğu ifade edilir. Buradan hareketle güneşin ve ayın da sağlığı etkileyen bir kuvve içerdiği, şuaları ile zararlı olabilecekleri inancının olduğu söylenilebilir.”¹³⁰

Anadolu’da orta yaşın üzerindeki insanların çoğu, Güneş’in ve Ay’ın ilk görülmesi sırasında, ya da Ay hilalken dua ederler, kutsarlar. Yılbaşı, 21 Aralık’tan sonra gelen ilk yeni ayda, "Kızıl Güneş Bayramı" 21 Haziran’dan sonra gelen ilk dolunayda kutlanır. Bu inançlar eski Türk inancı olan Göktanrı (Kök-tengri) inancından kaynaklanmaktadır.

Güneşin batıdan doğup, doğudan batması, yer ve göğün yarılması, gökten kızgın yağlar, yerden kaynar sular çıkması, yıldızların dökülmesi kıyamet alametlerinden görülmüştür. Mudurnu’da derlenen bir halk inancına göre ise; kıyamete yakın Samanyolu

¹²⁹ Mevhibe SAVAŞ, Bayrak, Tuğra, Sancak, AKSU (Mahallî) Gazetesi, 28 Aralık 1994 tarih ve 344 sayılı nüshasında neşredilmeye başlanmıştır. <http://turkoloji.cu.edu.tr> s.7

¹³⁰ Yaşar KALAFAT, a.g.e

güneşe dönüşecektir. Günden güne parlaklaşması da bundan dolayıymış.¹³¹ Kuran-ı Kerimde gök cisimleriyle ilgili kıyamet alametlerinden bahseden ayetler vardır: “1-Yemin ederim şafağa, 2-Dolunay hâlindeki aya ki,(İnşikâk/a.16,18) 1-Güneş, dürüldüğü zaman,2-Yıldızlar, bulanıp söndüğü zaman, 3-Gökyüzü (yerinden) sıyrılıp koparıldığı zaman, (Tekvir/a.1.2.11)” gök cisimlerindeki değişimlerin kıyamet alameti olarak yorumlanması türkülerimizde de işlenmiştir:

Bahri Yecüc ile Mecüc içerler
Vade tamam olup cümle göçerler
Ay ile gün arş altına geçerler
Ziya vermez şems kameri dünyanın (72/26) Âşık Şamili

Sür çalınır cümle ruhlar çekilir
İkincide bir kat yerler sökülür
Gökler pare pare olur dökülür
Dahi kalmaz bir eseri dünyanın (72/27) Âşık Şamili

Kuran-ı Kerim’de Güneş, Ay ve yıldızlarla ilgili verilen ayetlerde, Ay’ın, Güneş’in ve yıldızların hareketlerindeki mükemmellik vurgulanmıştır. Ayrıca bütün bu varlıkların Allah’a secde ettiği belirtilmiştir: “Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arş’a kurulan, güneşi ve ayı buyruğu altına alandır. Bunların hepsi belli bir zamana kadar akıp gitmektedir.(Ra’d /a.2), Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise oradaki, (Allah’ın varlığını gösteren) delillerden yüz çevirmektedirler. O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedirler. (Enbiyâ/a.32-33), Görmedin mi ki şüphesiz, göklerde ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah’a secde etmektedir. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah, kimi alçaltırsa ona saygınlık kazandıracak hiçbir kimse yoktur. Şüphesiz Allah, dilediğini yapar. (Hacc/a.18)

Gök cisimleri ile ilgili olarak bir de burçlara değinmek gerekir. Bildiğimiz gibi eski çağlardan bugüne astroloji ile ilgilenen topluluklar burçlarla da ilgilenmişlerdir:

¹³¹ Muharrem KAYA, a.g.e, s. 171

Burç: 1-Burçlar kuşağında, ilkbahar noktasından başlayarak 30'ar derecelik açılarla ayrılan on iki yaydan her biri. 2- Bu yaylarda yer alan on iki takımyıldızından her biri.¹³² 3- Güneş sisteminin ayrıldığı on iki kısımdan biri.¹³³

Antikçağ'dan bu yana burçlar kuşağı, her biri 30° enlem dilimini kaplayan on iki burç arasında paylaşılmıştır: Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık. Bu burçlar 2000 yıl kadar önce kesiştikleri yıldız kümelerinin adını taşırlar.¹³⁴

Burçlar kuşağı yeryüzündeki yaşamla ilgilidir. Kuşağın on iki burcu Kuzey yarımkürenin ılıman bölgelerine göre tanımlanan astrolojik etki birimleri oluşturur. Güney Yarımkürede burçların özellikleri ve paylar tersinedir. Tropikal bölgeler ve kutuplar, astroloji tanımlamalarının ancak nemli-kurak ve soğuk-sıcak gibi uç nitelikler için geçerli olduğu sınır bölgelerdir.¹³⁵

Burçlar kuşağının ilk simgeleri Babil Kudurrularında görülür. Antikçağ'ın en ünlü burçlar kuşağı, Denderah (Mısır) tapınağında ortaya çıkarılan kuşaktır. Bu kenarları 2,50 m uzunluğunda kare biçiminde taş bir levhadır; Levhanın ortasındaki daireye gökkürenin takımyıldızlarını, bu arada da Güneş ve gezegenleri betimleyen şekiller oyulmuştur. Bu levhada, daha sonra yaygınlaşacak olan Aslan, Boğa, Terazi, İkizler gibi birçok burçlar kuşağı simgelerine rastlanır.¹³⁶

“Türkler, göksel olaylara karşı derin bir ilgi duymuşlardır; ancak bu ilgi göksel olaylar konusunda kapsamlı bir bilgiye sahip oldukları anlamına gelmez. Aslında göksel olayları incelemekten ziyade kendilerini onlara göre uyarlıyorlardı; izledikleri olaylar ayın dönemleri, güneş ve ay tutulmaları, özellikle yedi küçük gezegen olmak üzere bazı takımyıldızların doğuşu ve batışı gibi kolaylıkla fark edilebilen şeylerdir.”¹³⁷ Rubruck şamanların astronomi konusundaki bilgileri hakkında şunları söyler: Şamanların bazıları, özellikle başlarındaki kişiler, astronomi konusunda bilgi sahibidirler ve onlara ayın ve güneşin tutulmasını önceden haber vermektedirler.¹³⁸ Sanskrit kökenli Uygur astrolojik metinlerinin en eskisi IX. Yüzyıla ait oldukça önemli bir gömütsel yazıt mevcuttur. Bu yazıt runik harflerle yazılmış olup, yıldızların listesini, onlara uygun düşen taşların isimlerini vermekte ve bu taşların, bunları

¹³² Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yay. C.4 İstanbul, 1986, s. 2009,

¹³³ Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedisi, Sabah Yay, C.3, İstanbul, 1986, s. 466

¹³⁴ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yay. C.4 İstanbul, 1986, s. 2009,

¹³⁵ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yay. C.4, İstanbul, 1986, s. 4847,

¹³⁶ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yay. C.4, İstanbul, 1986, s. 4847,

¹³⁷ Jean-Paul Roux, a.g.e, 1998, s.74

¹³⁸ Jean-Paul Roux, a.g.e, 1998, s.74

taşıyanların üzerindeki sağlık ve güç verici etkilerinden söz etmektedir. Ancak konu ile ilgili derin bir bilgi vermemektedir.¹³⁹

Güneş'in Dünya çevresinde döndüğüne inanan eski astronomi âlimleri, Güneş'in bu seyri esnasında 12 eşit dilimden geçtiğine inanmışlar ve her dilime bir ad vermişlerdir. Bu adlar o dilim içindeki takımyıldızlara istinaden konulmuştur. Nitekim modern astronomi ilmi de Zodyak üzerinde on iki takımyıldızının olduğunu kabul eder. İlm-i nücûm ile ilgilenenlere göre her insan bir yıldızın tesirindedir. Bu yıldız o kişinin doğduğu zamanda Güneş'in, içinde bulunduğu burçtadır. Yıldızlar insanların duygu, ahlak, huy ve sıhhatleri üzerinde etkili olurlar. Her biri ayrı bir özellik arz eder. İnsanlar da burçlarına göre iyi-kötü, cimri-cömert, şanslı-şanssız, esmer-sarışın vs. olurlar. Eskiler bu hususta üstü kapalı bir yığın eser meydana getirmişlerdir. "Yıldızı barışmak, yıldızı sönmek" gibi deyimler buradan kalmadır. On iki burç şunlardır: Koç, boğa, ikizler, yengeç, aslan, başak, terazi, akrep, yay, oğlak, kova, balık. Burçların zamanı nevrüz ile başlar. İlk burç olan koç burcu Mart ayına rastlar. Sonra yukarıdaki sıraya göre bir yıl tamamlanır. Böylece her insan doğum tarihine göre bir burç sahibi olur. Burçların birbirlerine dostlukları ve düşmanlıkları vardır. Bu özellik o burçtaki insanlara da etki eder.¹⁴⁰

İlm-i tencim dediğimiz yıldızlar ilmi feleğin dönüşüyle ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre Ay dünya çevresinde bir ayda, Güneş bir yılda, Atlas feleği ise yüz yılda döner. İnanişâ göre her yıldızın biner yıllık bir devri daha vardır. Bazıları da her gezegenin devrini yedi bin yıl olarak hesaplar ve kâinatın ömrünü kırk dokuz bin yıl olarak gösterirler. Halen Dünya Devr-i Kamer (ay devri) halindedir. Feleklerin yalnız son ikisi yarılıp onulmazlar. Gezegenlere ait felekler ise yarılıp onulabilirler. Bu da insanların burçları üzerine etki eder. Dokuzuncu feleğin iki kutbu vardır ki biz bunlara kuzey ve güney kutbu deriz. Bu iki kutuptan geçtiği farz edilen daireye de meridyen denir. Eski bir inanca göre Güneş feleğin ve göğün sultanıdır. Diğer gezegenler de onun çevresinde birer vazife ve hizmet görürler. Buna göre Ay vezir, Utarit kâtip, Merih başkumandan, Müşteri kadı, Zühâl bekçi, Zühre de çalgıcıdır.¹⁴¹ İlk yedi felekteki gezegen yıldızların insanlar üzerinde hayırlı ve hayırsız tesirleri olur. Bu tesirler o yıldızın etkisinde doğan kişiler üzerinde değişik haller ortaya koyar. Meselâ Merih ile Zuhâl uğursuz, Güneş ile Müşteri uğurlu yıldızlardır. Diğerleri ise bazen uğurlu, bazen uğursuz olurlar. Eski astronomiye göre bu yıldızların yeryüzüne hâkim oldukları aylar, günler ve saatler vardır. Uğurlu saatler ve uğursuz saatler, böylece onların

¹³⁹ Jean-Paul Roux, a.g.e, 1998, s.74

¹⁴⁰ İskender PALA, a.g.e, s.76

¹⁴¹ İskender PALA, a.g.e, s.150

işleri üzerinde etkili olurlar. İnsanlar da bu saatlerde başlarına gelenler için şikâyet veya şükür ederler.¹⁴² İki gezegenin bir burçta birleşmesine Osmanlıda “kırân” denilirdi. İki çeşit kırân vardır. Kutlu yıldızların kırânına kırân-ı sadeyn; kutsuz yıldızların kırânına da kırân-ı nahseyn denilir. Devrinde kırân-ı sadeyn olan sultana sahib-kırân lakabı verilir. Böyle padişahlar dört kılıç kuşanmış. Müşteri ve Ay’ın kırânı en kutlu zaman olarak görülürdü.¹⁴³

Türklerde astroloji bugün bilinenden biraz farklı yapılanmıştır. Burada 36 burç ve 36 yıldız grubu vardır. Her burç 10–11 günlük süreyi kapsamaktadır. İlk burç “toruk” 21 Mart’tan tanrıci Türklerin Nevruz (Nauruz) bayramından başlamaktadır. Tanrı dinini temelindeki 9 sınıflı kâinat bu astrolojinin temelini oluşturmaktadır.”¹⁴⁴ “Nasıl ki Tanrı dininde kutsal sayılan 9, kâinatın yapısını açıklıyorsa, dünyaya “4” sayısı aittir. Eski Türkler Dünya’nın küre şeklinde olduğunu bilmediklerinden, dümdüz sandıkları yerin dört tarafının da Güneş’in dönüşüne bağlı olduğunu kabul ederek 4 sayısının Dünya’nın yapısında tekrarlanan bir sayı olduğuna inanmışlardı. 9 Defa 4 güneş yılı yaşayan insan, yetişkin kabul edilir (36 yıl). 18 Defa 4 güneş yılı yaşamış insan bedeninin zayıf hale gelmesi; yaşlanmaya başladığı anlamına gelir. 27 defa 4 güneş yılı yaşamak ise (108 yıl) insanın dolu dolu bir hayat yaşadığının bir işaretidir. Bunları öğrenirken Tanrı dinindeki kutsal sayılar 9, 4, 36 ve onların çarpılmasından oluşan sayılar ortaya çıkar.¹⁴⁵ Türk astrolojisinde yıllar da dikkate alınırdı. Türkler her yılı bir hayvanın simgelediği on iki hayvanlı Türk takvimini kullanırlardı ve her yılın yaşam üzerinde farklı etkileri olduğunu düşünülürdü. Bu yıllar; Çıçgan (Sıçan), İynek (inek), Kaplan (Aslan), Koyan (Tavşan), Çabak (Balık), Cılan (Yılan), At (At), Koy (Koyun), Maymul (maymun), Kuş (Kuş), İt (köpek), 12- Tonguz (domuz). Türkler, bu yılların her birinde bir hikmet var sanarak onunla fal tutarlar, uğur sayarlar; söz gelimi: Vd yılı girdiğinde savaş çoğalmış; çünkü öküzler birbirleriyle vuruşurlar, tos yaparlar. Takagu yılında yiyecek çok olur, ancak insanlar arasında karışıklık çıkarmış; çünkü tavuğun yemi tanedir; taneyi bulabilmek için çöpleri, kırıntıları birbirine karıştırır. Timsah yılı girdiğinde yağmur çok yağar, bolluk olurmuş; çünkü timsah suda yaşar. Domuz yılı girince kar ve soğuk çok olur, kargaşalık çıkarmış. Böylece Türkler, her yıl bir şey olacağına inanırlar. Türklerde haftanın yedi gününün adı yoktur; çünkü hafta denilen şey İslamıktan sonra bilinmiştir.¹⁴⁶

Osmanlı devletinde yıldız ilmine İlm-i nücûm denirdi. Saraylarda müneccimbaşılık mevkii kurulmuş ve eski hayat sistemi içinde ilm-i nücûm çok rağbet görmüştür.

¹⁴² İskender PALA, a.g.e, s.150

¹⁴³ İskender PALA, a.g.e, s.269

¹⁴⁴ Sofi Tram-Semen, Türk Astrolojisi, Elips Yay. Ankara, 2004, s.6

¹⁴⁵ Sofi Tram-Semena. a.g.e, s.6

¹⁴⁶ Fuzuli BAYAT, Kaşgarlı Mahmut’un “Divanü Lügati’t Türk” Eserinde Mitolojik Dünya Modeli İle İlgili Bazı Kavramlar, Journal Of Turkish Linguistik, September 2007, s.1 s.10, <http://turkoloji.cu.edu.tr>

Müneccimbaşılar yapılacak bütün işler için bir eşref-i saat (kutlu saat) ararlardı. Yıldızlar ilminin esasını yedi gezegen ile on iki burç oluşturur. Yıldız ilmine göre her insan, hayvan bitki ve maden bir yıldızın etkisindedir. Gezegenlerinin her birinin duygu, ahlak, huy ve sağlık üzerinde etkileri vardır. İlm-i nücûm gizli ilimlerdenidir. Bu konuda yazılan eserlerde genellikle Güneş göğün sultanı, Ay bu sultanın veziri, Merkür kâtibi, Mars başkumandanı, Jüpiter kadısı, Satürn bekçisi, Venüs ise çalgıcısıdır. Bunlar soğan kabuğu gibi birbirini saran hava katmanlarından içten dışa doğru şöyle sıralanmışlardır: Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn. Bunlardan her birinin bir feleği vardır.¹⁴⁷

“İslam dininde günah sayılmasına rağmen astroloji vasıtasıyla özellikle yıldızların hareketlerinden yola çıkarak yeryüzündeki birtakım olaylar ve insanların başına gelen iyi veya kötü durumlar için açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Buna göre dokuzuncu gök dönerken diğer felekleri ve dolayısıyla yıldızları da beraberinde döndürür. Bu sayede yıldızların birbirine yaklaştığı ve uzaklaştığı olur. Bazen de bir burçta birleştikleri olur. Eski astronomi telâkkisine göre bu durum, insanların kaderine tesir eden bir olay olarak yorumlanırdı. Yine bu telâkkiye göre insan, doğduğunda hangi yıldızın tesirinde kalırsa, buna göre bahtı açık veya kapalı olurdu. Uğurlu bir yıldızın tesirinde doğmuşsa “yıldızı yüksek, yıldızı parlak” gibi tabirler kullanılırken, uğursuz bir yıldızın tesirinde doğanlar için de “yıldızı düşkün” gibi ifadeler kullanılırdı.”¹⁴⁸

Astroloji Türk halkının günlük yaşantısında etkili olmuş ve türkülerimizde de oldukça işlenmiştir:

Bilmem hangi burç yıldızı
Bu dertler yaralar bizi
Gamz'okunu bazı bazı
Yar sineme çaktı geçti (157/4) Âşık Veysel

Yüce dağ başında yanan bir ışık
Işık değil onu yakan bir aşık
Kınamayın yarenler yıldızım düşük (66/6) Anonim

Kırılmışa döndü kanadım kolum

¹⁴⁷ İskender PALA, a.g.e, s.230

¹⁴⁸ Hakan YEKBA, a.g.e, s.32

Birisi gülümdü biri bülbülüm
Karardı yıldızım kapandı yolum
Ayvazı'm nerede Kenan ne oldu (24/3) Köroğlu

Söyler dilim ağlar gözüm gariplere göynür özüm
Meğerki gökte yıldızım şöyle garib bencileyin (2/4) Yunus Emre

Aşağıda verilen türkü örnekleri de tüm bilgilerin yıldızlarda saklandığı inancını hatırlatır:

İşitmez mi bizi ülke
Güneş serdik umutlara
Ey dirence döktüğüm ter
Ey yarım kalmış türküler
Tarihlere yıldızlara
Anlatın bu öykümüzü (103/3) Ersin Ergün

Kuytu karanlıkların sessizliğinde
Bir efsane anlatır duran her yıldız
Geceyi gündüze dönen halinle
En büyük aşkımı buldum ben Ünye (194/4) Hüseyin Özdil

Türklerin İslamiyet'i ilk kabul ettiği dönemlerde yazılan Kutadgu Bilig tam olarak eski Türk inancının etkisinden kurtulamamıştır ve Türk astrolojisi hakkında bilgiler içerir:

On iki ükek ol bularda adın
Kayu iki evlig kayu bikre in
Bunlardan başka bir de on iki burç vardır;
Bunlardan bazıısı iki evli, bazııysa tek evlidir (Kutadgu Bilig/s.113/b.138)

Kozı yazkı yulduz baba ud kelir
Erentir kuçık birle sançu yorır
Kozı (Koç) bahar yıldızıdır, sonra Ud (Boğa) gelir

Erentir (İkizler) ile Koçık (Yengeç) dürtüşerek yürür (Kutadgu Bilig/s.113/b.139)

Kör arslan bile koşnı buğdaybaşı
Basa ülgü boldı cadan ya işi
Bak Aslan'ın komşusu Buğdaybaşı'dır
Sonra Çadan (Akrep) ve Yay'ın arkadaşı Ülgü (Terazi) gelir (Kutadgu Bilig/s.113/b. 140)

Basa geldi oğlak könek hem balık
Bular toğdı erse yarudı kalıg
Bundan sonra Oğlak, Könek (Kova) ve Balık gelir
Bunlar doğunca gökyüzü aydınlanır (Kutadgu Bilig/s.113/b. 141)

Üçi yazkı yılduz üçi yaykı bil
Üçi küzki yılduz üçi kışkı bil
Bil ki bunlardan üçü bahar yıldızı, üçü yaz,
Üçü güz ve üçü de kış yıldızdır (Kutadgu Bilig/s.113/b. 142)

Üçi ot üçü suv üçü boldı yıl
Üçi boldı toprak ajun boldı il
Bunlardan üçü ateş, üçü su, üçü yel ve üçü topraktır
Bunlardan dünya ve memleketler meydana gelir (Kutadgu Bilig/s.113/b. 143)

Bunlardan birisi biringe yağı
Yağıka yağı ıdtı kesti çoğı
Bunlar birbirine düşmandır; Tanrı
Düşmana karşı düşman gönderip savaşı kesti. (Kutadgu Bilig/s.113/b. 144)

Kur'an-ı Kerîm'de kozmik âlem vardır ama astrolojiye rastlanılmamaktadır. Yine de astroloji, İslâmî edebiyatın düşünce dünyasında etkisini sürdürmüş; günümüze kadar da insanların ilgisini çekmeye devam etmiştir. Bu ilgide ise yaşanan bazı tesadüflerin payı büyük

olmuştur. Bu tesadüfler günümüzde de söz konusu edilmektedir. Geçtiğimiz yıllarda yapılan dünya kupasında, Kore maçının kazanıldığı gece, gökyüzünde görülen ayın hilâli ile bir yıldızın, Türk bayrağının tasarımı olarak düşünülmesi ve galibiyetin astronomik unsurlarla bağdaştırılıp, ulvileştirilmesi bu tesadüflere iyi bir örnek oluşturmaktadır.¹⁴⁹

Yıldızlara bakarak geleceğe dair anlamlar çıkarmak ve onların hareketlerinin, insanların kaderini etkilediği düşüncesi Kur'an-ı Kerîm'de yer alan Tevhîd inancına uygun düşmemektedir. Çünkü Kur'an-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hak "*Gaybın anahtarı Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptır.*" buyurmuş, gelecekte haberi ancak kendisinin verebileceğini bildirmiştir.¹⁵⁰

2.1 Güneş

1-Çevresinde yerin dolandığı yıldız. 2. Bir gezegenler sisteminin merkezi olarak düşünülen gökcsimi.¹⁵¹ Samanyolu gökadasında bilinen 200 milyar yıldızdan birisi olan Güneş, kütlesi sıcak gazlardan oluşan ve çevresine ısı ve ışık yayan orta büyüklükte bir yıldızdır.

E. Finlay FREUNDLICH ve W. GLEISSBERG Astronomi adlı eserlerinde güneş ile ilgili şu bilgileri verirler: "Gezegen sisteminin merkezinde olan Güneş'in ebadı ve kütlesi gezegenlere oranla pek büyüktür. Güneş, gezegenler gibi, mihveri etrafında deveran etmekte ise de, her noktasında aynı deveran suresi haiz değildir. Daha doğrusu devir müddeti kutuplara yaklaştıkça büyür. Period ekvator da 24,65 gün, kutuplar yakınında da takriben 34 gündür."¹⁵²

Astrolojide Güneş, ailenin reisi, birinci gündüz büyük üçgeninin yöneticisidir. Güneş, yapısı itibariyle evrendeki en parlak yıldızdır, güneş sisteminin merkezi ve tüm horoskopların yöneticisidir. Güneş'in gücü, yaşam kaynağı olmasından kaynaklanır ve çok önemli unsurları yönetir. Bunlar kısaca gurur, kararlılık, kalp, zindelik, sağlık ve motivasyondur. Güneş, Aslan burcunda gökevinde. Koç burcunda yükselmiş, paylarla donatılmıştır ve Aslan'da başlayıp

¹⁴⁹ Şerife AKINAR, Lâmi'nin Vâmık u Azrâ Mesnevîsinde Astrolojik Unsurlar, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s12>, <http://193.255.195.73/turksor.html>

¹⁵⁰ Şerife AKINAR, a.g.e, s. 12

¹⁵¹ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yay. C.10, İstanbul, 1986, s. 4847,

¹⁵² FREUNDLICH, E. Finlay, W. GLEISSBERG, (Çev. Fahir E. YENİÇAY) Astronomi, İstanbul Üniversitesi Yay. İst. 1937, s.72

Oğlak'ta biten Zodyak yarıküresinin her yerinde erki vardır. Dördüncü büyükükçgende kötü durumdadır. Sıcak olmasına karşın yavaş kurutur. Bilgi ve anlık güç yayma simgesidir.¹⁵³

Eski astronomiye göre Güneş, dünyanın etrafında döner ve dördüncü kat gökte yer edinmiştir. Bu dönüşüyle gün, ay ve sene ortaya çıkar. Güneş, aslan burcunu simgeler. “Türk Astrolojisinde Güneş’in gün süresince dönüşü dokuza bölünür. Bu Türk Astrolojisinde çok önemlidir. Çünkü astrolojik takvim hangi vakitte doğduğundan hareketle çizilmektedir. Ötğür (23 Temmuz- 31 Temmuz), Kösümü (1 Ağustos–12 Ağustos), Künlü (13 Ağustos–23 Ağustos) Güneş’in etkisindeki burçlar olarak bilinir ve bu burçların etki alanındaki insanlar, sönmeyen ruhsal güç ve hayatın olumsuzluklarına karşı direnç gösteren kişiler sayılmaktadır. Güneş talih zayıçesini, 365 gün ve 6 saatte geçer.”¹⁵⁴

Yana ma bu kün burcı sabit turur

Bu □abit didüküm tüpi ber bolur

Bir de güneşin burcu sabittir;

Bu sabit dediğim, temeli sağlam olduğu içindir. (Kutadgu Bilig/b.833/s.225)

Bu kün burcı arslan bu burç tepremez

Evi tepremezi için artamaz

Güneşin burcu aslandır ve bu burç yerinden kımıldamaz;

Yerinden kımıldamadığı için de evi bozulmaz. (Kutadgu Bilig/b.834/s.225)

Güneş’in halk türkülerinde kapladığı yer oldukça geniştir. Bunun güneşle yaşam arasındaki sıkı bağlantı ile yakın bir ilişkisi olsa gerek. Türklerin düşüncesinde Güneş her zaman ilk sırayı almıştır. Çünkü Türkler her çağda güneşli yerlerde yaşamışlardır. “Türk hakanları bile Güneş’in oğulları sayılırdı. Yani kendilerine kuvvet kaynağı olan Güneş babalarıydı. Mete’nin oğlu için de “Yer ve gökten doğmuş, Güneş’le Ay tarafından memur edilmiş Hunların büyük hakanı” denilmektedir. Geauli sülalesinin kurucusu olan Çiçumin, düşmalarından kaçarken bir ırmağın kenarına gelmiş, geçemeyince ırmağa “Ben Güneş’in oğluyum” deyince, bütün balıklar ve kurbağalar ona köprü olmuştu.”¹⁵⁵

¹⁵³ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yay. C.10 s. 4847, İstanbul, 1986

¹⁵⁴ Sofi Tram-Semen, a.g.e, s. 42-43

¹⁵⁵ Bayram ERDOĞAN, a.g.e, s.106

“Güneş kozmik âlemin yaratılışından önce var olmasaydı Altaylıların Kara Han’ı dahi bu gökleri yaratırken onun ışığından ve sıcaklığından faydalanmasaydı eli koynunda kalırdı. Bunun içindir ki Güneş, efsanelerin dahi varamayacağı derinliklere kadar her şeye ışığını tutmakta, taşıdığı hayır ve şer vasıfları etraftaki köklü inanışların yarattığı geleneklerle tanrılar üstü tanrı olarak yer almış bulunmaktadır. Onda bütün tanrısal kuvvetler toplandığı gibi, bir takım ruhlar da bulunmaktadır.”¹⁵⁶ Hak ve adalet yollarını da Güneş Tanrı gösterirdi. Ur kralı Urengur’a hak ve adaleti o tanıtmış, Hammurabi’ye de ünlü kanunlarını o bildirmişti. Yakutlara kahramanın adlarını o gönderirdi. Moğollar ona tapar, Sümerler onun ilk doğduğu zamanlarda ibadetlerini yaparlardı. Şamanlar ise çok büyük tanıdığı bu kudreti, törenlerinde heyecanla anarlar, Güneş’i, elbiselerine ve davullarına kudretlerin sembolü olarak resmederlerdi. Hunlar da geceleri Ay’a, sabahları Güneş’e döner, secde ederlerdi. Türklerden birçokları evlerinin, çadırlarının kapılarını Güneş’in doğduğu tarafa yaparlardı. Güneş ad olarak da kullanılırdı. Oğuz’un oğlu (Gün Han) güneşten başka bir şey değildi. Ay Toy’un kızı Güneş’e, Ulu Toy’un aşık olduğuna dair de bir efsane vardır.¹⁵⁷

Türklerin yaygın düşüncelerine göre Güneş sekizinci katta idi. Tanrı da dokuzuncu katta idi. Tanrının tahtı Ay ile Güneş’in çok üstünde idi. Türkler büyük vasıflarla tanrılaştırdığı güneşi çeşitli adlarla anarlardı: Sümerler; Dingir, Utu, Ra, Babbar, Nin-Uraş, Meşarru adını vermiş, Araplar da Sümerlerden alarak Şamas demişlerdir. Altaylılar tarafından Güneş, Günine adıyla, hayat veren dahi bir tanrıça olarak kabul edilmiştir. Hititlerin Ardis, Elâmlıların Nan-Hunte dedikleri büyük tanrı da güneştir. Hom adındaki tanrı ise güneşin vasıflarından birini taşıyordu. Yukarıda adı geçen Nin-Uraş, Tanrı Enlil’in oğluyken, büyütülmüş ve Güneş Tanrısı olmuştur ki ilkbaharın ılık havasını bu tanrı temsil ederdi.¹⁵⁸

“Güneş, Hititlerde de büyük kudretleri taşıyan bir tanrı ve bütün tanrıların hâkimiydi: O her sabah denizden yükselir, üç çift gözü vardır, canlı cansız her şeyi görür, işleri düzenler, bütün varlığı olması gerektiği gibi idare eder. Sabahleyin doğarak gökler âleminde, yeryüzünde hakim olduğu gibi, akşam vakti de ufuktan indikten sonra, yer altı âleminde hüküm ve iradesini yürütürdü. Yine Hititlerce Arinna ile anılan güneş tanrıçası da devletin kurucusuydu.”¹⁵⁹

Hunlarda hem Güneş’e hem de Ay’a ayrı ayrı saygı gösteriliyor, kurbanlar sunuluyordu. Güneş doğunun Ay ise batının sembolü idi. Çadırlarının kapısı doğuya açılıyordu. Altay destanlarında güneşin yönü biraz daha değişikliğe uğramıştır ve Ay kuzeyin,

¹⁵⁶ Bayram ERDOĞAN, a.g.e, s.105

¹⁵⁷ Bayram ERDOĞAN, a.g.e, s.106

¹⁵⁸ Bayram ERDOĞAN, a.g.e, s.105

¹⁵⁹ Bayram ERDOĞAN, a.g.e, s.106

Güneş ise güneyin sembolü olmuştur. Çünkü Gök Kartalı'nın sağ kanadı Ay'ı sol kanadı ise Güneş'i gösteriyordu ve kartalın başı doğuya bakıyordu. Ay, karanlıklar diyarı ile geceler diyarı olan kuzeyin, Güneş ise aydınlığın, gündüzün, dolayısıyla güneyin sembolü idi.¹⁶⁰ Türk düşüncesinde ve destanlarında güneş dişi, ay ise erkek olarak rol alıyordu.

“Oğuz Han'ın çocuklarının bulunduğu “Altın yayı” Gün, Ay ve Yıldız-Hanlara vermesi de, üzerinde durulması gereken çok önemli bir noktadır. “Ey büyük oğullarım, yay sizlerin olsun, yay gibi okları göğe kadar atın!” Yay, Gök yuvarlağını temsil eden bir sembol idi. Kırgızların menşe efsanesinde de yay, Güneş ışığı ile ilgilendirilmiştir. Bu efsaneye göre Kırgızların en asil soylarından gelen Hanoğulları, yaylarını Güneş ışığına doğru attıkları zaman güneş ışığı onların yaylarının tutardı.”¹⁶¹

Bir Altay efsanesine göre Güneş'in oluşu şöyledir: “Önceleri ne Ay ne de Güneş varmış. İnsanlar havada uçar dururlarmış. Uçarken de çevrelerine ışık saçar ve sıcaklık verirlermiş. Bunun için de Güneş gerekli olmamış. Ancak içlerinden biri hastalanmış ve onu iyileştirememişler. Bunun üzerine tanrı onlara bir varlık vermek istemiş ve tanrının gönderdiği şey büyümüş büyümüş ve iki tane büyük ayna olmuş. Bu aynalar gökyüzüne çıkıp, çevreye ışık saçmaya başlamışlar. Gökler ve yerler ısınmış. O günden beri gökteki bu iki şey yani Güneş ve Ay dünyayı aydınlatır ve ısıtır dururlarmış.¹⁶² “Kalmuk Moğollarının efsanelerine göre ise: “Önceleri insanoğlu daha saf ve daha iyi imiş. Zaten kendileri de cennette yaşıyorlarmış. Bunun için ne güneş ne de aya gerekleri yokmuş. Tanrı onları insan kılığına sokup yere indirince günah işlemeye başlamışlar. Tanrı onlardan nur ve ışığını esirgemiş ve karanlıklar içinde kalmışlardır. Kendileri ışık saçarlarken artık saçamaz olmuşlardır. Bunun üzerine toplanıp Tanrı'nın kendilerini bağışlamasını istemişler. Tanrı da onları bağışlamış ve güneş ile ayı yaratmış.”¹⁶³

Altay düşüncelerine göre ay ile güneşin, kendilerinin ayrı bir güçleri yoktu. Bunlar yalnızca Tanrı'nın verdiği ışık ile sıcaklığı yansıtıyorlardı. Bir maden parçası olan bir ayna gibiydiler. Güneş bir ayna gibi olduğundan şamanlar, fallarını aynaya bakarak açarlardı. Çin'den gelmiş on iki burçlu aynalar buna ayrı bir mana katarlardı. Sibiryaya kavimlerinden Ostiyaklar gibi geri kavim kesimleri ise fallarını Güneş'in üzerindeki lekelere göre açarlardı.¹⁶⁴ Kuran-ı Kerim'de Şems suresinde Güneş ve Ay'ın hareketlerinin Allah'ın kudreti olduğunu belirten birçok ayet vardır. “*Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise*

¹⁶⁰ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1,1995, s.187

¹⁶¹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1,1995, s.142

¹⁶² Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1,1995, s.188

¹⁶³ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1,1995, s.188

¹⁶⁴ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.188

oradaki, (Allah'ın varlığını gösteren) delillerden yüz çevirmektedirler. O, geceyi, gündüzi, güneşi ve ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedirler. (Enbiyâ/a.32–33)”, “1-Güneş’e ve onun aydınlığına andolsun, 2-Onu izlediğinde Ay’a andolsun, 3-Onu ortaya çıkardığında gündüze andolsun, 4-Onu bürüdüğünde geceye andolsun, 5-Göge ve onu bina edene andolsun, 6-Yere ve onu yayıp döşeyene andolsun,(Şems/a.1.2.3.4.5.6)”

Yakut Türklerinde ilkbahar gelince tanrı ve kutlu şeyler için saç yapılmaya başlanırdı. Bu saçlar dokuz gün devam eder ve bu arada Ay ve Güneş Bayramı yapılırdı. Sonbaharda ise kış yaklaştığı için kötü ruhlara saçlar yapılırdı. Hunlar ve Göktürkler ise diz çökerek doğan Güneş’e üç kez selam verirlerdi. Güneşe karşı saç tarama kötü bir hareket olarak görülürdü.

“Güneş, Ay, ateş ve su, Tengri'nin kudretinin sembolleridir. İnsanların göge dua ederek elde ettiklerine inandıkları "Buyan" adlı enerji, Güneş'in göğün neresinde durduğuna bağlı olarak değişir. En fazla Buyan'ın yeni ay ve dolunayda elde edilebildiğine inanılır. Senenin en uzun gününün yaşandığı ve gündüz ile gecenin eşit olduğu günler, en önemli bayramlardır.”¹⁶⁵

Kutadgu Bilig’de Güneş’e verilen değeri gösteren beyitler vardır:

Yaşık boldı törtinçyaruttı ajun

Yakışsa yarutur bakışsa özün

Dördüncü Yaşık'tır (Güneş) dünyayı aydınlatır

Yaklaşanları, karşısına gelenleri ışığıyla aydınlatır (Kutadgu

Bilig/b.134/s.113)

Sanga tegdi emgek kalü hem baru

Yanutı bayat birsü kün teg yaru

Buraya gelip gitme zahmetine katlandığın için

Tanrı sana bunun karşılığını ihsan etsin, güneş gibi parla (Kutadgu

Bilig/b.4872/s.825)

Togar kün arıg ya arıgsız timez

kamug□a yaruklu□ birür eksümez

¹⁶⁵Julie Stewart-Mongolian Shamanism (ingl.)/Moğol Şamanizmi, <http://www.turkforum.net>

Güneş doğar, temiz veya kirli demeden her şeye

Aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez (Kutadgu Bilig/b.831/s.225)

Türk inanç sisteminde Güneş, koruyucu vasfı itibariyle gök, ay ve yıldızlar gibi bir iye mevkiindedir. Güneş, Hun Türkleri çağında Kün olarak bilinmekteydi ve ona duyulan saygının bir sonucu olarak kağanlar otağ kapılarının Güneş'in doğduğu yöne açılır tarzda yaptırıyorlardı. Kün, güneş anlamında Anadolu ve Azerbaycan Türklerinde de kullanılmaktadır. Bugün ile yarın arasında kün/günün bir defa doğup batması gerekir. Kün/günün başlaması güneşin doğması ile başlar batması ile sona erer. Gün doğmadan kalkmak demek güneş doğmadan evvel kalkmak anlamındadır. Günümüzde de "Güneş üstüne doğmadı" deyimini, güneş beni yatarken yakalamadı anlamındadır. Güneşin ilk ışıkları ile birlikte ev ve işyerlerinin kapı-pencerelerinde sağlık ve bereketi celp etmek için bazı uygulamalar yapılır.¹⁶⁶ Aşağıdaki türkü metinlerinde şafak vakti işe başlamanın önemini vurgulanmış ve Türk halkının da bunu günlük hayatında uyguladığı belirtilmiştir:

Evliyalar enbiyalar bilüşür

Müezzinler Allah Allah çığırışur

Gökte aziz melaikler seğrişür

Doğdu seher vakti kalk hacet dile (253/3) Pir Sultan Abdal

Ali var şafakta başlar işine

Ali var yarini basar döşüne

Ali var hürmetin yapar eşine

Ben Ali'yi niye niye sevmeyim (36/7) Can Yoksul

Sabahtan uyanır işine bakar

Yoğurur hamuru tandırı yakar

Çardağın altından gün gibi doğar

Elleri kınalı o köylü kızı (142/2) Ozan Ergün Yalçın

Kalkalım şafakta sabahtan erken

Bülbül güle ah ile zarı ederken

Ufukta sevginin günü doğarken

¹⁶⁶ Yaşar KALAFAT, a.g.e

Muhabbet kervanı dosta yürüye (167/2) Âşık Şahgüzel

Yatır yanında su böbrek taşına

Darısını verdik hasta başına

Sabah ezanıyla herkes işine

Görmek isterseniz Ladik'e gelin (148/9) Âşık Hasan Sancak

Uyan gözü mestan uyan

Çok uyumak ömre ziyan

Uyan yastığına dayan

Ne düş gördüm eyle beyan

Ne yatarsın sabah oldu

Hep alem nur ile doldu

Karlı dağlar revnak buldu

Uyan gözü mestan uyan (207/1-2) Köroğlu

Hanım dedi vakit kuşluk

Kuşluğun önüye boşluk

İş gören bu gönül hoşluk

Güneş dağları yakıyor (208/4) Ferman Baba

Gün Pulur'dan bizim ele doğanda

Karanlığı ala dağ'dan koğanda

Gün burnuna çiğ damlası yağanda

Hoşirik'e inecek zamandır (5/2) Anonim

Bakın tepeden yükseliyor sabah güneşi

Kızıllığıyla aydınlatıyor tepeleri

Çay filizlerini topluyoruz biz çabuk çabuk

Tamamlayalım bir yıllık planlanan çayı (122/1) Xasan Helimişi

Güneş'in ve Ay'ın oluşumu bir Sivas efsanesinde şöyledir: Ay erkek, güneş ise kızdır ve birbirlerine âşıktırlar, evlenmeye karar verirler. Onların birbirlerini sevmelerini kıskanan bir "cazı karısı" aralarına girer, yanlış bilgiler vererek güneşi aydan soğutur. Ay ise olan bitenden habersiz güneşin etrafında dolandır. Bir gün güneş aya, boşuna peşinde

dolaşmamasını, onunla evlenmeyeceğini söyler. Bu sözlere ay veremeyen ay da, kıyamete kadar ondan ümidini kesmeyeceğini, bir gün suçsuz olduğunu anlayacağını söyler. Ayla güneşin ilişkileri sona ermiş fakat ay, güneşi her “onbeşlemesinde” hasretle görmek istermiş. Güneş de onun gözüne parmaklarını uzatarak kendisini görmesini engellemiş. İnsanların güneşe bakamayışlarının sebebi de buymuş. Güzel bir kız olan güneş, kendisini göstermemek için insanların da gözüne, ışıktan parmaklarını uzatırmış.¹⁶⁷

“Tunceli’de Ay ve Güneş bacı kardeştir. Güneşin, gece ve gündüz dönüşümlü olarak doğalım önerisine, ay, gece doğmaya korkacağını belirterek karşı çıkar. Güneş de ona ışıklarını vereceğini, korkmamasını söyler. Bir başka Tunceli efsanesinde de kızgın güneş bacının, hamur yumağını ayın yüzeyine çarptığı ve ayın üzerindeki siyahlığın bu sebepten oluştuğu anlatılır.”¹⁶⁸ Adana’da da ayın ve güneşin insan kökenli olmasıyla ilgili bir efsane tespit edilmiştir: “Ay ve güneş Efsanesi”nde, ay erkek, güneş de kızdır ve bunlar kardeşirler. İkisi sabah erken doğmak için kavga ederler, güneş hamurlu elini ayın yüzüne çarpar, bu yüzden ayın yüzü çapırlı kalır. Ondan sonra güneş gündüz, ay da gece doğar.¹⁶⁹ Bir Muğla efsanesinde, güneşin ve ayın bugünkü hallerini almaları şöyle anlatılır: Evvelden bir kadının bir kızla bir erkek çocuğu varmış. Anneleri yemek pişiriyormuş. Kız çocuğu başını yıkıyormuş. Erkek çocuğu ablasının sinirlendirmiş. Ablası elinin tersiyle erkek çocuğunun suratına vurmuş. Bunlar birbirleriyle geçinemiymiş. Her gün dövüşüyorlarmış. Anneleri beddua etmiş. “İnşallah biriniz mağrıbe birinin maşrığa düşersiniz. Birbirinizi hiç görmezsiniz.” Demiş. Annelerinin bedduaları geçmiş. Kız çocuğu güneş, erkek çocuğu da ay olmuş. Onun için güneş sabah, ay da akşam doğarmış.¹⁷⁰ Güneşin bir kız gibi düşünülmesi türkülerimize de yansımıştır:

Ünye'de güneş Cennet'in binbir renkli kızıdır
Gün doğarken güneş sarı batarken kırmızıdır

Ünye, canım Ünye canım ciğerim Ünye
Derelerine kaynak olayım Ünye
Bahçelerinde toprak olayım Ünye
Ağaçlarında yaprak olayım Ünye (50/2) Ömer Çam

¹⁶⁷ Muharrem KAYA, a.g.e, s.125

¹⁶⁸ Muharrem KAYA, a.g.e, s.125

¹⁶⁹ Muharrem KAYA, a.g.e, s.125

¹⁷⁰ Muharrem KAYA, a.g.e, s.124

1850 yılında Bayburt'ta dünyaya gelen Bayburtlu Celâlî'nin¹⁷¹ "Ay-Gön Destanı" ay ile güneş arasındaki çekişmeli ilişkiyi gösteren önemli bir örnektir. Bu destanın ilk kısmında ay ile güneşin bir üstünlük tartışması içinde olduğunu ve son kısımda her ikisinin de tartışmanın yersiz olduğunu fark ederek barıştıklarını görüyoruz:

AY-GÖNDESTANI

Ay ile gün dil çengine durdular
Güneş der ki ben veririm ziyayı
On iki kuleden tîg gösterende
Hep garrâ eylerim kamu dünyâyı

Ay der ki gel canım düşme inada
Üstümüzde hâzır nazır ol Huda
Çırâğımsın benden geldin âbâda
Böyle benlik ile görme dâvayı

Güneş der ki edeb erkânın tanı
Ne güne çırak ettin sen beni
Gel bakam şahidin isbâtın hani
Beyhude kendine verme payeyi

Ay der ki ol Hakk'ın fermam geldi
Cebrail kanadıyla alnımı sildi
Nice bin hezârân nurumdan aldı
Bakmaz mısın yüzümdeki karaya

Güneş der ki sende çarhın durağı
Boynumdan kesilmez torbanın bağı
Her bir şer işlerin sensin yatağı

¹⁷¹ Serkan Alkan İSPIRLİ, Bayburtlu Celâlî'nin Tortum Destanı ve Erzincan'a Ait Manzumeler, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12 C.3, 2010, s.s. 265–275, s.266, <http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi12>

Zulmetin tûfânı alır semân

Ay der ki neşterin suçu bendedir
Üçlerin Beşlerin vechi bendedir
Beş vakit namazın üçü bendedir
Zâhidler cehr ile okur imlâyı

Gün der ki alâmet hep sende olur
Sofular aldanır zikrinden kalır
Abdestli yollarım cenabet gelir
Nice bir edersin sen bu rüsvâyı

Ay der ki bu hüner sende var mıdır
Adet midir töhmet midir âr mıdır
Mevlâ'nın emridir ayıp kâr mıdır
Kavuşturanı o Mecnün'a Leylâ'yı

Güneş der ki ben binende atımı
Zer dağıtıp sevindireni yetimi
Yetmiş iki millet söyler medhimi
Lâhorî şal kuşatıram semâyı

Ay der ki şol şehr-i sıyâm bendedir
On bir ay içinde sultân bendedir
Leyl-i Kadir aziz bayram bendedir
Hakk'a tâlib olan verir salayı

Güneş der ki ben kılında işaret
Gün-be-gün kemâle gelir nebatat
Cümle çiçeklere verir nezâket
Al yeşile gark eylerim sahrayı

Ay der ki bendedir gaflet bârları
Dünyâyâ taptırmam tamahkârları
Mehenge vururam cevherdârları
Fark ederim şem'a yanan şeydâyı

Güneş der ki ben sahrada bir gülüm
Gül dalında öten şakır bülbülüm
Senin gibi hiç hilebaz değilim
Mansıba vetirem yoksulu bayı

Ay der ki elverir bu cevr ü cefâ
Bende doğdu Fahr-i Alem Mustafâ
Edeb elde iken geri dur yoksa
Kurarım başına ceng ü kavgayı

Güneş der ki çâr yanım yay ile oktur
Kargı mızrak süngü sancağım çoktur
Cihanı dolansan siperim yoktur
Getirem başına türlü belâyı

Ay der ki bu kadar varma ileri
Beş yüz bin ordu yıldız askeri
Dâmânımdan gösteririm neşteri
Kanın bulandırır yedi deryayı

Güneş der ki tığlarım burca düzülür
Askerin hıradır tutmaz ezilir
Su görünür teyemmümler bozultur
Sana öğretirim "lâ"yı "illâ"yı

Ay der ki imdadım yetirir Allah
Ölünceye kadar çalarım billah
Usta çırağına etmez eyvallah

Sana ben vermişim rütbe payeyi

Gün der ki "es-sulhü seyyidi'l-ahkâm"

Ne sensiz ne bensiz olur subh ü şâm

Sana baş eymezdım hasıl-ı kelâm

Pek yüce kapıya kıldın şekvayı

Ay der ki deveden büyük fil vardır

Bizleri halkeden Ganî Settâr'dır

Aslımız kardaştır nurumuz birdir

İnanmazsan yoklatalım künyeyi

Gün der ki bilmedim gel barışalım

Ay der ki efendim helâllaşalım

Gün der ki hâl hatır sor konuşahm

Ay der ki edelim hamd ü senayı

Hamdülillah sana ey Ganî Sübhân

Ay ile gün barıştılar bî-gümân

Dîdârın arzular Celâli üryan

İster bu derdine senden devayı Bayburtlu Celâlî Baba

“Antalya Sıcağı” başlıklı efsanede, dışarıdan gelen bir kavmin, geçim olmayınca Antalya'nın şehir merkezlerinden köylere gönderildiği, fakat burada da yanlış hareketleri, ahlak ve din farkı olunca yerli halkın şikâyetçi olduğu, ermiş bir kişiye müracaat ettikleri anlatılır. Bu ermiş kişi kendisinin başa çıkamayacağını, “Ancak Güneş Tanrısı'na, yani Güneş'ten rica edelim. Ancak Güneş Tanrısı onların hakkından gelir.” diyerek, halkı Güneş'e yönlendirir. Sonra daha önce hiç olmayan bir kavurucu sıcak meydana gelir. Bu efsanede güneşin çok önceleri bir tanrı gibi algılandığını görüyoruz.¹⁷² “Afganistan'a güne şükredilir. “Güne Şükür olsun” denir. Anadolu'da “bu günümüze şükür” denir. Azerbaycan'da “Yalancıya gün ganim olsun” denir. Güney ve Kuzey Azerbaycan'da “Ant olsun bu güne” “Günün hakkı için” gibi antlar vardır. Kağan da güneş gibi koruyucu konumdadır. Kut

¹⁷² Muharrem KAYA, a.g.e, s.125

bulmuştur. Güneş girmeyen eve doktor girer zira o ev korumasız kaldığı için belki mikroplar belki kara iyeler girmiştir.”¹⁷³

Aşağıda verilen türkülerde Güneş’in doğuşunun insanlar için bir umut ve sevinç kaynağı olduğunu görüyoruz:

El üstünde senmi var eden eller
Elbet bir gün tatlı helvandan yerler
Her doğan güneşte nur vardır derler
Ellibeşten sonra hayranın biter (64/3) Kadir Tanrıkulu

Kelebekler uçar gider
Sevinçlerim coşar gider
Işıyan gün volkan gibi
Açar gider taşar gider (108/3) Ahmet Özdemir

Bakma dünyaya karamsar
Yaşadıkça hep ümit var
Hayat böyle sürmez dostum
Gün doğmadan neler doğar
Bırak artık olanları
Unut artık yaşananları
Her sabahta bir ümit var
Güneş hergün yeniden doğar (110/3–4) Orhan Hakalmaz

Türk insanının Güneş’e verdiği değeri türkülerimizde de görmek mümkündür:

Göze perde germeyin
Sevgiye kin sermeyin
Karanlığa vermeyin
Güneşle vurun beni
Boş tabuta sarmayın
Yıldıza sarın beni (112/2) Ozan Şiar Can

¹⁷³ Yaşar KALAFAT, a.g.e

Koca güneş dünyamızı ıştır
Hava toprak su da hayat taşıdır
Çırakman'ım bilmeyeni üşütür
Yüksek dağbaşında buzlu karım ben (126/4) Hüseyin Çırakman

Bir volkandı içimizde coşan nehirler
Coştukça umutlar hep taşardı sanki
Ne oldu bizim güneşe neden doğmuyor
Uzun uzak gecelerde sabah olmuyor (124/1) Ahmet Kaya

Altay Türklerinde güneşe duyulan saygıyı gösterebilmek için yayık/cacık pencerenin önüne güneş alabileceği bir yere konur ve ay dolunay oluncaya kadar bunlara el sürülmez. Güneş ışınları yeryüzüne değmeden evvel kişiöglü yatağından kalmış olmalıdır. Bu onun hayrınadır. Güneş ışınlarının tanrının yeryüzüne inen nuru, ışığı olduğuna inanılır. Tunceli yöresinde güneşin ilk ışıklarının değdiği yerlerin öpülmesi, o ışıkların düştükleri yerlere geçmişte secde edilmiş gibi kapanılmış olması, yüzlerini güneşe dönüp ellerini semaya kaldırıp dua edişleri güneşe ve onun ışıklarına duyulan saygının devamı olarak algılanmalıdır. Bu inancın mahiyeti anlatırken, “Hz. Ali şehit edilince güneş kalp olup göklere çıkmış, bu merasim yapılmak suretiyle o mübarek zat incitilmemiş olmaktadır” denilmektedir. Benzeri bir inancın yaşadığı Midyat, Salur ve Nusaybin çevresinde sabahın ilk ışıklarının değdiği yerlere birer taş dikilir ve bunlara saygı duyulduğu için üzerlerine basılmazdı. Erzurum Sarıkamış ve Malatya çevresinden tespitini yaptığımız giderek Türk kültürlü diğer bölgelerde de varlığını gözlediğimiz bir inanca göre gün ışığı berekettir. Güneşin ilk ışıkları ile evin kapısı açılır ise, uğur ve bereketin artacağına inanılır. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu saatlerin bereket meleklerinin bereket dağıtma zamanı olduklarına inanılır. Güneş ışıklarının sağlık mutluluk, bereket kaynağı olduğu inancı oldukça yaygındır.¹⁷⁴

Güneşe verilen değer edebiyatımıza da yansımış ve türkülerimizde de bolca işlenmiştir:

Eksik olmaz karın yağar
Bulutlar birbirin kovar
Evvel güneş sana doğar
Cevahirdir taşın senin (11/2) Aşık Kerem

¹⁷⁴ Yaşar KALAFAT, a.g.e

Kur'an dile geldi, ayet seslendi
Yer gök tasdik etti bir Muhammed'i
Ruhlar bedenleştirdi fertler hislendi
Güneş tavaf etti nur Muhammed'i (145/1) Sefil Selimi

Ey hüda emri ve olayın kurban
Yarattın kevkebi ziynetli şaban
Gökyüzünde döner mah ile taban
Ahir peygamberin nur eğlencesi (123/3) Aşık Şamili

Güneş gibi şahsım olsa
Devlet gibi tahtım olmaz
Gazi gibi bahtım olsa
Yine bana gelen olmaz (178/1) Aşık Talibi

Güneş'in verdiği parlak ışık, ısı, görkemli görünüşü, karanlığı yenmesi, canlıların yaşamını sağlaması, güzelliği, elinin açıklığı vb. edebiyatımızda bolca işlenmiştir. O gezegenlerin sultanıdır, Ay veziri, Merkür kâtibi, Venüs sazandesidir. Güneş saçtığı ışıkla insanların gözlerini yaşartır. Güzelliği Hz. Yusuf'un güzelliği ile karşılaştırılır. Ufukta yükselip alçalmasıyla insan bahtı arasında bağ kurulur. Gün boyu yerinin değişmesi ile dağlara düşmüş Mecnun'u andırır. Dönüp durması dolayısıyla içki meclisinde elden ele dolaşan kadehe, gezen ve sema eden dervişlere benzer. Parlaklığı sevgilinin yüzüne benzer vb:

Mecnun'a çevirdin ben Leyla derim
Aç şu kapıları gel Leyla Leyla
Hayalim içinde doğan güneşsin
Aç şu kapıları gel Leyla Leyla (3/1) Aşık Berati

Aman kollarını açıp gerinme
Uyku gözlerinde boyun bükmesin
Odandan dışarı çıkma görünme
Günde beş on kere şafak sökmesin (13/1) Halil Soyuer

Yüzlerinde şems ü kamer okunur
Bad-ı saba rayihasın getirir
Veli'nin nazların kimler götürür
Gözlerim ki gülyüzlü yar gelmedi (109/5) Aşık Veli

Figanım sığmıyor bütün cihana
Seni sevdim oldum deli divane
Sen Şems'imsin ben çarkı pervane
Şu özümü yakan nar oldu Leylam (151/2) Aşık Daimi Tercan

Mah cemalin güneş midir ay mıdır
Yüzüne baktıkça bakasım gelir
Kırpiğin ok hilal kaşın yay mıdır
Alıp şu bağrıma çakasım gelir (152/1) Mahmut Erdal

Türkülerimizde sevgilinin ve Hz. Muhammed'in güneşe benzetilmesi de güneşe verilen değeri göstermektedir:

Şol seni seven kişi komuş yoluna başı
İki cihan güneşi sensin ya Resulullah (16/2) Yunus Emre

“Güneş balçıkla sıvanmaz” atasözü güneşe verilen değerin en açık örneklerindedir:

Güneş balçık ilen sıvanmaz ey dil
Bi-zeban da olsa bellidir kamil
Kendüden gayryuyu beğenmez cahil
Kendi çalar kendi oynar demişler (21/19) Edirneli Levni

Buluta girmeyle güneş kaybolmaz
Yarıp çıkması bir yele bakar
Çerçöp gelip su yolunu tutamaz
Silip süpürmesi bir sele bakar (28/1) Âşık Kusurî

Tren kaçmışsa garda beklenmez
Güneş açmışsa üflemele sönmez
Acı patlıcana kırağı çalmaz
Kasaba bakmakla usta olunmaz (116/3) Ali Rıza Malkoç

“Gün görmek” deyimi mutlu olmak anlamında kullanılır, “kara gün” deyimi de insanların kötü zamanları için kullanılır. Aşağıda türkü örneklerinde kötü günlerden kurtuluşun güneşin doğması olarak değerlendirildiğini görüyoruz:

Aşkın seyyahıym gezerim hayli
Yüz bin mihnet çeksem kesmezim meyli
Bir misal eylerim zulmeti leyli
Doğar şemsi nehar böyle de kalmaz (7/2) Recep Hafız

Bak yine karanlıklar gidiyor
Gün doğdu doğacak
Bak yine yeşillendi dünya
Çiçek açtı açacak (27/1) Hüseyin Bayer

Engeli, engemeli zor yolları var
Bazen çıkmaz sokak bazen dar geçit dar
Batıp giden güneş yarın yine doğar
Kahretme bahtına boş yere sen sakın (52/2) Aşık Larendeli

Şahturna'yım semah çeker
Bir üzülür bir ah çeker
Her gece bir sabah çeker
Gün ağarır narda anam (14/4) Âşık Şahturna

Doğacak güneş gibi
Halkın kara yazgısının üstüne
Hey hey hey
Doğacak güneş gibi (69/1) Grup Yorum

Bulut ol engine ağ ikram eyle
Yağmur ol bağrıma yağ ikram eyle
Gel birgün güneş ol doğ ikram eyle
Sil gitsin ufkumdan sil geceleri (79/5) Abdurrahim Karakoç

Alınacak Anadolu'nun öcü
Yerde kalmıyacak çekilen acı
Açıldı geliyor şafağın ucu
Şu doğdu doğacak güne merhaba (161/4) Yaşar Kemal

Kimi çamurda bir gül yetiştirir
Kimi çamur atar kendin bitirir
Güneş doğar karanlığı götürür
Ümitsiz olmaya hakkımız var mı (193/1) Ali Rıza Malkoç

Umut diye sesleniyorum hepinize
İşte düşünüyorum bu sözleri günceme
Bulut kaplasa da güneşin gözlerini
Şafakla kalkar günyüzünden sis perdesi
Durulur ülkemde umudun gözyaşları
Gülyüzlü görünce elinde gül kozası (204/2) Erdoğan Aslan

“Kara gün” deyimini insanların kötü günleri, üzüntülü zamanları için kullanılmaktadır, insanlar üzüntülü zamanlarını “güneşin doğmaması” olarak yorumlamışlardır. Aşağıda verilen türkülerde bunun örneklerini görürüz:

Bir gün kara günler biter
Üzme beni artık yeter

Kavuşmamız gelir çatar
Ağlama gülüm ağlama (8/2) Muhlis Akarsu

Musaib'im işin karma karışık
Kapanmış güneşim gelmiyor
Çekip gidem dedim yollar dolaşık
Düz yol onun oldu dağ bana kaldı (65/3) Musayip Temuroğlu

Güneş Doğmuyor Yüzüme
Dünya Karanlık Gözüme
Kıymet Vermedin Sözüme
Gözünü Toprak Doyursun (99/4) Esat Kabaklı

Gözlerim ufukta şafağı bekler
Gurbet gurbet uzar gecemiz bizim
Nazlı yar sılada yolumu gözler
Gurbet gurbet yazar hecemiz bizim (100/3) Aşık Çağlarî

Güneşin önüne çekildi bulut
Karardı her yanım gün garip garip
Deli poyraz esti dağıldı umut
Sarardı bağ bahçem gül garip garip (111/1) Ozan Garip Dost

Aşağıda verilen türküde de kötü zamanlar ve zor günler, vakit akşam olmadan ortalığın kararması şeklinde yorumlanmıştır:

Bir yangın ormanından püskürmüş genç fidanlardı
Güneşten ışık yontarlardı sert adamlardı
Hoyrattı gülüşleri aydınlığı çalkalardı
Gittiler akşam olmadan ortalık karardı (154/2) Attila İlhan

“Makedonya Türklerinde de gün/güneş bağlantılı kısmet içerikli inançlar vardır. Burada kızlar kısmetlerinin açılması için değirmenin çatısına çıkar buradaki kiremitleri ters çevirirler. Ters ve değirmen-su motifleri bir yana dama, çatıya çıkma olayı burada da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Hıdrellezde gün doğmadan evvel değirmene gidilir, kısmetinin açılmasını isteyen kız burada değirmenin suyu ile yüzünü yıkar. Gümçe/Gügüm ile oradan su alır ve Değirmen suyu ile evinde yıkanır. Nahçıvan’da gün doğmadan evvelki pınar suyuna ham su veya gün görmemiş su denir. Bu tanımlamanın bu saatlerdeki akarsu için yapıldığı da olur. Bu su ile genç kızlar Nevruz günü yıkanır ve artan suyu bereket olsun diye aynı gün evin dört köşesine içerden dökerler.”¹⁷⁵

Evren tasarımında yıldızlar, ay, güneş ve burçlar önem taşımaktadır. Ay ve güneşle ilgili olarak Kaşgarlı Mahmut şu atasözünü aktarmıştır. "Tünle bulut örtense emlük urı keldürmişçe bolur. Tafida bulut örtense ewge yağı kirmişçe bolur." (Akşamleyin bulut kızarırsa kadın, erkek çocuk doğurmuş gibi olur. Tan vakti bulut kızarırsa eve düşman girmiş gibi olur.) Bugün Türkiye'nin çeşitli yerlerinde bu söze benzer şekilde “akşam bulut kızarırsa gün güneşlik yaz olur - sabah bulut kızarırsa öğleye kalmaz kış olur” veya “Akşamın kızıllığı yaz - sabahın kızıllığı kış” gibi söylenişler vardır ki, halk meteorolojisi ile ilgili olduğu görülmektedir.¹⁷⁶

Gün batışıyla ilgili bir inançtan da Divânü Lugâti’t-Türk’te bahsedilmektedir; “Örtendi: bulut örtendi: bulutlar güneşin batışından sonra kızardı. Türkler bunu iyiye işaret olarak yorar.” (Divânü Lugâti’t-Türk/s.378) Aşağıda verilen türkü örneklerinde Güneş’in batışında oluşan kızılık kana benzetilmiştir ve bu durum kötüye yorumlanmıştır:

Batan gün kana benziyor
Yaralı cana benziyor
Ah ediyor bir gül için
Şu bülbül bana benziyor
Vah benim garip gönlüm (30/1) Necdet Rüştü Efe

Kavrulan serimde duman tüterken
Gönül ateşinin közü biterken
Kanlı ufuklarda güneş batarken
Hergün başka çiçek soluyor benden (40/3) Salih Altun

¹⁷⁵ Yaşar KALAFAT, a.g.e

¹⁷⁶ Fuzuli BAYAT, a.g.e, s.3

Gagavuz Türklerinin inançlarına göre Gün battıktan sonra evden, elek, çorba, tuz, ekme, ekşi hamur vermek ölüm davet etmektir. Kimilerine göre ölüme işaret olmasa da uğursuzluktur.¹⁷⁷ Kars ve hemen hemen kültür coğrafyamızın her yerinde güneş batmak üzere iken uyutulmaz, uyuyanlar uyandırılırlar uyumaya devam edenlerin ölebilecekleri inancı vardır. Günün bu saatlerine “şer vakti” denildiği olur. Bazı yörelerde de bu zaman “şer karışma vakti” olarak bilinir. Alevi inançlı Müslüman kesim bu vakitleri “yer morarma vakti”, “gaflet vakti” olarak niteler. Bu saatlerde tohum ekilmez, defin yapılmaz, yoğurt veya hamur mayalanmaz, “yerin mühürlendiği” veya “günün anasına kavuştuğu saatler” olduğu kabul edilir. Bu saatlerde gelin kız için çeyiz işlenmez. “Yerin bağlanması” gibi suların da akşamdan sonra bağlandığı inancı vardır. Bu inanca bağlı bir hayli uygulama yapılır. Bu saatlerde geçmişte evin dışında oynayan çocukların eve alınmaları istenir. Güneş ve ışınları itibariyle üzerinde durulması gereken bir zaman dilimi de güneşin tamamen batmış olduğu zamandır. Güneş tamamen battıktan sonra da bazı uygulamalara inanıldığını biliyoruz. Güneş battıktan sonra bir kısım kara iyelerin daha etkin oldukları inancı vardır. Özellikle bunlar eşikle bağlantılı inançlardır. Güneş battıktan sonra eşğin dışına sısak su dökülmez cin türü canlılara ait yavruların yanabileceklerine ve sıcak suyu döken kimseden intikam alabileceklerine inanılır. Keza akşamdan sonra kırkı çıkmamış bebeye ait iç çamaşırları eşğin dışında bırakılmaz, içeriye alınmış olmaları gerektiğine inanılır. Akşamdan sonra ocaktan dışarıya ateş verilmez. Tuz ve maya türü şeylerin verilmemesi gerektiğine inananlar da vardır. Bunları çoğaltmak mümkündür. Böylece güneş ışığının olması, olmasının engellenmek istenilmesi ve olmaması ile ilgili inançların bulunması güneşte bir kutun olduğu ve güneş kültürünün mevcudiyetinden söz edilebilmektedir. Bu hal, Eski Türk İnanç Sistemi itibariyle güneşin bir ak iye olduğunu göstermektedir dedirtebilmektedir.¹⁷⁸

Güneş ile ilgili günümüzde sıklıkla karşılaşılan inançlardan diğer bazıları şunlardır: Gün dönümünde tarım işleriyle uğraşılmaz, düğün dernek yapılmaz. Güneş tutulacağı zaman hayvanlar korkudan bağırırlar, güneşin tutulacağını önceden sezerler. Güneş güzele vurur. Güneş batarken (zeval zamanı) çocuğu ölen kişi su içmez. Gün batarken yemek yiyenin bahtı kararır. Güneş batarken uyuyanın ömrü kısalır. “Adana’da Güneş battıktan sonra ineği olan evden süt istenmez. Süt istenirse ineğin süttten kesileceğine inanılır. Sabah güneş doğarken güneşin doğduğu yer kızıl olursa o günün soğuk ve yağmurlu geçeceğine, kible tarafına

¹⁷⁷ Abdülkerim DİNÇ, Gagavuz Halk Takviminde Ölüme Dair İnanmalar ve Âdetler, s. 359-364, (Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu 25-27 Nisan 2007) Bildiriler, 1, Erzurum, 2009

¹⁷⁸ Yaşar KALAFAT, a.g.e

şimşek çakarsa ve güneşin battığı yerde kızılılık olursa ertesi gün havanın açık olacağına inanılır.”¹⁷⁹

“Güneş-ışık bağıntılı inançlar, rüya yorumlarına da yansımıştır. Akşamdan sonra rüya anlatılmaz. Varsa bir zaruret dinleyen kimse “gün kuşluk yerine” der. Böylece o rüya güneş varken anlatılmış olarak kabul edilir. Rüyada güneşi görmek ve ayrıca rüya anını güneş ve ay ışıklı görmek makbul kabul edilir. Güneş tutulması ile ilgili inançlar güneş ışınları ile bir şekilde ilgilidir. Tutulan güneşin tutulmasına bir kısım kara iyelerin yol açtığına inanılır. Kara iyeler vasıtasıyla ışınların yeryüzüne inmesinin önlenildiği inancı vardır. Buradan hareketle kara iyelerin kovulmaları ışınların önündeki engellerin kaldırılmaları ve böylece ışınların insanlara, tabiata ulaşmaları için bir takım uygulamalar yapılır. Bu uygulamaların arasında gürültü yapmak da vardır. Toplu halde bağrışılır, taşlar birbirlerine vurulur, kazandibi dövülür, tencerelerin kapakları ile tencerelere vurulur, gökyüzüne silah atılır. Kara iyelerin gürültüden korktukları inancı ile gidecekleri ve güneşin “tutulmuş olmaktan” kurtulabileceğine inanılır.”¹⁸⁰

Tunceli'nin Alevi inançlı Müslüman Zaza halkının inançlarında göre Güneş Hz. Ali'ye temsil eder. Bunlar sabahleyin yüzlerini güneşe dönerek tazimde bulunurlar. Ayakta yapılan bu ibadette, ibadeti yapan ağlamaktadır. Güneşe dönülmüş olunmasına rağmen niyaz Allah'tandır. Allah'a “Hz. Muhammed yüzü suyu hürmetine, onun aziz ruhu için bizi bağışla dileklerimizi kabul et.” şeklinde dua edilir. Bu ibadette kıyamdan sonra ruküye gitmeden secdeye gidilir. İbadet tazim bir rekât olup bu ibadet genellikle abdest alınarak yapılır. Türk kültür coğrafyasının bu kesiminde ayın ilk doğuşu sevinç ve heyecanla karşılanır. Güneşin doğuşu ile yeryüzünde beliren aydınlığı Hz. Ali'nin nuru olarak bilinir. Aya bakarak dua ederler. Moğolistan bölgesinde yaşayan Türklerin inancına göre, sabah kutsaldır. Çünkü bütün hayat günle başlar. Güneşin doğma saatlerine kurban kesilmez Bereket-güneş bağlantısı yağmur duası ve güneş duaları ile bir inanç bütünü oluştururlar. Azerbaycan'da sürekli yağın yağıştan sonra güneşin çıkması isteniyor ise Baba Dağı'ndan getirilmiş taş ocak külüne bastırılır. Bu ocakta pişirilen haşılı anasının ilk çocuğunun çalkalaması istenir. Bu esnada efsuncu gelir külden çıkarılan taşın üzerine közleri dizerek efsununu yapar. Efsun esnasında, “Godu od daşı godu kessin bu yağışı” der Bu dinî uygulamada güneş iyesine ulaşmak için dağ, taş ve ocak kültleri devreye girmiştir.¹⁸¹ Aşağıda verilen türkü metinlerinde güneşin

¹⁷⁹ Neriman Senem AKYOL, a.g.e

¹⁸⁰ Yaşar KALAFAT, a.g.e

¹⁸¹ Yaşar KALAFAT, a.g.e

doğuşu sırasında uyunmaması gerektiği ve bu saatlerin ibadetle geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır:

Gönül ne yatarsın gaflet içinde
Doğdu seher vakti kalk hacet dile
Özünü zulümden kurtaram dersen
Doğdu seher vakti kalk hacet dile (89/1) Pir Sultan Abdal

Uyan ey gözlerim hab-ı gafletten
Alem ruşen oldu vakit şafaktır
Günde yüz bin katar geliben geçer
Fanidir bakaye göçmesi haktır (205/1) Recep Hıfzı

Şen olur aşk otağı
Açılır cennet bağı
Okunur seher çağı
La ilahe illallah (147/11) Aşık Daimi

Güneş ile ilgili inançlardan bir kısmı da güneş tutulması ile ilgilidir: Güneş tutulması, Ay'ın Güneş ile Dünya arasına girmesi ve bazı özel koşulların sağlanması neticesinde meydana gelir.

Proto-Türk düşüncelerini en iyi saklamış olan Yakut Türkleri güneş tutulması hakkında şöyle düşünüyorlar: Kün-Toyon, güneş Tanrısı idi... Ay ile Güneş, arasında kavga ediyorlar, kötü ruhlar da bu kavgayı tutuşturuyorlardı. Kötü ruhlar, güneşi ele geçince güneş tutuluyordu...¹⁸²

Kötü ruhlar güneş ve ay ile mücadele ederler. Çünkü güneşle ay iyilik yaparlar. Dünyaya insanlara ışık, bereket ve hayat verirler. Kötü ruhlarla mücadele de bu yüzden olurdu. Kötü ruhlar bu mücadelede üstün geldikleri zaman güneşle ayı tutarak karanlıklar alemine atarlar. İşte o zaman güneş ve ay görünmez. Ay tutuldu, güneş tutuldu da bu yüzden denir. Çünkü kötü ruhlar güneşle ayı hapsedmek için tutarlar. Bu sebeptendir ki Şamanistler kötü ruhları korkutarak ve kaçırarak güneşle ayı kurtarmak için gürültü yaparlar bağırırlar.

¹⁸² Bahaeddin ÖGEL, a.g.e Cilt 1, s.188

Bundan kalma olarak şimdi de köylerde, hatta bazı şehirlerde ay tutulduğu zaman tenekelere vururlar, bağırırlar, tüfek atarlar.”¹⁸³

Güneş tutulmasının insanlara bir mesaj veriyor olduğu inancından hareketle İslamî karakterli uygulamalarda da tekbir getirilir, Kelam-ı Kadim okunur, kurban kesilir ve benzeri uygulamalar yapılır. Bunun bir ceza veya uyarı olduğunu düşünenler, yapılmış hataları arar onların üzerinde dururlar. Bir öz eleştiri yaşanır. O günlerde deprem ve benzeri olaylar olmuş ise her iki olay arasında bağlantı kuranlar olur.¹⁸⁴

2.2 Ay

Ay, Dünya'nın tek doğal uydusudur. Dünya'nın çapının dörtte birinden biraz fazla olan çapı ile güneş sistemi içinde en büyük uydulardan biridir.

Ay, eski çağlardan beri insanların ilgisini çeken, kimine korku, kimine sevgi salan bir gök varlığıdır. Güneşin karşıtı, yıldızların en yakın can yoldaşdır. En eski çağlardan beri bu gizli durum böyle gelmiş böyle gider. Ay, tarımcıların, ekin ekip biçenlerin dilinde bir uğur varlığı, ozanların, yazarların gönlünde sevgilinin yansıması örneğidir. Ay bütün dünya yazarlarında sevgilinin yüzüdür. Anadolu halk türkülerinde de özel bir yeri vardır. Ayın bu özelliği aya karşı duyulan ilgi, ona gösterilen saygı, sevgi doğa dinleriyle bağlantılı bir inançtan gelir.¹⁸⁵

“Ay ile ilgili inançlar türkölere değin girmiştir. Özellikle kemeçe, kaval gibi halk çalgıları çalınırken söylenen türkölere (daha çok Karadeniz türkölere) Ay'ın ayrı bir yeri vardır. Birçok türkölüye Ay ile başlanır. Ay türkölünün bir giriş ögesidir. Türkölünün ilk bölümü Ay'la örölür, sonra ikinci bölüme gerçek konuya geçilir. Bunun da Ay'ın taşıdığı kutsallıkla (değişmez, kaynağından, özünden uzaklaşmış da olsa) yakın bir bağlantısı vardır.”¹⁸⁶

Ay doğar ayan beyan

Yoluna girdim yayan

Gül yüzlüm yeşil gözlüm

Yanına geldim uyan

(245/2) Mustafa Sami Arı

Ay doğar aşar gider

¹⁸³ Bayram ERDOĞAN, a.g.e, s.107

¹⁸⁴ Yaşar KALAFAT, a.g.e

¹⁸⁵ İsmet Zeki EYÜBOĞLU, Anadolu İnançları, Derin Yay. İstanbul, 2007, s.44

¹⁸⁶ İsmet Zeki EYÜBOĞLU, a.g.e, s.47

Kızlar Maraş'a gider
Bir elim yar koynunda
Bir elim boşa gider (246/1) Mehmet Seske

Ay doğar meşesinden
Urfa'nın köşesinden
Gülünle gam olayım
Gerdanın şişesinden (247/2) Hamza Şenses

Bu gün ayın ondördü
Kız saçını kim ördü
Ördüyse yarım ördü
Ay karanlık kim gördü (141/3) Kadir Turan

Astrolojide Ay, ailesinin önderi, üçüncü ve dördüncü gece büyük üçgeninin yöneticidir. Yengeç burcu Ay'ın gökevidir. Boğa'da sürgündedir. Paylardan yoksun, ama Kova'dan başlayıp Yengeç'te biten yarım burçlar kuşağında erki olan Ay, nemli sığağımsı bir yıldızdır, yumuşatıcı ve gevşetici etkileri vardır. Devingenlik, yararlılık ve birleştiricilik ilkeleri Ay'da toplanır. Güneş'in karşıtı olmaktan ziyade tamamlayıcısıdır.¹⁸⁷

“Ay, Nart-Karaçaylarda dünyanın koruyucusu ve bekçisi sayılmaktadır. Onun etki alanında bulunan Sezgek (22 Haziran-30 Haziran), Kuşdüger (1 Temmuz-11 Temmuz), Gondaray (12 Temmuz-22 Temmuz) değişken yapılı, devamlı sebepsiz yere etkilenen kararsızlık gözlemlenen insanların burcu sayılır. Nart astrolojisinde bu insanların dengesiz huyunu Ay'ın etkisine bağlanmaktadır. Nart-Karaçay astrolojisi Ay'ın dönüşünü de gökyüzünün dönüşünü de dörde böler. Aynı zamanda her dört, yine üçe bölünür. Üçe bölünmüş olan on iki bölüm 36 parça olarak sınırlandırılır. 36 burç ve 36 aylık eski halk takvimi bundan oluşmuştur. Ay talih zayıçesini 27 günde geçer.”¹⁸⁸ İslamiyet'in kabulünden sonra yazılan Kutadgu Bilig'de Ay'dan şöyle bahseder:

Bu ay burcu seretan bu ev evrilür
Evi evrilür hem özi çevrilür.
Ayın burcu Seretan'dır (yengeç) bu ev döner;

¹⁸⁷ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yay. C.3, İstanbul, 1986, s. 1076

¹⁸⁸ Sofi Tram-Semen, a.g.e, s. 42

“Osmanlı astronomisine göre Ay, sa’d-ımutavassıt (orta kutluluk) ve neyyir-asgar (küçük nurluluk) dır. Tabiatı, itidâl üzere barid ve râtıptır. Bu seyyâreye mensup olanlar, sebatsız, ihmalkâr, kararsız ve hayalcidirler. Endişeli zayıf ve metanetsizdirler. Ay pazartesi gündüz ile Cuma gecesine hâkimdir. Dostu güneştir. Uğurlu rengi beyazdır. Keten, kamış ve kuru otları çürütür insanlara fazlaca etki eder.”¹⁸⁹ Dünyanın, yaratıldığından bu yana yedi devir geçirdiğine inanılır. İlk devir Zühal devridir ki Hz. Âdem ile başlamıştır. Bu devirlerden her biri bin yıl sürer. Son devir ise kamer devridir. Bu devre devr-i kamer ve ya devri Muhammedi denir. Ahir zaman devri olan bu devirde birçok fitneler karışıklıklar çıkacak ve nihayet kıyamet kopacaktır.”¹⁹⁰

Eski Türklere göre Ay ile Güneş insanlara iyilik getiren ve onları koruyan iki kutlu ve güçlü varlıklardır. Ay ile güneş insanları her zaman gözaltında bulundurur ve onları kötü yola sapmaktan korurlardı. Altay Türklerinin masalında bunun örnekleriyle karşılaşabiliriz: “...Yeryüzünde insanları yiyip bitiren bir dev varmış. Tanrı bu devi öldürmeyi düşünmüş. Güneş: “ben sıcağım ve ateşimle onu öldürebilirim ancak, insanları da yakabilirim” demiş ve vazgeçmiş. Ay ise: “İnsanlar benim soğuşuma dayanabilirler. Bunun için ben devi öldürebilirim.” Demiş ve yeryüzüne inmiş. Bir ağaç üzerinde böğürtlen yiyen devi ağaçla birlikte alıp gökyüzüne çıkmış. Bunun için Dolunayda, dev ile ağaç ayın yüzünde görünürlermiş.”¹⁹¹ Yakut Türklerinde ay ile ilgili şöyle bir masal anlatılmaktadır; “...Yakut Türklerinde bir zamanlar, öksüz ve yoksul bir kız varmış bu kız sıkıntı içinde yaşarmış Ay’a yalvarmış ve aydan yardım istemiş. Kız bir gün soğuk bir gecede suya girerken Ay inmiş ve kızını alıp götürmüş. Bunun için Dolunay’da omzunda kovası ile görünmüş. Ay da iki tane de çocuk doğurmuş. Bunun için Yakut Türkleri kızdan zarar gelir diye Ay’a baktırmışlardır.” Yine Yakut Türkleri tarafından bu masalın biraz değişiki de anlatılmaktadır: “...Öksüz ve yoksul bir kız varmış. Üvey annesi kıza çok eziyet edermiş. Bir gün iki kovasını sırtının uçlarına takarak suya gitmiş. Bu sırada Ay ile Güneş yere inmişler. Kız onları görünce korkmuş ve bir fundanın arkasına saklanmış. Güneş kızını funda ile alıp göğe götürmüş. Sonra da Ay’a vermiş. Bunun için Ay üzerinde fundanın altına saklanmış kız hep görünür dururmuş...”¹⁹²

¹⁸⁹ İskender PALA a.g.e, s.42

¹⁹⁰ İskender PALA a.g.e, s.43

¹⁹¹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.198

¹⁹² Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.197

Ay bazen dolunay olur ve büyür bazen ise küçülür. Eski insanlar bunun sebebini merak etmişler, akıllarını yormuşlar ve düşünmüşlerdir. Ay küçüldükçe “herhalde onu bir şey yemekte” diye düşünmüşlerdi. Ay’ı yiyebilecek güçler de kurtlardan başkası olamazdı. “...Ay göklerde dolunlaşıp bir tepsi gibi olduğu zaman kurtlar ile aylar hemen koşarlar, ondan birer parça koparıp yerler ve böylece Ay’ı küçültürlermiş. Ay üzgün ve yaralı olarak kaybolurmuş. Sonradan yaralarını sarıp iyileşirmiş. Yeniden dolunlaşıp göklerde görünürmüş Kurtlar dolunayı görüp yeniden birer parça koparıp küçültürlermiş. Ayın küçülüp büyümesi, kaybolup yeniden görünmesi bundan ileri gelirmiş...”¹⁹³ “Bir Altay Türk destanına göre “...göklerde yaşayan birçok şeytanlar ve kötü ruhlar varmış. Ancak bunların içinde en güçlüsü “yedi başlı dev” imiş. Bu dev göklerde dolaşır, yıldızlara ve Ay’a zarar verirmiş. Bu dev çok kez Ay’ı yemiş ama büsbütün ortadan kaldıramamış. Dev Ay’ı yedikçe Tanrı Ülgen Ay’ın yaralarını sarıp iyileştirmiş. Ay tutulmalarının nedeni de bu devmiş. Bazen de bu dev göklerde yıldızları da kovalar, onları ısırıkça parçaları yere düşürmüş. Yıldız kaymaları da bundanmış...”¹⁹⁴

Memlük Devletinde Uygurlar zamanına ait bir yaratılış efsanesi anlatılmaktadır. Bu efsaneyi Ulug Han Ata Bitikçi kaleme almıştır. Bu efsaneye göre ...Çok çok eski çağlarda çok yağmurlar yağmış, çamurlar sürüklenmiş, sellerin önündeki çamurlar bir yol bularak Kara-dağ adlı bir dağın içindeki bir mağaraya dolmuşlar. Mağaranın içinde kayalar yarılmış, bu kaya yarıklarından bazıları bir insanı andırıyormuş. Sürüklenen çamurlar gelip, bu insan kalıplarını doldurmuşlar. Aradan çok zaman geçmiş, yarıklardaki toprak, sular ile benzeşmiş ve hâllolmuş. Saratan burcuna gelince havalar çok ısınmış, kalıplardaki toprak, sular ile pişmiş. Halka göre bu mağara tıpkı bir kadın gibi imiş. İçi de insanlara can veren bir kadın karnı gibi imiş. Dokuz ay hiç durmadan bir rüzgâr esmiş, su, ateş, toprak ve rüzgâr insana can vermek için birleşmişler. Ay-Atam adlı ilk insan böylece oluşmuş. Ay-Atam gökten yere inmiş. Zaman sonra yine yağmurlar ile seller başlamış. Mağara yeniden killer ve çamurlarla dolmuş. Bu kez güneş gelip Sünbüle burcunda durmuş. Bu burç Saratan’dan daha aşağıda durmuş. Sünbüle burcundaki güneşin sıcaklığı ile çamurlar sular ile pişmiş ve bir hatun kişi çıkmış. Adına da Ay-Va demişler. Bu iki ilk insan evlenmiş ve çocukları olmuş. Yıllar sonra öldüklerine ve bu mağaraya gömülmüşler...”¹⁹⁵

“Türklerin ay tanrısı ve tanrıçaları hep merhametli, sevimlidirler. Sümerler, En-Zu ya da Nan-Nar adını verdikleri ay tanrısını çok severlerdi. Bu aynı zamanda Altaylıların da “Ay

¹⁹³ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.199

¹⁹⁴ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995s.199

¹⁹⁵ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995s.200-201

Ata'sına karşılıktır. Araplar Türklerin ay tanrısına Sin, Keldanlılar Zin, Hititler de Kaşku ve Selârdis derler.”¹⁹⁶

Göktürk çağında eski Türk inançları bozulmadan devam etmekte idi. Uygurlar çağına gelindiğinde ise Mani dini Türkler arasında yayılmaya başlamıştır. Göktürk çağında Türkler göğe ve gökten gelen kutsallıklara inanılır iken, Uygur çağında durum Mani dininin etkisiyle değişmişti ve Uygurlar Ay'a daha çok önem vermişlerdir. Hâlbuki Uygurlardan önce Türkler arasında gökten sonra kutsal olan ikinci şey dünyamızı ısıtan güneşti.

Uygurlar zamanında yazılmış olan Oğuz Kağan Destanında Oğuz'un babası Ay Kağan olarak adlandırılıyor. Bildiğimiz gibi Uygurlar M.S. 763'den itibaren Mani dinini kabul etmiş ve onun etkisi altına girmişlerdir. Eski Türk dininde gök ve güneş birinci derece öneme sahiptiler. Türkler Mani dinine kabul edince, ay birinci sıraya geçti. Çünkü Mani dininin prensiplerine göre ay, hepsinden önemli idi. Mani dininin kabulüne kadar Türkler Tanrıya Gök-Tanrı derken Mani dininin kabulünden sonra Ay-Tanrı demişlerdir.¹⁹⁷

Şamanist olan Türk ve Moğol kavimlerinde de genel olarak, Güneş-Anne ve Ay-Baba'dan söz açılır. Yani Güneş dişi ve Ay da erkek olarak düşünülmüştür. Bazen bunlara Ay-Han, Gün-Han adları da verilmiştir. Altaylarda ve Yenisev Nehri boylarında söylenen efsanelerde, erkek kahramanların çoğunun adı da Ay-Han'dır: ...Günlerden bir gün, Ay Kağan'ın gözü parladı, doğum sancıları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök gibi parlaktı.¹⁹⁸

“Han-nâme'ye göre Çingiz-Han'ın atalarından Alan Kowa çadırında yatarken, pencereden birden parlak bir ay girmiş ve Alan Kowa'yı gebe bırakmıştı. Ay çadırdan girerken de, kadının gözlerine kurt ve arslan gibi şeyler görünmüştü. Yine aynı kaynağın söylediği başka bir rivayete göre ise, “ pencereden ay ışığına benzer bir ışık girmiş ve yine bu ışık aslan ve kurt şeklinde çıkıp gitmiş idi.” Moğolların Gizli Tarihi'nde ise yine “Alan Kowa geceleyin çadırda yatarken, çadırın bacasından giren ay ışığı içinden, etrafa ışık saçan parlak ve sarışın bir adam girmiş, kadının karnının okşadıktan sonra, bir köpek şekline bürünerek, ay ışığı huzmesine tırmanarak gitmişti.”¹⁹⁹

Bilindiği gibi Saratan, yani yengeç burcu, yazın başına yani Haziran ayına tesadüf ederdi. Efsaneye göre bu mevsimin gittikçe ısınan güneş sıcaklığı ile toprak ve su pişmiş ve bu suretle de Türklerin erkek ataları olan Ay-Ata türemişti. Esasen İslam astronomisine göre bu burcun, “Ay” ile çok ilgisi vardır. Ağustos ayının ikinci yarısında Başak yani sünbüle burcu

¹⁹⁶ Bayram ERDOĞAN, a.g.e, s.107

¹⁹⁷ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1,1995, s.129

¹⁹⁸ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1,1995, s.131

¹⁹⁹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1,1995, s.43

başlardı. Güneş yine çok sıcaktır. Fakat güneş sıcaklığı yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. Yavaş yavaş serinlemeye başlayan bu burçtaki güneşle de, Türklerin kadın ataları meydana gelmiştir. Bu suretle erkek yazın başında, gittikçe ısınan güneşle; kadın da yaz sonunda, yavaş yavaş soğuyan güneş ısısı ile meydana gelmişti. Kadınla erkeğin mizacı da, güneş ısısının durumuna göre değişiyordu.²⁰⁰

Doğu Anadolu’da birçok yerde ay baba ve güneş de ana olarak bilinir. Yer ile Gök arasında olduğu gibi güneş ile ay arasında da cinsiyet belirleyen halk anlatıları vardır. Sürekli dönüşleri âşıkların bir birlerinin takibi olarak anlatılır. Bazı anlatılarda da Güneş veya Ay Hz. Muhammed veya Hz. Ali olarak geçer. Uluğ Türkistan’da anlatılan bir efsaneye göre Güneş ve Ay aralarında güzellik iddiasına girerler. Güneş ayın yüzünü tırmalar böylece ayın yüzündeki lekeler oluşurlar. Bunun üzerine ay da bir avuç iğneyi güneşin yüzüne fırlatır. Güneş ışınlarının ok gibi olmaları çıkan bu kanlardanmış. Özbekistan Türk halk inançlarında da ay ve güneşe cinsiyet yakıştırılmıştır. Gelin yeni ocağının eşiği önüne gelip yeni akrabalarını sırayla selamlamaya başlayınca hediyelerini almadan oturmaz. Bunun üzerine kaynata, “Ay kızım, ay gibi güzel kızım, sana güneş gibi oğlumu verdim. Sana at, koyun, sığır vereyim otur” diyerek söze başlar. Bu anlayışta da ay dişilik ve güneş erkeklikle ilişkilendirilmiştir.²⁰¹

“İç Anadolu ve orta Karadeniz’de yeni doğmuş aya bakılınca “Ay gördüm Allah Amentübillah ay uğurlu olsun ya Resuluallah” denir. Bu türden ayın gücüne inanıldığını gösteren örnekleri Türkiye ve Türk dünyasından örnekler göstererek çoğaltmak mümkündür. Kırgız Türkleri yeni doğan aya döner “Huda Tengri, Allah bu ay ne güzel çıkmış Tengri bize kismet bağışla bize sağlık bağışla bize bala bağışla...”der. Altay Türklerinde de bu tür dualar vardır. Anadolu’da ayağı yere basamayan ve çok cılız olan çocukların “ay’dan” olduğuna inanılır. Böyle çocuklara “aydanlık” kesilir. Bu gümüşten kesilmiş ve koruyuculuğuna inanılan ayın özel kesilme zamanı ve özel kesicileri vardır. Böyle çocuklar aya tutularak üç defa “ya al ya ver” denir. Böylece çocuğun ya tedavi olup kurtulacağı veya ölüp kurtulacağına inanılır. Ayrıca ayın hilal veya dolunay olması, ağzının yönü halk takvimi ve gelecekle ilgili yorum yapabilmede bir kaynak olmuştur.”²⁰²

Tunguzlar, savaşta kazanmak için dolunayı beklerler. Hunglular sefere ay büyüdüğü zaman çıkar, küçüldüğü zaman da geri çekilirlerdi. Yıldızların ve ayın hareketlerine bakılarak havanın soğuk veya sıcak olacağı tahmin edilirdi. Buna göre ekine çıkılırdı. Orta Karadeniz

²⁰⁰ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1,1995, s.286

²⁰¹ Yaşar KALAFAT, a.g.e

²⁰² Yaşar KALAFAT, “Aybastı ” Yer Adı ve Türk Halk İnançları, <http://www.yasarkalafat.info>

bölgesinde yeni doğmuş ayın iki ucu aşağıya doğru ise havaların soğuk olacağına yorumlanır. Keza gök cisimlerinin durumlarına bakılarak savaş gibi önemli kararların alınmasında bunlardan yararlanırdı. Ay ve güneşin tutulması savaş kararı alameti olarak algılanırdı.”²⁰³

“Moğol mezarlarında mezar taşına ay, güneş ve ateşten ibaret şekiller çizilir. Bu kompozisyon ölümsüzlüğü temsil eder. Kazak mezarlarının üzeri tümsektir ve üzerlerinde bir direğe tespit edilmiş ay bulunur. Moğol mezarlarındaki ay taş kazılı olurdu. Asya Türklerinde “Tork” diye bilinen bir takı vardı. Boğaza takılan bu takı madenden kemikten, ağaçtan yapılabilmekte ve yarım ay biçiminde olmaktadır. Türk kabileler birbirlerini tanıyabilmek için bazen yanlarında bu ay motifini bulundururlardı. Tork Asya Türklerinden başka, Sümerler ve Kızılderililerde de bulunan bir takı idi.”²⁰⁴

Kırgız Türkleri “Ay ağillanırsa süt kabını, güneş ağillanırsa küreğini hazırla” derler. Bu ayın ve güneşin bereket getirdiğini gösteren bir inanıştır. “Birçok yerde ayın ilk doğuşunu görenler muhtelif uygulamalar yaparlar. Toprağa veya altına bakarlar. Ayrıca Ağrı’da ay ışığında bekletilmiş sulama sularının bereketine inanılır. Urfa’da ellerinde siğil olanlar yeni doğmuş aya bakarak “ayı gördüm, hoş gördüm siğillimin yerini boş gördüm” der elini ovar ve tedavi olacağına inanır. Sarıkamış’ta elinde siğil veya gözünde arpacık çıkan bir kimse yeni doğmuş aya bakarak “aya baktım, yay gibi siğilin arpacığım erisin yağ gibi” der. Kars’ta, Tunceli, Adıyaman’da ve Doğu Karadeniz’de güneşe ve aya karşı kirli su dökülmez çocuklar çiş ettirilmez.”²⁰⁵

“Ay doğunca, karanlıklarda barınan, insanlara kötülük etmek için pusuya yatan tinler kaçar, ormanlara, karanlık yerlere, engin kayalıklara, ışık girmeyen kuytulara sığınır. Kötü tinleri, cinleri, insanları çarpan, onlara inme indiren perileri ay ışığı dağıtır, kovar. Bu yüzden ay bir iyilik kaynağıdır. İnsanlara yıkım getiren hastalıkları, tutarık denen sar’aları, inmeleri, çarpmaları doğuran kötü tinler karanlıklarda, gecenin derinliklerinde barınmış. Güneş çekilip ortalık kararınca bütün bu kötülük taşıyan varlıklar yeryüzüne yayılmış. Karanlıklar kötülüklerin anası, barınağı imiş. Ay gecenin korkunçluğunu giderir, ışıklarını insanlara kötülük saçan cinlerin üzerine döker, onları kaçırmış. Bundan dolayı insanlar ay’ı sever ve sayarlar”²⁰⁶ Ay doğduğunda karanlıkları seven perilerin kaçtığı inancı türkülerimize de ele alınmıştır:

Ay aldi karanluğa

Kaçurdi perileri

²⁰³ Yaşar KALAFAT, a.g.e

²⁰⁴ Yaşar KALAFAT, a.g.e

²⁰⁵ Yaşar KALAFAT, “Aybastı ” Yer Adı ve Türk Halk İnançları, <http://www.yasarkalafat.info>

²⁰⁶ İsmet Zeki EYÜBOĞLU, a.g.e, s.55

Korkma kız yemem seni
Gel birazcuk beri (214) Anonim

Ayın doğuşunun insanlara verdiği mutluluk türkülerimize konu olmuştur:

Duduzardan mehtap iner
Gönüllere neşe sunar
Çoruh çağlar ninni söyler
Koyun kuzu yurdu Bayburt (31/2) Remzi Cavıldak

Boşa harcama hızını
Çalma dalların sazını
Işıklı ayın yüzünü
Kara bulutla kapatma (190/2) Sabahattin Ali

Aya bak nice gider
Ay dolanır gece gider
İki kaşın arası
Bir yol var Hacc'a gider

Aya bak yıldıza bak
Suya giden kıza bak
Kız Allah'ı seversen
Dön de bir yol bize bak (49/1-21) Raci Alkır

Aşağıda verilen türküde Ay'ı görünce salâvat getirme inancını görüyoruz:

Kırpikler mevali kaşlar yay gibi
Ben bugün pirimi gördüm vallahi
Onbeşinde bedirlenmiş ay gibi
Görünce salâvat verdim vallah (138/1) Âşık Veli

Ay doğar bedir Allah vay lele lele lele vay lele vay
Bu sevda nedir Allah vay lele lele lele vay lele vay
Ya benim muradım ver vay lele lele lele vay lele vay
Ya beni öldür Allah vay lele lele lele vay lele vay (158/2) Muazzez Turing

Halil Erdem'in Teke yöresinde derlediği yaptığı bir konuşmacı Ay ile ilgili şunları söylemiştir; "1930'lu yılların ortası, küçüğüm, ellerimde siğil çıkmaya başladı. Gün geçtikçe sayıları artıyor. Babam gördüğü hocaya okutturuyor, siğillerin üzerine Arapça dualar yazdırıyor, geçmiyor. Siğil kaplumbağalara iş kesersen olurmuş... Bir gün güneş batarken çifti saldığk... Güneş battı ve hava daha aydınlık. Ay yeniye geçmiş, hilal şeklinde. Babam yerden üç taş aldı bana verdi. "Ben ne dersem tekrar et, her defasında taşın birini Ay'a atacaksın" dedi. "Ay yeni siğil eski" deyip taş Ay'a atıyorum. Bundan bir süre sonra siğillerim geçti."

Türkler eski İran'ın İslamiyet öncesi Zerdüşť dininden etkilenmişlerdir. Zerdüşťlere göre iyilik tanrısı aydınlığı temsil eder ve adı Ahura Mazda (Hürmüz) dır. Kötülüđün ve karanlığın temsilcisi Angra Mainyu (Ahriman)'dır. Bu iki tanrı savaş halindedir. Ahriman madde ve ruhları ele geçirmek için göklere saldırmıştır. Savaş dehşet vericidir ve insanlar göđü korumalıdır.²⁰⁷

Bebek annenin karnında oynadığında anne Ay'a bakarsa bebeğin Ay gibi parlak olacağına inanılır. Ay hilal şeklinde iken ağaç budanmaz, budanırsa ağaçların çürüyeceğine inanılır. Ay ve güneşin tutulmasından sonra bu olayın ardından bir felaket geleceğine inanılır.²⁰⁸

Ay Dünya'mıza çok yakın bir gök cismi olduğu için sular onun çekim etkisiyle yükselir ve alçalır. Bu durum insanların ruhsal durumlarından, iş yaşamına kadar her şeylerini etkilediğine inanılır. Bu etkileri insanlık her toplumda yaşayarak bir takım tecrübeler oluşturmuştur. Savaşlar, doğumlar, evlilikler, hasatlar, ev yapımları, eve taşınmalar, toplantılar v.b hepsi ama hepsini insanoğlu, ilkçağlardan beri Ay'a göre kendini ayarlamıştır; Ay aydınlık iken yani yeniye geçmeden kesersen ağaca kurt çabuk girer. Kür ayında yani 6 Mayıs günü tavuk gork bastırılmaz yani kuluçkaya yatırılmaz. Yatırılırsa bastırılan yumurtalardan civciv çıkmaz. Aralık 18-25'ine rastlayan concalas ayında ekim yapılmaz.²⁰⁹ Türklerde Ay ışığında savaşa gitmek bir gelenektir. Osmanlı devletinde de sultanlar buna dikkat ederlerdi.

²⁰⁷ Halil ERDEM, Teke Yöresi Halk İnançları, Ürün Yay. Ankara, 2008, s.78

²⁰⁸ Neriman Senem Akyol, Adana Halk Kültüründe Halk İnançları, Bayramlar ve Törenler, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2006

²⁰⁹ Halil ERDEM, a.g.e, s.78

“Kırkızıstan’da yeni ay doğunca Kırgız Türkleri yüzlerini ona döner ve “Huda, Tengri, Allah bu ay ne güzel çıkmış Tengri bize kısmet bağışla, bize sağlık bağışla, bize bala bağışla.” der, alkol ve içkiden uzak durur kurban keserler. Bu tespitte talep aydan değil ayın doğuşu vesile edilip Allah’tan yapılmaktadır. Güzel olan ayın çıkışını sağlayan Allah, Huda, Tengri’dir. Altay Kutay’da “Arjan-Su” ya dolunaydan evvel gidilir ve “Kuday bana bala ver” diye dua edilir. Tunceli’nin Alevi inançlı Müslüman Zaza halkının inançlarında yeni ay doğunca ona karşı ayakta durulur, tanzim edilir. Bu esnada ibadet etmekte olan kimse birisini görürse, yüzünü çevirir ve yeri öper. Dua esnasında ibadet eden kimse Allahümme Salli ve Allahümme Barekte’yi okur. Daha sonra dileklerini Allah’tan ister. Bu esnada aya bakmaktadır ama dileklerini Allah’tan diler.”²¹⁰

Dolunayda kesilen hayvanın hayrı bereketi olmaz. Çıldır’da yeni doğan aya bakarak niyet tutulup bir İhlâs okunur ve dileğin kabul olacağına inanılır. Kars ve Ardahan’da yeni doğan ayı görenler; “Ayı gördüm Allah Amennah ne ki günahım var affet beni Allah Lailahe İllallah” der. Sarıkamış’ta genç kızlar geleceklerini bilebilmek için, dolunay var iken; ocak külü, erkek yüzüğü, ayna aracılığı ile gelecek tahmin etmeye çalışırlar. Erzurum ve çevresinde ayın o gece sönük görünmesi halinde ertesi gün yağmur yağacağına inanılır. Ayın adeta bereketle ilgili bir haber verici özelliğinin olduğuna inanılır. Azerbaycan’da ay 3 günlük oluncaya kadar bekar kişi ev halkı uyduktan sonra, evleneceği kimsenin kim olduğunu rüyasında görmek için aya bakarak 3 gün niyetlenir ve böylece evleneceği kimseyi rüyasında göreceğine inanır. Bu bulguda da ay rüyayı gösteren olmaktan ziyade rüyanın görülmesine vesile olan durumundadır. Keza Sarıkamış’taki Kafkas göçmeni Türk köylü halklardan gençler ayın muayyen zamanlarında ayna ve tas içerisinde su ile kısmetlerinin kim olacağına tahmine çalışırlardı. Samsun ve havalisinde Yeni ayda ay hilal iken mayalanmayı, döllemeyi gerektirecek bir işlem yapılmaz. Mesela turşu kurulmaz, ekin ekilmez, fasulye dikilmez ağaç kesilmez. Yeni ayda ekilen ve dikilenin çürüdüğüne inanılır.²¹¹

“Daha ziyade ellerde çıkan ve siğil diye bilinen mantar hastalığı da ocaklarda veya el almışlarca ayın belirli zamanlarında tedavi edilir. Urfa’da ellerdeki siğillerin tedavisi için yeni doğmuş aya bakılarak “Ayı gördüm hoş gördüm ellerimdeki siğillerin yerini boş gördüm” der ellerini ovarsa siğillerinin geçeceğine inanılır. Sarıkamış’ta elinde siğil veya gözünde arpacık olanlar yeni doğmuş aya bakar “Aya baktım yay gibi siğillerim/arpacığım erisin yağ gibi” der ise tedavi olacağına inanılır. Muğla’nın Akyaka ilçesinde Aydaş hastalığının tedavisi “Aydaş

²¹⁰ Yaşar KALAFAT, a.g.e

²¹¹ Yaşar KALAFAT, a.g.e

Piştirme” olarak uygulanılır. Bu rahatsızlığın tedavisi için çocuk bir kazana konular kazanın altı sembolik olarak yakılır ve çeşitli dualar yapılır. Tedavi süresince çocuk hiç kimse ile konuşmamalıdır. Konuşması halinde sağlığına kavuşamayacağına inanılır.”²¹²

Kars'ta ayın ilk hilalini gören kimse hemen toprağa veya altına bakar böylece o ayın bütün günlerinin kendisi için hayırlı ve bereketli geçeceğine inanılır. Ağrı'da ay ışığında bekletilen uğurlu olduğu denenmiş ırmak ve göl sularının tarla sulama sularına katılması halinde mahsulün bol olacağına inanılır. Anadolu'da birçok yörede yeni doğmuş ay, uğur vesilesi olarak algılanır. Yeni doğmuş ayı gören uğurlu olduğuna inandığı bir kimsenin yüzüne bakmak ister. Altına bakıldığı gibi suya da bakılmak istenir. Bebeklerin veya halis insanların yüzüne bakılmak istenir ve bu esnada “Aya baktım amenna ne güzel ay, Allah lailaha illallah” denir. O ay süresince işler ters gider ise o kişi dostane mesul tutulur.²¹³

“Ayın on dördü ve parlaklığı bilhassa sevgili güzelliğine benzetme unsuru olarak alınır. Sözlü ve yazılı edebiyatımızda bunların çok sayıda örneği vardır. Siverek'ten alınmış bir manide; “Develer katar katar Sevdiğim tahtta yatar Öyle bir sevdiğim var O uyanır Ay batar.” Erzurum'dan alınmış manide “Aya bak yıldıza bak Aya giden kıza bak Kız Allah'ın seversen Dön de bir yol bize bak.” Kars çivarından alınmış bir manide “Aya bak nece gider Dolanır gece gider O kız yolun şaşırır İnşallah bize gider.”²¹⁴

Karanlık olmasından dolayı gece gizlice buluşan sevgililer gece dolunay olduğunda buluşamazlar ve bu da aşıkların şikayetine neden olur:

Ay aydıdır varamam (Aman aman yar yar)
Dile de destan olaman (Öldüm Allaha gidemem)
Ay buluda girende (Aman aman yar yar)
Bağlasalar duramam (Öldüm Allah gidemem) (21/3) Anonim

Ayın şavkısı da parlar uzaktan
Geceyi gündüze çevirir hiç yoktan
Kurtlar da fırsat kollar açlıktan
Kasım der tedbirli ol garip çoban (75/6) Kasım Karşı

²¹² Yaşar KALAFAT, a.g.e

²¹³ Yaşar KALAFAT, a.g.e

²¹⁴ Yaşar KALAFAT, a.g.e

Gel ay batandan sonra gel ay oğlan
Eller yatandan sonra gel ay oğlan (77/2) Cevri Altıntaş

Türkülerimizde sevgili ile ay arasında birçok bakımdan benzerlikler kurulmuştur:

Gurbanam gurbanam gül endama
İnci diş galem gaş mah cemala (2/1) Muharrem Akkuş

Ay doğmadan Akköprüyü geçtin mi
Gün çavmadan mah yüzünü açtın mı
Şekerpınarından bir su içtin mi
Adana'ya bir kız geçti gördün mü (4/4) Aşık Tahiri

Ben çok ağladım ikimizin yerine
Esir düştük şu feleğın eline
Sen aldırma gözlerimin seline
Ağlama ay ışığım ağlama ne olur (9/2) Güner Kaymak

Sevgilinin yüzü güzelliği ve parlaklığı ile aya benzetilirken, kaşları da şekli itibariyle hilale benzetilmiştir:

Arap atı gibi sallar başını
Ne ettim de yıktın hilal kaşını
Bir mendil al sil gözünün yaşını
Vermem seni yad ellere ellere
Vay vay sürmelim vay (15/1) Mahmut Güzelgöz

Gözlerin gözlerin aman gözlerin
O hilal bakışlı çimen gözlerin (98/2) Aşık Murat Çobanoğlu

Hilal kaşı keman değil
Zülfü ahir zaman değil
Be yarinler yalan değil
Ayrılık gibi dert olmaz (179/3) Kul Aşık

Güzelliği ile anılan Hz. Yusuf da aya benzetilmiştir:

Yusuf'un cemali benzerdi maha
Kul edip sattılar yeter mi baha
Yusuf'u zindana salan Züleyha
Ayrılık derdinin dermanı nedir (23/3) Şekip Şahadoğru

Sevgili ile ay arasında birçok bakımdan benzerlikler kurulsa da çoğu zaman sevgili
güzellikte aydan da üstte tutulmuştur:

Zelzeleyle yıktın Gümüştane'yi
Seni seven neyer başka sunayı
Güzellikte bastırmışsın sen ayı
Güneş der ki al şelveli gözlerin (91/8) Kaynari Mustafa

Gözlerin ferfecir benzer ummana
Seni seven aşık olur divane
Yanakların ziya vermiş cihana
Ay ile güneşten güzelsin güzel (96/1) Aşık Hasan Hüseyin

Günümüzde ay ile ilgili yaşayan inançlardan diğerleri şunlardır; Gece gizlice ay
ışığında, gölgede yıkananlar ay gibi parlak olur. Ayın yansımalarının vurduğu su içilmez. O
suyu içenin başına mutlaka bir kötülük gelir. Dolunayda doğan kızlar ay gibi parlak ve güzel
olur. Gece aya doğru tükürmek, sövmek uğursuzluk getirir. Dolunayda doğan çocuk
uğurludur, geleceği ışıklıdır. Ay eskisinde ekilen sebze ve meyveler verimli olur. Ay hilal
halinde iken iki ucu aşağı olursa o ay yağmurlu, yukarı doğru olursa kurak olur. Ay yeniye
geçmeden tohum ekilmez, ekin biçilmez. Aysız günlerde ağaç kesilmez, kesilirse kerestesi
dayanıklı olmaz. Aysız günlerde diş çekilmez. Aysız günlerde yaylaya çıkılmaz, yayladan
inilmez, ormana gidilmez vb.²¹⁵

Ay ile ilgili inançlardan bir kısmı Ay tutulması ile ilgilidir:

“Yakut Türklerinin efsanelerine göre. “Ay Tutulması” olayı şöyle anlatılıyor: Ay
dolun olup da gökte bir tepsi gibi parlayınca kurtlar ile ayılar aya hücum edip, ayı yiyorlarmış.

²¹⁵ İsmet Zeki EYÜBOĞLU, a.g.e, s. 44

Bu yüzdende ay tutuluyormuş. Bazı efsanelere göre de ay dolun oldukça kurtlar aya hücum ederek onu yiyorlarmış. Fakat buna rağmen Tanrı ayı yine diriltip olgunlaştırıyormuş. Yakutlar ayrıca dört yıldızlı bir burca da Börö Tunsa şeklinde, kurtla ilgili bir ad verirlerdi.”²¹⁶

Kafkasya’da Nogay Karaçay ve Kumuk Türklerinde Ay tutulduğu zaman da onu esir aldığına inanılan ve ismine cangoloz/canguloz denilen yılanbaşı canavardan kurtarmak için güneşin kurtarılmasında olduğu gibi bir takım uygulamalar yapılır. Ayı korumakla görevli, ismi Eğer olan iki nöbetçi köpeğin uyduğuna cangulozların bundan yararlandıklarına gürültü yapılmak suretiyle görevli bekçi köpeklerin uyanıp Cangulozu kovacağına inanılır. Cangulaz bazı yörelerde Celmavuz olarak da bilinir. Eski Uygur metinlerinde ise bu kara iye Yelimağız Altay Türklerinde Yelbgen ve Kırgız Türkçesinde de Celmooz olarak geçer. Silvan’da ay tutulunca, ayın büyük bir dev/div tarafından esir edildiğine inanılır. Teneke çalınması ve dua edilmesi ile ayın bu devden kurtarılması amaçlanır Bitlis ve Hakkâri’de ay tutulunca teneke çalınıp gürültü yapılır. Durum Darende’de de farklı değildir. Halen Doğu Anadolu dağ köylerinde ay tutulunca davul çalındığını ayın yüzünü örttüğü için onun ışığının gelmesine mani olan gücün gitmesinin sağlanacağına inanılır. Çok kere tekbir getirilir. Salâvat getirilirken karanlık karşısında “Allah’ım karanlığın getirdiğinden götürdüğünden sana sığınırım” denildiğinde olduğu gibi, Allah’a sığınılır.²¹⁷

Halil Erdem’in Teke Yöresi Halk İnanışları adlı kitabında bir kaynak kişi; “Daha ilk akşamlarda doğup yeryüzünü yeni aydınlatan Ay’a karşı sevgi besler, ona Ay Dede derdik. Ondan pabuç isterdik. Çocukluğumda geceleyin Ay tutulmuştu. O kadar heyecanlanmışım ki içimi ufaktan bir keder bastığını da anımsıyorum. Büyük ağabeyim “Batıl oldu ama yine de yapalım.” dedi ve tutulmuş Ay’a nişan olarak ateş etti.” diye anlatmaktadır. Bu geleneğin çağlar öncesi inanç kaynağına baktığımızda ay tutulmasının, karanlık kötü güçlerin Ay’ı ele geçirmesinden ötürü olduğuna inanıldığını görüyoruz. Öyleyse kötü ruhlar korkutulmalıdır. Bu ya silah atılarak, ya da teneke çalınarak yapıla gelmiştir. Bu inanış Teke yöresinde yaygın olarak yetmişli seksenli yıllara kadar uygulanmıştır.²¹⁸

2.3 Yıldızlar

²¹⁶ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 1, 1995, s.51

²¹⁷ Yaşar KALAFAT, a.g.e

²¹⁸ Halil ERDEM, a.g.e, s.78

Kendi içinde ışık saçan ve aydınlık bir nokta biçiminde görülebilen gök cisimlerine yıldız denir.”²¹⁹

Yıldızlar kendi başlarına bir âlem ve güzellik olması dolayısıyla, en eski zamanlardan beri insanların dikkatini çekmişlerdir. “Uykusuz kişilerin yıldız sayması, güneş gelince kayboluşları, güneşe nispetle küçücük oluşları, burçları oluşturmaları, insan üzerinde etkileri, her kişinin gökte bir yıldız oluşu, Arş’tan haber çalmaya gelen şeytanların yıldızlar ile taşlanması, kıyamet koştığı zaman yıldızların yere döküleceği vb. hep yıldızlar ile birlikte anılan telakkilerdir.”²²⁰

Bu kökteki yulduz bir anca bezek
Bir anca kulavuz bir anca yezek
*Bu gökteki yıldızların bir kısmı süs,
Bir kısmı kulavuz, bir kısmı da öncüdür* (Kutadgu Bilig /b.128/s.111)

Kayusı örürek kayusı kodı
Kayusı yarukrak kayu eksüdi
*Bazısı daha yüksek bazısı daha alçaktır
Bazısı daha çok, bazısı daha az parlaktır* (Kutadgu Bilig /b.128/s.111)

Yıldız bilgisi Türklerde çok önemli bir rol oynamıştır. Geceleri vakti öğrenmenin tek yolu yıldız bilgisine sahip olmaktır. Eski Anadolu’da insanların yıldızlar yoluyla saati öğrenebildiklerini biliyoruz. Yönleri ve yolu bulmak da ancak yıldız bilgisi ile mümkündür. Özellikle savaşçı kavimler için bu çok önemli idi. Geceleri yolu bulmak için yıldız bilgisinden yararlandığını türkülerimizde de görülmektedir:

Baki değil şu dünyanın ziyneti
Ölüm kıyametin bir alameti
Yolcuya yıldızın, ayın alameti
Karanlıkta bakmayınca bell’olmaz (35/1) Aşık Osman Feymani

²¹⁹ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. 24, Milliyet Yay. İstanbul, 1986, S. 12557,

²²⁰ İskender PALA, a.g.e, s.482

“Türklere göre, dünyayı ve onun üstünü saran havayı, yalnızca Güneş ve Ay aydınlatmıyordu. Türlü türlü yıldızlarla, burçlar da dünyaya ışık veriyorlardı. Aslında “Oğlak”, “Balık” ve eski Türkçe “Könek”, yani “Kova burcu” gibi yıldız burçları, ışık vermeyen gezegenlerdi. Buna rağmen eski Türkler, bu burçlarında canlı olduklarına ve ışık verdiklerine inanıyorlardı. Eski bir Türk şiirinde, şöyle deniyor:

Yine geldi Oğlak, Koca, hem Balık,

Bunlar doğdu, aydınlandı hep Kalık!²²¹

“Uno Harva’nın tespitine göre Türk-tatarlar, gök kubbeyi çadır gibi tasarlarlar. Ayrıca onlara göre çadırın dikiş yeri Samanyolu’dur; ışık gelsin diye açılmış delikler de yıldızlardır. Yakutlara göre yıldızlar dünyanın pencereleridir. Gök kubbe bazı topluluklarda bir kapak gibi düşünülmüştür, bu kapağın kenarları dünyanın kenarlarına tam oturmadığı zaman bu açıklıklardan şiddetli rüzgârlar gelir.”²²²

Yıldızların yaratılışları da çok kere güneşle ayın yaratılış efsaneleri arasında geçmektedir. Mitolojide ve folklorda geniş yer alan yıldızlar da kozmik tanrılar arasında sayılırlar. Özellikle Sümer mitolojisinde “Yedi gezegen yıldız”dan çoğu birer tanrıdır. Zühre yıldızını Astarte, Zuhâl yıldızını Nebu, Mirrih yıldızını Mergâl, Müşteri yıldızını Adar adıyla tanrı olarak tanımışlardır. Yine Sümerlere göre bir kısım tanrılar da yıldızlarda oturur. Yakutlarca da, Zuhâl yıldızı Arzutilek adında bir tanrıdır. Yabancı mitolojilerde “Kâtîp-ül Eflâk” adıyla geçen Utarit yıldızı Türklere göre göklerin kâtibidir.²²³

Şamanist Türkler arasında yıldız efsaneleri oldukça fazladır. Şaman davullarında bu efsaneleri ifade eden yıldız resimleri bulunmaktadır.

Oğuz Han’ın oğul Yıldız Han yıldızlar âleminin bir sembolüdür. Gökte uçan Şihap adındaki yıldızlar da, şeytanı kovmak için Tanrılar tarafından atılan oklardır.²²⁴

“Yıldızların rüyada görülmesi mutlulukla yorumlanır. Timurleng’in büyük babası sayılan Kaçuli, bir gece rüyasında Kardeşi Kubil böğründen üç yıldız çıkarıyor, bir süre sonra bu yıldızlar batıyor. Sonra bir dördüncüsü çıkıyor, ışığı dünyayı kaplıyor. Sonra kendisi de yedi yıldız çıkarıyor ve bunlar da öncekiler gibi batıyor. Son olarak sekizinci bir yıldız

²²¹ Bahaeddin ÖGEL, Gök ve Türkler, <http://ay-maral-can.tr.gg>

²²² Muharrem KAYA, a.g.e, s. 114

²²³ Bayram ERDOĞAN, a.g.e, s.108

²²⁴ Bayram ERDOĞAN, a.g.e, s.108

çıkartıyor ve o da dünyayı kaplıyor. Kaçuli, uyandıktan sonra bu rüyayı yorumlatıyor. Rüya, Kubil ile Kaçuli'den yetişenlerin de dünyayı ellerine alacakları şeklinde tabir ediliyor.”²²⁵

Hunlar, Göktürkler, Uygurlar yapacakları işte başarı şansını ayın, yıldızların hareketleri ile kontrol ederlerdi. Bazı Türk topluluklarında Venüs ve Satürn gezegenleri kutsal sayılırken, Mars'ı ise uğursuz saymışlardır. Güneş ve Ay'dan sonra, Türkler tarafından en çok kutsallaştırılan ve değer gören gök cismi Venüs gezegeni, yani Zühre, diğer adlarıyla Çobanyıldızı veya Sabahyıldızıdır.²²⁶

“Çuvaşların astrolojik inançlarına göre bulanık bir yıldız ortaya çıkmışsa bu fakir bir insanın doğduğuna, parlak bir yıldız belirmişse zengin veya mutlu birisinin doğduğuna yorumlanır.”²²⁷ Kazakistan Kuzey Irak ve Balkanlar Türk kültür coğrafyasında her insanın bir yıldızının olduğuna inanılır. Yıldız kaymasının ölüm haberi olduğuna inanılır. Yıldızın kaydığını gören kimse “yıldızım yerinde” der. Bazı yörelerde de bu anlamlandırma kuyruklu yıldız için geçerlidir. Samsun yöresinde ise akan yıldız makbul sayılır ve “Yıldızı akan” kimsenin cennetlik olduğuna inanılır. Türk kültür coğrafyasında yıldızlarla ilgili de ilginç inançlar ve anlatılar vardır. Anlatıya göre şeytan bir gün gökyüzüne çıkmak istemiş. Cenab-ı Hak meleklerle bir taş göndererek şeytanın gökyüzüne çıkmasını engellemiş. Şeytanın gökyüzüne çıkmasını engelleyen bu taş günümüzde yıldız kayması olarak bilinen olaydır. Karaylar, yıldızlara bakarak gelecekte haber verirler.²²⁸ Türkülerimize konu olan gök unsurlarından biri de yıldızlar ve bunlarla ilgili inançlardır:

Yıldızlar kayar yüceden
Renkler sıyrılır geceden
Yüreğim sızlar inceden
Ben hep seni düşünürüm (56/2) Abdurrahim Karakoç

Davut Sulari'yim ahd u amanda
Bir yıldız doğmuştur vakt-ı zamanda
Seher bülbülüüm ulu divanda
Sen benim vekilim ol başın için (57/3) Davut Sulari

²²⁵ Bayram ERDOĞAN, a.g.e, s.108

²²⁶ Abdurrahman KÜÇÜK, Günay TÜMER ve Mehmet Alparslan KÜÇÜK, a.g.e, s, 107

²²⁷ Muharrem KAYA, a.g.e, s. 114

²²⁸ Yaşar KALAFAT, a.g.e

Yıldız gibi muallâkta
Doğarken gördüm şafakta
Gerdanında nokta nokta
Benlerini sayamam ki (140/3) Aşık Daimi

Karanlık gecede on iki yıldız
Aydınlanır her yan güneşsiz aysız
Sanırsın geceyi gün ile gündüz
Yıldızların şavkı arşı büriye (167/1) Âşık Şahgüzel

Susmuş ay ile gün sönmüş yıldızlar
Karaya bürünmüş ağaçlar kuşlar
Dinmez artık benim gözümde yaşlar
Müsayibi derde saldın müsayip (174/3) Seyfettin Çeki

Türk kültürlü halklarda her insanın bir yıldızı olduğu yıldızı kayan kimsenin öleceğini, kayan yıldızı gören kimsenin “yıldızım yerinde” demesi inanç ve uygulaması vardır. Silvan’da dünyadaki yıldız sayısınca insanın olduğuna inanılır. Kars’ta Kafkasya’nın Türk kültürlü halklarından “yıldızı düşük” tanımlaması vardır. Böyle kimselerin çabuk nazar aldıklarına sık sık hastalandıklarına inanılır. Tuva Türklerinde “yıldız taşı” ile yağmur yağdırılabileceğine inanılır.²²⁹ Anadolu’da yıldızlı geceler uğurlu sayılır. Yıldızların parlayıp sönmelerini halk “göz kırpma” diye yorumlar. Yıldızlar yeryüzünde birine ya da önceden ölen birinin ruhuna göz kırpar. Bu göz kırpma birinin ölümü için de olabilir. Gece yıldız kayar da birinin mezarı üstüne düşer gibi olursa o mezara nur yağarmış. O kişiye artık ermiş diye bakılır, mezarına yamalar bağlanır, mum dikilir, adaklar adanır. Bir inanca göre de yıldızlar gökte dolaşan meleklerin gözleridir. Karı koca arasındaki geçimsizlik genellikle yıldızlarının barışmadığı şeklinde yorumlanır. Yıldızı akmak, yıldızı parlamak, yıldızları saymak, yıldızı dişi, yıldızı düşmek, yıldızı sevmek, yıldızı sönmek, yıldızı düşük vb. yıldızla ilgili deyimlerdendir ve bu deyimler türkülerimizde de yoğun bir şekilde kullanılmıştır:

Söyler dilim ağlar gözüm gariplere göynür özüm
Meğerki gökte yıldızım şöyle garib bencileyin (2/4) Yunus Emre

²²⁹ Yaşar KALAFAT, a.g.e

Yüce dağ başında yanan bir ışık
Işık değil onu yakan bir aşık
Kınamayın yarenler yıldızım düşük (66/6) Anonim

İlişmayın yaruma
O kuçuktur kuçuktur
Olan Allahtan oldi
Yulduzcuğu düşüktür (211) Anonim

Kırılmışa döndü kanadım kolum
Birisi gülümdü biri bülbülüm
Karardı yıldızım kapandı yolum
Ayvazı'm nerede Kenan ne oldu (24/3) Köroğlu

Geceleyin karanlıkta
Yıldız tuttum gökyüzünde
Işığını sana vurdu
Bir gül açtı yüreğimde (80/3) Ülkü Tamer

Kufayı koydum suya
Oy dolmadi dolmadi
Ne edeyim Allahum
Yulduzumuz uymadi (212) Anonim

Gökte yıldız ellidir
Ellisi de bellidir
Gizli sevda çekenin
Gözlerinden bellidir (181/3) Hamdi Özbay

Ramazan davulu gibi boş ötüyor
Ne ateşi var ne dumanı tütüyor

O kuyruklu yıldız doğmadan batıyor
Ben ona Aşuk Maşuk diyemem Beyim (18/2) Âşık Mevlevi

Vurmuş
Demirlerin çapraz gölgesi
Alnın galip ve serin
Künyen çizileli kaç yıldız uçtu
Kaç ayva sarardı kaç kız sevişti
Gelmemiş kimselerin (61/5) Ahmet Arif

Yeryüzünden bakıldığında yıldızları gezegenden ayırmanın yolu yıldızların parlamayıp sönmesi yani göz kırpması gibi görünmesi, gezegenin ise sabit durmasıdır.

Köyün evleri karanlık
Gökte yıldız pır pır eder
Ben bir asker kaçağıyam
Gelin bana bir tas su ver (258/1) Nazım Hikmet Ran

Anadolu inançlarına göre, yıldızlarla insanlar arasında bir yazgı (alın yazısı) bağlantısı vardır. Nasıl ki ay ve güneş tutulması yeryüzündeki bir takım uğursuz olaylara ön belirti sayılıyorsa yıldız kayması da aynı biçimde yorumlanmaktadır. Gökyüzü ile yeryüzü arasında kurulan dinsel, büyüsel ilişkilerden biri de insanların gökyüzünde birer yıldız olduğu inancında yatmaktadır. Böylece insanlarla yıldızlar arasında kayma göçme ve sönme yönünden benzerlikler kurulmaktadır. Bu inanç değişik bölgelerde şu ifadelerde kendini bulur: Yıldız kayması ölüm belirtisidir, gökten düşen yıldızın sahibi öldü demektir, yıldız kayması görülünce birinin öleceğine inanılır, yıldız kaydığında evliyaların buluştuğuna inanılır, kuyruklu yıldızın görülmesi ölümün çok olacağı biçiminde yorumlanır. Kuyruklu yıldız halk inancında genel olarak büyük afetleri ya da önemli olayları haber verir. Aşağıda verilen türkü örneğinde, gökte bir yıldız kaydığı ve yıldızı kayan kişinin daha sonra öldüğü anlatılmaktadır ve bu türküden kayan yıldızın sahibine görünmediğini de anlıyoruz:

Nöbete giderken gününü saymış
Az değil uz değil tam ondört aymış

O gece görmedik bir yıldız kaymış
Yıldız sahibine görünmezmiş (200/5) Kamil Abalıoğlu

Çoğu Türk bölgelerinde yıldızları saymaktan kaçınırlar. Çünkü kişi, yıldızları sayarken kendi yıldızını sayarsa o yıldızın söneceği ve böylece kendisinin öleceği düşünülür.

Ak fasulle soyulmaz
Gökte yıldız sayılmaz
Dirmil'den yar sevenin
Hiç kolları yorulmaz (12/2) Behiç Çine

Gökte de yıldız sayılmaz
Çiğ yumurta soyulmaz
Güzel seven yiğidin aman
Emekleri zayolmaz (83/2) Kadir Turan

Gökte yıldız sayılır mı
Çiğ yumurta soyulur mu
Deli gönlüm durulur mu
Ah deli gönlüm durulur mu (84/5) Yağcıoğlu Fehmi Efe

Gökte yıldız sayılmaz
Çiğ yumurta soyulmaz
Yari güzel olanın
Yüreğinde yağ olmaz (85/3) Ahmet Tekelioğlu

Gökte yıldız sayılmaz
Çiğ yumurta soyulmaz
Üçer avrat almayan
Hiç erkekten sayılmaz (166/8) Mustafa Hulusi Koçer

Gökte yıldız saymanın uğursuzluk getireceğine inanılmasına rağmen, türkülerimizde zaman zaman yıldızların sayıldığına da şahit oluruz:

Gökte yıldız on kalmış
Aman Mevlam neler yaratmış
Anasını çerden çöpten
Oğlunu aslan yaratmış (256/3) Anonim

Gökte yıldız üç yüz altmış
Ali'm uykusuna yatmış (yar yar yar aman)
Ali'me de hançer batmış
Uyur isen uyan bre civan Ali'm nazlanma (257/3)Nadire Çelik

Yıldız kayması ile ilgili yaygın olan bir inanç da yıldız kaydığında tutulan dileklerin gerçekleşeceğine inanılmasıdır:

Kâh zülfünün karasında yatardım
Kâh gözünün deryasında yiterdim
Seni hayal eder dilek tutardım
Gögümde bir yıldız kaydığı zaman (26/2) Dilaver Cebeci

İslamiyet'te yıldızlardan fal bakmak yasaklanmıştır. Hicr suresinden alınan aşağıdaki ayette yıldızlardan bilgileri alan kişilerin şiddetli şekilde cezalandırılacağı belirtilmektedir; “*Andolsun, biz gökte burçlar yaptık ve onu, bakanlar için süsledik. Onu kovulmuş her şeytandan koruduk. Ancak kulak hırsızlığı eden olursa, onu da parlak bir ateş takip etmektedir.*”(Hicr/a.16–17–18) Hicr Suresi dışında da yıldızlardan bahseden ayetler vardır: “...Biz, en yakın göğü ziynetlerle, yıldızlarla donattık. Onu itaatten çıkan her şeytandan koruduk.”(Sâffât/a.5–6–7), “Yollara (yıldızların dolaştığı yörüngelere) sahip göğ'e andolsun ki, muhakkak siz, (peygamber hakkında) çelişkili sözler söylüyorsunuz.”(Zâriyât/a.7) “Gök yarıldığı zaman, Yıldızlar saçıldığı zaman”,(İnfitâr/a.1)“Burçlarla dolu göğ'e andolsun”(Bürûc/a.1), “1-Göğ'e ve târika andolsun.2- Târikın ne olduğunu sen ne bileceksin? 3- O, (ışıyla karanlığı) delen yıldızdır.”(Târik/a.1.2.3) Gibi ayetler de yıldızlar hakkında yazılan ve bilgi veren ayetlerden bazılarıdır.

Türklerde yıldız bilgisi ile ilgili son olarak şunu söyleyebiliriz: Yıldızlar Türk kavimlerinde daima önemli bir rol oynamışlardır. İyi bir yıldız bilgisi, atçı ve harpçi bir kavim için, hayati bir önem taşırdı. Akınlar kervanların ve sürülerin yola çıkışı, meraya gidiş, yatış ve kalkış, hep yıldızlara göre yapılırdı. Daha düne kadar Anadolu'da da durum da böyle idi.

Aşağıda verilen türkü metinlerinde yıldızlara verilen önemi görüyoruz. Yıldızsız geceler kimi zaman susuz çöller gibi görülmüş, kimi zaman da yıldızlar insanların dert ortağı olmuştur:

Suya Hasret Çöl
Yıldızsız Gece
Yorgun Kara Bir Deniz Benim Benim
İstekli Hasret Bir Benim (20/2) Ali Osman Erbaşı

Sevenleri göç etmiş
İssız dağlar gibiyim
Yıldızları dökülmüş
Soğuk gökler gibiyim (73/1) Ahmet Telli

Burda çiçekler açmıyor
Kuşlar süzülüp uçmuyor
Yıldızlar ışık saçmıyor
Geçmiyor günler geçmiyor (81/1) Sabahattin Ali

İşitmez mi bizi ülke
Güneş serdik umutlara
Ey dirence döktüğüm ter
Ey yarım kalmış türküler
Tarihlere yıldızlara
Anlatın bu öykümüzü (103/3) Ersin Ergün

Garip Dost der iklim mevsimden ayrı
Parlamaz yıldızlar küstü ay gayrı
Unutmuş gibiyim seheri seyri
Dağlar yorgun yorgun gün garip garip (111/3)Ozan Garip Dost

Memleket mi yıldızlar mı
Gençliğim mi daha uzak
Kayınların arasında

Bir pencere sarı sıcak (127/2) Nazım Hikmet

Bu akşam yıldızlar sararmış gibi

Tepeler titreşir hava kış gibi

Bir dağın sırtında dağ varmış gibi

Omuzlamış bir Mehmedi Mehmedim can askerim (53/4) Fuat Azgun

Yıldızlar geceleri gökyüzünü süsleyen bir güzelliştir, insanlar yalnız kaldıklarında yıldızları izleyerek vakit geçirirler ki böyle gecelerde çoğu zaman yıldızlar dert ortağıdır:

Bu akşam yıldızlar bana misafir

Seni anlatmaya dilim varmıyor

Kadehler boşalır sözler tükenir

İsmi anmaya dilim varmıyor (68/1) Erhan Saka

Çıkıp tepelerden niye bakarım

Giden gelecek mi diye bakarım

Geceye yıldıza aya bakarım

Her zaman yokluğu yalar gözlerim (95/4) Abdurrahim Karakoç

Yıldızların güzelliğinden dolayı âşıklar sevgilerini yıldızlara benzetmişlerdir:

Güzellerin başı yarım

Yıldızların eşi yarım

Ne ilahi kudretin var

Bahar yaptın kışı yarım (94/2) Bozkurt Esenyel

Sen benim sümbülüm gülüm gülcemsin

Sen benim yıldızım ayım gecemsin

Sen benim şiirim dilim hecemsin

Dilinde dökülen sözler güldür gül (104/4) Nuri Can

Aşağıda verilen türküde de sevgili bir görünüp bir kaybolması yönüyle yıldızlara benzetilmiştir:

Avcı mısın yar ne gezersin
Birine arar gibi, birine arar gibi
Kyah doğarsın kyah kaybolursun
Gökteki yıldızlar gibi
Kyah doğarsın kyah kaybolursun
Gökteki yıldızlar gibi (261/1) Adem Bayraktarov

Yıldızlarla ilgili olarak bir de Samanyolu'ndan bahsetmek gerekir: Milyonlarca, hatta milyarlarca yıldızın bir araya toplandıkları büyük yıldız kümelerine gökada ya da galaksi denir. Güneş sisteminin de içinde bulunduğu Samanyolu, işte bu tür gökadalardan biridir. Samanyolu, gökadalardan "sarmal gökada" denen sınıfına girer; çünkü bu gökadadaki yıldızların dağılım düzeni, ortası şişkin (yani dışbükey) bir disk ve bu diskten çıkan sarmal kollar biçimindedir. Dünya'mızın da içinde yer aldığı Güneş sistemi, diskin kenarına yakın bir yerde bulunmaktadır. Buradan Samanyolu'na baktığımızda, bu diski kenarından görmüş oluruz; bu nedenle de Samanyolu bize bir ışık diski olarak değil bir ışık kuşağıymış gibi gözükür. Kömür çuvalı denen karanlık kesimler yıldızlar arasında kalan boşluklar değil, yıldızlar arası uzayda uzayıp giden dev toz ve gaz bulutlarıdır ve bunlar arkalarında kalan yıldızlardan gelen ışığı perdelerler. Astronomlar Samanyolu Gökadasının 100 milyarın üzerinde yıldız içerdiğini sanmaktadırlar.

Samanyolu deyiş ve anlayışı Türklere İran edebiyatı ve mitolojisi yoluyla girmiştir. İranlılar bu yola "Kah-Keşân" yani Samançeken derlerdi. Bu söz Osmanlı kitaplarında da "Kehkeşan" yazılışı ile görülmüştür. İran düşüncesine göre "Samanyolu gökte saman çekilirken yere düşen saman tozlarından ve saman parçalarından oluşmuştur. Bir saman hırsızının bıraktığı izler diye de Türk düşüncesine yansımıştır."²³⁰ "Türkler İslamiyet'e girdikten sonra ise Hacılar Yolu, Hac Yolu gibi isimler vermişlerdir. Çünkü bu yol güneydoğuya gidiyordu. Orijinal Türk deyişi ise "Gök Yaruğu", "Gök Kapusu" "Gök Dere" "Gök Yolu" gibi isimlerdir. Yakut Türkleri Samanyolu'nun göğün bir dikiş yeri olduğunu düşünmüşlerdir. Yakutların komşu kavimleri de bütün uzayı Samanyolu'nun bir parçası olarak düşünmüşlerdir. Yani dünyamız da Samanyolu'nun içinde idi.²³¹

Yakut Türklerinin Proto-Türk düşüncelerine göre "...Tanrı dünyayı ilk olarak yaratmak istediği zaman gökyüzünde bir süre gezmiş. İşte gökyüzünde güzel bir cadde gibi parlayan bu Samanyolu Tanrı'nın o zamanki ayak izlerinden başka bir şey değilmiş..."

²³⁰ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.219

²³¹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.220

Volgul kavimlerine göre “Avcılar gökte geyikleri kovalamışlar. Samanyolu bu avcılarının ayak izleri imiş.”²³²

Samanyolu her ülkeye göre yön değiştirir. “...Macarlar, Orta Asya’ya yakın yurtlarından Macaristan’a göçerken Samanyolu’nu izleyerek gelmişlerdir...” Samanyolu Güney Rusya’da özellikle yaz aylarında doğu-batı yönleri arasında uzanıyordu. Bu efsaneyi araştıranlar “...Samanyolu burada sanki Ortaasya ile Avrupa arasında uzanan bir yolmuş gibi görülür. Büyük akınlar ve göçler hep bu yol üzerinden yapılmıştır...” diyorlardı.²³³

“Seke ordusu düşman karşısında sıkışınca Attila’nın en küçük oğlu Csaba’nın ruhu, hun askerlerinin ruhlarını da emrine alarak gelmiş ve sekillere yardım etmişti. Csaba ruhlar ordusu ile gelirken hep “Ordu Yolu” yani “Saman Yolu” üzerinden ilerlemiş. Bu efsane Samanyolu’na sosyal bir mana ve tarih şuuru veriyor. Attila’nın Csaba adlı bir oğlu yoktur. Adı ancak efsanelerde geçer.”²³⁴

Bir Macar mitolojisine göre “Numi Tarem adlı tanrı altı ayaklı çok hızlı koşan bir geyik yaratmış. Bir avcı onu vurmak için gökyüzünde kayakları ile kovalamış. Samanyolu bu kutsal kayak izleri imiş.”²³⁵

Kırgız Türkleri Samanyolu’na “Kuş Colu” derler. Türkmenler ise “Kuş Yolu” derler. Kazan Türkleri ise “Kiyik Kaz Yulu” yani “Yaban Kazlarının Yolu” derler. Bir Vogul efsanesine göre “...Bir yiğit göklerde uçar, dağlarda avlanırmış. Baharda Samanyolu’ndan kuşlar gelince o da kuzeye gidermiş. Kuşlar gidince de Samanyolu’ndan uçar, yurduna dönermiş...” Yine bir Macar efsanesine göre; “Çok eski çağlarda bir yiğit kaz donuna girip Samanyolu üzerinden bir ülkeye gidiyor. Bir evin bacasından girip, bir kızla evleniyor ve nesilleri çoğalıyor”²³⁶

Samanyolu, Elazığ’ın bir köyünde ise şöyle efsaneleştirilmiştir. “Vaktiyle Samanyolu, yedi kardeşmiş. Günün birinde, bunların babaları ölür. Cenazeyi hazırlayan kardeşler, onu bir tabuta koyduktan sonra defnetmek için yola koyulurlar. Mevtayı, dört kardeş omzuna alıp taşıırken, diğer üç kardeş ise de onları takip eder. Ancak en arkadaki kardeş, biraz aksak olduğu için, iyice geride kalır ve bir sıra halinde yollarına devam ederler.” Samanyolu’nun şekli bu yedi kardeşe benzetilir.²³⁷ Samanyolu türkülerimizde değişik benzetmelerle kullanılmıştır:

²³² Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.220

²³³ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.220

²³⁴ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.221

²³⁵ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.221

²³⁶ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995s.221-222

²³⁷ Muharrem KAYA, a.g.e, 124

Yüzün ayışığı
Vuran bir koydu
Saçların gecede
Samanyoluydu

(42/6) Onur Akın

2.3.1. Büyükayı Yıldızı

Özellikle kuzey yarım kürenin büyük bir bölümünde yıl boyunca görülebilir. Oldukça parlak yıldızlardan oluşmuştur.

“Bu burcun Türklerde en eski adı “Yediger”dir. Anadolu Türkleri de bu adı “Yedi kör”, “Yedi Ker”, “Yedi Eşek” şeklinde kullanmışlardır. Anadolu kıyılarında da bu burca “Gemi Yıldızı” veya “Kömük” gibi adlar verilmiştir. Altay Türkleri bu yıldızla “At Yettegen” yani “At Yedilisi” demişlerdir. Türklerin bazı kesimleri ise “Yeti Arkar” yani “Yedi Dağ Koyunu” demişlerdir. Bazen de “Koş Ögüz” yani “İki Öküz” denmiştir. Anadolu’da da “İki Karındaş” yani “İki Kardeş” diyenler vardır.”²³⁸

Batı Sibiryaya kavimleri bu burca sadece “Geyik” adını verirler. Altay kuzeylerinde Yeniseytililere göre “dört köşedeki yıldızlar dört geyik idiler. Kuyruktaki üç yıldız da üç avcı idi. Orta ve Batı Asyalılar bu yıldızın bir bütün olduğunu düşünerek “ Yedi Kardeş” ve ya “ Yedi Han” demişlerdir.²³⁹

2.3.2. Küçükayı Yıldızı

Küçük Ayı Takımyıldızı Kuzey Yarımkürenin çok büyük bir kısmında, yıl boyunca görülebilir. Şekli Büyük Ayı Yıldızını andırır.

Kuzey-Türk destanlarına göre bu burç “dört tekerlekli bir arabayı çeken iki at” gibi idi. Anadolu’da bu burca “Koyun Ağılı” denir. Kırgız Türkleri bu burca “Altı Arka” yani “Atlı Dağ Koyunu” demişlerdir. Altay Türkleri ise “İl Yetteten” yani “İl Yedigen” demişlerdir.

Küçük Ayı burcu bir arabayı çeken bir at ve Büyük Ayı burcu ise yedi kurt idi. Eski Türk mitolojisine göre bu yedi kurt, durmadan Küçük Ayı burcunun iki kısrağını kovalarlardı. Fakat atları bir türlü tutamazlardı. Zaten tutmuş olsalardı, göğün ve yerin düzeni bozulacak ve kıyamet kopacaktı. Bu sebeple Türk efsane ve masallarında burçlardan hiç söz açılmayarak, göğe çıkan kısraklardan ve onu kovalayan kurtlardan bahsedilir. Böyle sembollere Mitoloji

²³⁸ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.209

²³⁹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.209

tetiklerinde “allegorie” denirdi; yani herhangi bir şeyi başka bir sembolle ifade etmek sanatı. Mesela Güney Sibirya’daki Minusinsk’de toplanmış Türkçe masalarda şuna benzer bir şey geçiyor: “Oğlanın bindiği kısrak göğe uçuyor ve Han da, yedi kurduna onu kovalamak için buyrukta bulunuyor.” Başka bir yerde de: “Kısrak tutmak için 12 kurda emrediliyor.”²⁴⁰

Orta Asya Türklerinde Büyükayı Burcu, Küçükayı Burcu’nun yedi bekçisi olarak görülmüştür. Bir Kırgız Türk İnancında şöyle deniliyordu: “...Küçükayı Burcunun arabası öndeki iki yıldız yani ak ve kıratlar tarafından Kutup yıldızının çevresine çekilirlerdi. Büyükayı Burcu, yani Yedi Kardeşler Küçükayı Burcu’nun Yedi Bekçileri idiler. Arkalarından gider, onları kollarlardı. Gökteki kutlar ise atları yemek isterlerdi. Atları yediklerinde kıyamet kopacaktı...”²⁴¹

Kuzey Asya’da Büyükayı Burcu, Küçükayı Burcu’nun yedi düşmanı olarak görülmüştür.

Birçok yerde olduğu gibi Anadolu’da da Büyükayı burcu bir takvim ve hava raporu gibi kullanılıyordu. “...Kuyruk doğuda ise, bahar; güneyde ise yaz; kuzeyde ise, kış başlangıcı idi. Burcun gerilemesi ışıkların azalması, don; ışıklı ve parlak olması kar yağışını gösteriyordu...”²⁴²

“Kırgız Türklerine göre bu yıldız “Yedi Karakçı” yani “Yedi Haydut” idi. En uçtaki iki yıldız Ak-Boz ve Gök-Boz at idi. Ortadaki yıldız “Arabanın Oku” oluyordu. Kutup yıldızına bağlı olarak düşünülüyordu.”²⁴³

Altay Türklerine göre “...Burcun yedi yıldızı, gezegenler ile yıldızlara çok kötülük etmişler. Bundan dolayı Yedi Han durmadan kaçıyor ve yıldızlar da onları kovalıyordu...” Kırgız Türk düşüncesine göre ise; “...Gökteki gezegenlerin bir kızı varmış. Yedikardeş kızı kaçırıp yanlarına almışlar. *Bu* “Alcor” yıldızıdır. Bundan dolayı Yedi Yıldızda yedi Hırsız da denilir...” Yine buna benzer bir inancı Moğollar arasında da görüyoruz. “...Bu yedi kardeş, yağmanın ve hırsızların koruyucusu olmuşlar. Bunun için yağmaya ve haydutluğa çıkanlar onlardan yardım dilermiş...” Buryat Moğollarına göre; “ Bir yiğit “yedi kara demirci” yani “yedi şaman”ı öldürmüş ve kafataslarından şarap kâsesi yapmış. Yedi Kardeşler bu yedi kafatası imişler ve Şamanları korurlarmış.”²⁴⁴

Bir Altay efsanesine göre; “Kutlu bir inek, yeryüzünde dehşet saçan “Meçin” adlı bir böceği öldürmüş ve parçalarını göğe savurmuş ve bu parçaların altısı Ülker’i oluşturmuş. Bir

²⁴⁰ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.50

²⁴¹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.208

²⁴² Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.209

²⁴³ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.209

²⁴⁴ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.210

parçasını da Büyükayı Burcu saklamış. Bunun için Ülker Yedi Kardeşler'i kovalayıp dururmuş.²⁴⁵

Alekseev, yedigen yıldızının meydana gelişıyla ilgili şöyle bir mit derlemiştir: Ailesi sebebiyle yaşlı bir avcı, bir tilkinin peşinden koşar. Onları o kadar uzaklara kadar takip eder ki onlarla birlikte göğe çıkar. Böylece gökte Yedigen yıldızını meydana getirirler.²⁴⁶

“Denisov’un derlediği bir mitte de Büyükayı takımyıldızının oluşumu anlatılır. “Atlı iki avcı, üç köpekle eve çıkarlar. Bunlar avda yollarını kaybederler ve donarlar. Böylece gökte Büyükayı takımyıldızına dönüşürler.”²⁴⁷

“Kırgız Türklerinde “Büyükayı”, “Yedi Bekci” olarak geçer. Büyükayı yıldızları “yedi dağ koyunu” olarak da düşünüldüğü için “Yedi Arkar” adını alır. “Büyükayı” burcuna diğer Türk boyları arasında verilen adlarda da “yedi” vardır: “Yedi Kor”, “Yedi Eşek”, “Yedigen”, “Yedi At”, “Yedi Kardeşler”, “Yedi Vahşi Köpek”, “Yedi Han”, “Yedi Hırsız”, “Yedi Kurt”, “Yedi Aygır”.

Süha Büyükayı takımyıldız kümesinin en küçük yıldızdır. Küçüklüğü dolayısıyla eskiden gözlerin görüş kuvvetini ölçmede kullanılırdı. Bu yıldızı görebilen göz eskin sayılırdı.²⁴⁸

2.3.3. Terazi Yıldızı

Bu yıldız grubu dağınık ve parlak olmayan yıldızlardan oluşmuştur. Türkler bu burca “Karakuş” ve “Ülgü” gibi isimler vermişlerdir. Ülgü de terazi, karakuş ise kartal demektir. Altay Türk kültürüne göre; “...Üç geyik usta bir avcı tarafından kovalanmış, geyikler canlarını kurtarmak için göğe kaçıp Terazi burcunu oluşturmuşlar...”²⁴⁹

Altay’daki Teleüt Türklerine göre; “Kuguldey adlı bir yiğit üç geyik kovalamış. Geyikler Tanrıya sığınmışlar ve üç yıldız olmuşlar. Yiğidin oklarından biri beyaz biri de kırmızı imiş. Kırmızı yıldız bir geyiği yaraladığından Kanlı Yıldız demişler...” Bir Altay Türk destanına göre “...Yeryüzünde bir avcı bütün geyikleri öldürüyormuş. Tanrı avcuyu göğe çekmiş. Avcının yay ve okları Terazi Burcu’nu oluşturmuşlar.” Bir Kırgız-Türk inancına göre ise; “...Avcıların elinden yalnızca üç dağ tekesi kurtulabilmiş. Tanrı onları göğe çekmiş.

²⁴⁵ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.201

²⁴⁶ Muharrem KAYA, a.g.e, s. 114

²⁴⁷ Muharrem KAYA, a.g.e, s. 114

²⁴⁸ İskender PALA, a.g.e, s.409

²⁴⁹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.211

Onlar da Terazi Burcu'nu oluşturmuşlar. Avcıların attıkları oklar da gökte birer yıldız olmuşlar.”²⁵⁰

“Ceyhan'da Yörükler, Terazi'nin yanındaki küçük yıldızla “Kuyruk” derler, onu terazi, Ülker'den çalmıştır. O yıldız ağustosun başında doğar, o doğmasaymış dünya ateş almış. O doğduktan sonra havalar serinlemeye başlar.”²⁵¹

Terazi yıldızı az da olsa türkülerimize konu olmuştur:

Gökteki yıldızın üçü terazi
Poyrazları gördü geçti birazı
Bu feleğin bize midir garezi
Felek beni taşa çaldı neyleyim (86/1) Avanoslu Selahattin

Ülkerler teraziler
Teraziler yazılar
Öyle bir yar sevdim ki
Gönlüm yarı arzular (192/1) Seyfettin Sığmaz

2.3.4. Ülker Yıldızı

Ülker veya Süreyya, bir açık yıldız kümesidir. Boğa takımyıldızında Dünya'ya en yakın açık yıldız kümelerinden ve büyük ihtimalle de en ünlü ve çıplak göze en güzel gözükeneledir.

Dünyadaki bütün Türkler bu yıldızla “Ülker” veya “Ürker” derler. Ülker sözü sıra ve dizi anlamlarına gelir. Ülker Burcu altı yıldızdır. Ancak Batı'da olduğu gibi Türkler de bu burcu yedi yıldız olarak kabul etmişlerdir.

Kuzey Türk inanışlarına göre; “Ülker yıldızı gökte altı delik oluşturuyordu. Bu delikten sıcak ve soğuk havalar gelerek iklimi değiştiriyordu.” Yakut Türklerine göre ise; “Zühre güzel bir kız, Ülker'de bir delikanlı imiş. Karşılaşınca kalplerinden büyük bir aşk kopuyormuş. Bu yüzden kar fırtınaları kopuyormuş. Karşılaşmaları altıncı ayda olmakta imiş.” Bazıları ise Ay ile Ülker arasındaki bir düşmanlıktan söz açıyorlardı. Bir Altay-Şaman duasında “Ülker Yıldızı yoldaşın, Tanrıdan da fermanlısın” deniliyordu.²⁵²

²⁵⁰ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995s.212

²⁵¹ Muharrem KAYA, a.g.e, s. 114

²⁵² Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.212

“Altay Türkleri Ülker Yıldızına Meçin derler. Meçin adlı bir böcek yerde yaşar, insanlar ile inekleri yermiş. Bir inek Meçin’i öldürmüş, parçalarını da göğe savurmuş ve böylece Ülker Yıldızı oluşmuş.”²⁵³ Ülker yıldızı türkülerimizde adı geçen yıldızlardandır:

Kul Himmet'im bu manadan al imdi
Alamazsın bir gerçeğe sor imdi
Senede bir kere doğdu dolandı
Ne Ülker'dir ne yıldızdır ne gündür (70/6) Kul Himmet

Geceler zar geceler
Mene zinhar geceler
Ay battı Ülker çıktı
Gelmedi yar geceler (78/1) Fahrettin Ergeç

Ülkerler teraziler
Teraziler yazılar
Öyle bir yar sevdim ki
Gönlüm yarı arzular (192/1) Seyfettin Sığmaz

Ülkerler kalkmış gider
Zöhre yıldızı beraber
Yar yara kavuşan da
Kalmaz gönülde keder (192/3) Seyfettin Sığmaz

2.4. Gezegenler

Bir yıldızın etrafında dolanan ve kendisi yıldız olmayan doğal gök cisimlerine gezegen adı verilir. “Eski Türkler, gezegenler için “ülker” veya “ürgel” derlerdi. Türklerde soğuk ve sıcak havalar gezegenlerin hareketlerine bağlı olduğuna inanılırdı. Yakut Türklerine göre bir zamanlar hava çok soğukmuş, bir şaman göğe çıkmış, bir ağaca bağlı olan gezegenlerin bağlarını kesmiş. Gezegenler hızla dönünce havalar ısınmış. Şaman elindeki şeyleri havaya atmış, onlar da yıldız olmuşlar. Gezegenler göğün ilk ve ana yıldızları olarak kabul

²⁵³ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.213

edilmişlerdi.”²⁵⁴ Yakut Türklerine göre: “...Soğuk havalar, gezegenlerin deliklerinden yeryüzüne inerlermiş. Ülker’e bakarak gezegenlerin yükselip alçalmaları görülür ve soğuk havaların geleceği söylenirmiş... Türklerde Ülker gezegen demekmiş”²⁵⁵

Türklerin gezegen bilgileri hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. L.Bazin, Türkçe isimlerinin mevcut bulunduğu, sadece Venüs (Zühre), Jüpiter (Müşteri) ve Mars’ı (Merih) tanıyan Tu-kiu’lerin, biri Güneş’e çok yakın olması, diğeri ise çıplak gözle zor görülebilmesi nedeniyle Merkür (Utarit) ve Satürn (Zühal) ‘ü bilmediklerini düşünmektedir.”²⁵⁶ Türklerde Mars ve Jüpiter’in bilinen büyük rolleri yoktu. Jüpiter bazen bir kartal, aynı zamanda Terazi’yi de belirten bir isim “Olankara” kuş olarak temsil edilmektedir. Venüs’ün ise çok daha büyük bir önemi vardı. Venüs, eski Türkçede *erlik* ve *erklik* “güçlü”, “yiğit” diye adlandırılan bir kişi, gün ağırlarken görünen yıldızları öldüren savaşçıdır.”²⁵⁷

“Doğuda, özellikle İran, Arap, İsrail ve Hint kültürü ile mitolojileri arasında yer alan “yedi gezegen yıldızlar” hakkındaki bir takım inanışlar, Türkler arasında da yaygın bir yer tutmaktadır. Heft Peyker, Heft Ercam, Heft Renk, Heft Banu, Heft Ahter, Sab’a-i Seyyare, Eyyârât-ı Seb’a gibi adlar taşıyan “Yedi Gezegen Yıldızlar” Türk edebiyatında; Arapça, Farsça, kelimelerden tamlama halindeki bu adları ile geçmekte, “Mârifetnâme” gibi din felsefelerine dayalı bulunan kitaplarda, bunların açıklamasına sayfalarca yer ayrılmaktadır. Bu açıklamalara göre dünya bu yedi gezegen yıldızın ortasında bulunmaktadır.”²⁵⁸

Doğu bilginlerine göre idaresi göklerden gelen Dünya, yedi iklime ayrılmıştır. Türk çevresine de geçen ve mitolojik hava içinde verilen bu bilgilerde, yediye ayrılan iklimlerin her birini bir yıldız idare eder. Bu iklimlerle bunları idare eden yıldızların tablosunu şöyle sıralayabiliriz: Birinci iklim: Hint diyarı, yedinci gökte, idare eden Zühal, rengi siyah. İkinci iklim: Çin diyarı, altıncı gökte, idare eden Müşteri rengi kahverengi. Üçüncü iklim: Türk diyarı, beşinci gökte, idare eden Mirrih, rengi kırmızı. Dördüncü iklim: Horasan diyarı, dördüncü gökte, idare eden Güneş, rengi sarı. Beşinci iklim: Rum diyarı, ikinci gökte, idare eden Zühre, rengi yeşil. Altıncı iklim: Rum diyarı, ikinci gökte, idare eden Utarit, rengi mavi. Yedinci İklim: Bulgar diyarı, birinci gökte, idare eden, Ay, rengi beyaz.”²⁵⁹ Bu yedi iklime Farslar “Heft İklim”, Araplar “Ekaa-lim-i Seb’a” derler. Bu iklimlerin dışında kalan yerlere de “Karanlıklar Diyarı” denir. Yedi iklimi idare eden yıldızlar göklerde bulunur. Bunların beş tanesi önemlidir. Güneş ve Ay eklendiğinde yedi olur. Bu beş yıldızdan Ay’ın bulunduğu gök,

²⁵⁴ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.206

²⁵⁵ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995s.205

²⁵⁶ Jean-Paul Roux, a.g.e, 1998, s.100

²⁵⁷ Jean-Paul Roux, a.g.e, 1998, s.101

²⁵⁸ Bayram ERDOĞAN, a.g.e, s.109

²⁵⁹ Bayram ERDOĞAN, a.g.e, s.110

yeşil zebercettendir. Utarit'in bulunduğu gök sarı yakuttandır. Zühre'nin bulunduğu gök, kızıl yakuttandır. Zühal'in bulunduğu gök, ak gümüştendir.²⁶⁰

2.4.1. Dünya (Felek, Zaman, Âlem, Çark, Devran)

Dünya, Güneş Sistemi'nin Güneş'e uzaklık açısından üçüncü sıradaki gezegendir. Üzerinde yaşam barındırdığı bilinen tek doğal gök cisimidir.

Altay Yaratılış Miti'nde Dünya'nın oluşumu şöyle anlatılır: “Evvelce yalnız su vardı. Yer, gök, Ay ve Güneş yoktu. Tanrı (Kuday) ile kişi vardı. Bunlar kara kaz şekline girip su üzerinde uçuyorlardı. Tanrı hiçbir şey düşünmüyordu. Kişi rüzgâr çıkarıp suyu dalgalandırdı ve tanrının yüzüne serpti. Bu kişi kendisinin tanrıdan büyük olduğunu sandı ve suyun içine dalıverdi. Su içinde boğulacak oldu (Tanrı bana yardım et) diye bağırmaya başladı. Tanrı (yukarı çık) dedi. O da birden sudan çıkıverdi. Tanrı şöyle buyurdu: “Sağlam bir taş alırsın.” Suyun dibinden bir taş çıktı. Tanrı ile kişi üstüne oturdular. Tanrı kişiye “Suya dal oradan toprak çıkar” dedi. Kişi suyun dibinden toprak çıkarıp Tanrı'ya verdi. Tanrı bu toprağı suyun üzerine atarak: “Yer olsun” dedi. Böylece yer yaratılmış oldu. Bundan sonra Tanrı yine kişiye: “Suya dal toprak çıkar” dedi. Kişi suya daldı ve: “Ben kendim için de toprak alayım” diye düşündü. İki eline toprak aldı. Bir elindeki toprağı kendi başına iş görmek düşüncesi ile ağzına soktu. Tanrı'dan habersiz yer yaratmak istiyordu. Bir elindeki toprağı Tanrı'ya verdi. Tanrı bu toprağı saçıverdi. Katı yer meydana geldi. Deminki kişinin ağzında gizlediğı toprak da büyümeye başladı. Nefesi tıkanıp boğulacak gibi oldu. Tanrı'dan kaçmaya başladı. Fakat nereye baksa Tanrı'yı yanında buldu. Boğulmak üzere iken: “A Tanrı, gerçek Tanrı bana yardım et” diye yalvardı. Tanrı ona “Ne yaptın, ağzıma toprak sokayım diye mi düşündün? Bu toprağı ne için gizledin?” diye sordu. Kişi cevap verdi: “Yer yaratayım diye bu toprağı ağzımda gizlemiştim.” Tanrı ona “At ağzından o toprağı” dedi. Kişi toprağı atıverdi. Bu topraktan küçük küçük tepeler meydana geldi...²⁶¹

Büyük ihtimalle Türkler evren hakkında bir tek izlenim edinmemiş veya edindikleri izlenimi hiç değiştirmeden aynen muhafaza etmemişlerdir. En eski çağlarda evren iki bölgeden oluşmaktaydı, yukarıda gök ve aşağıda yeryüzü, bunun birisi diğerini örtmekte ve

²⁶⁰ Bayram ERDOĞAN, a.g.e, s.110

²⁶¹ Bilge SEYİDOĞLU, Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller, Dergâh Yay. İstanbul, 2005, s.39-40

kuşkusuz diğerini desteklemekteydi.²⁶² “Orhun-Yenisey yazıtlarının ve Divanü Lugati't Türk eserinin vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda kozmik modelin temelinde evrenin üçlü bir katmandan - gök, yer, yer altı dünyası - oluştuğu düşüncesi yer almaktadır. Üçlü bölümde gök, yeraltı dünyasının zıttı olmakla her üçü bir diğerinin çevrilmiş yönüdür. Yüz yüze getirilen bu üç dünya bir bütün oluşturmakla aynada görülen yansıma niteliği kazanır. Yer, ortada olduğu için, her iki dünyanın sürekli "var olduğu" mekândır. Yer barındırıcı, birleştiricidir. Her ne kadar üst ve aşağının tesirinde yaşamını sürdürse de yer, üst ve aşağının varlığını şartlandırır. Nitekim var olanla var olunanlar yalnız yerin mevcudluğu şartında ve yerle bilinmekte, yerle belirginleşmektedir.²⁶³ “Dünya modelinde kozmostan önceki dönem kaos olarak betimlenmiştir. Türk düşüncesinde kaosun simgesi olan su, evrenin imgesi olan ejderle eşleştirilmiştir. Ejder su ilişkisi büyük olasılıkla başlangıcı simgeleyen iki varlığın bir bütün halinde birleşmesidir. Ejder, büke, luu, nek adlan ile özdeşleşen evren telakkisi, öküz/boğa motifi de dahil olmakla su paradigması ile ilgilidir. Türkler genelde ejdere yilbegen, jilbegen, eelbegen derlerdi.”²⁶⁴

Yakut Türklerine göre üç çeşit dünya vardı: gök, yer ve yer altı dünyası. Ölümlü insanların yaşadığı ve bitkilerin bitip kuruduğu yeryüzüne “Orta Dünya” diyorlardı. Bu dünya bir “İye Doydı” yani ana dünya idi.²⁶⁵ Onlara göre dünya hem yuvarlak hem de dört köşe idi. Dünyanın güney kesimini dünyanın yüksek ve cennet yanı olarak düşünüyorlardı. Kuzey ise dünyanın aşağı bölümü idi. Tüm Türk devletlerinde güney ve kuzey ikinci derecede önemli yönlerdi. Çünkü devlet, ancak doğu-batı yönlerinde genişleyebiliyor ve mana kazanıyordu. Sibiryaya kavimlerine göre ise “Dünya güneyden kuzeye doğru uzanmakta idi.” Çünkü büyük ve kutlu ırmaklar da, bu yönde akmakta idiler.²⁶⁶

“Dünya, gök kubbesinin şekli bakımından, kubbeli bir tepsi gibiydi. Gök kubbesinin yuvarlaklığı ve yıldızların dönüşü, dünyanın da bir tepsi gibi olduğuna inandırıyor. Türklerin bu düşünceleri İslam dinindeki veya astronomide ki “Felek” veya “Felekiyat” düşüncesine uygundu.”²⁶⁷ Günümüzde ve günümüze yakın zamanlarda yazılan ve söylenen türkülerde de göğün kubbe olarak düşünüldüğünü görüyoruz:

²⁶² Jean-Paul Roux, a.g.e, 1998, s.81

²⁶³ Fuzuli BAYAT, a.g.e, s.1

²⁶⁴ Fuzuli BAYAT, a.g.e, s.1

²⁶⁵ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2, 1995, s.245

²⁶⁶ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2, 1995, s.243

²⁶⁷ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2, 1995, s.243

Bu yaralar bereler sanadır bileler
Görelere aşkı
Şahidim gök kubbe
Aşığım bekletme (197/2) Servet Kocakaya

Kazması yok küreği yok
Ustası var çırağı yok
Gök kubbenin direği yok
Muallakta bina çatmış (54/3) Aşık Veysel

Direksiz kubbeyi denke vuranı
Yeri göğü çekip tartanı söyle
Gel haber ver gök yüzüne ereni
Dünyanın ucuna yeteni söyle (125/1) Kırşehirli Aşık Said

Tu-kiu'lerde ve Kırgızlarda dünya, tepelerine ve uçurumlarına rağmen, görel olarak yassı, kare şeklinde bir yüzey olarak tasarlanmıştır; gök ise hem dünyaya paralel bir daire ve hem de kubbe olarak düşünülmüştür. Bunun açık bir çelişki olmasının yanı sıra, bu birliktelik bir arada yaşamıştır. Nitekim bir yandan, Çinlilerin Hindistan'dan aldıkları ve kullandıkları ve de bir mikro kozmos sayılan kaplumbağa motifi Tu-kiu ve Uygur yazıtsal mezar taşlarının tümünde kaide olarak bulunmakta ve modern çağlarda da ortadan kaybolmamaktadır.”²⁶⁸ Dünyanın dört köşesi hem Kırgızlarda hem de Tu-kiu'ler tarafından, ancak düşmanların yaşayabileceği yoksul bölgeler olarak tanınmaktadır. Onlar kendilerini dünyanın tam merkezinde, doruk noktasının altında ayrıcalıklı bir noktaya yerleşmişlerdir. Orada Ötüken olarak bilinen bir dağ bulunmakta ve bu dağın hem göğün temel direği hem dünyanın eksenini olduğu kabul edilmektedir. Elimizdeki eski metinler, bu avantajlı yerde yaşamının kesin gerekliliği üzerinde ısrar etmektedir. Kendileri oraya yerleştğinde, “güneyin halkları, batının, kuzeyin ve doğunun halkları onlara teslim olmak için geldiler.” (Tonyokukuk. Satır 17) O yeri terk ettiklerinde de onların başına felaketler gelmekte gecikmez.²⁶⁹

²⁶⁸ Jean-Paul Roux, a.g.e, 1998, s.82

²⁶⁹ Jean-Paul Roux, a.g.e, 1998, s.81

“Ordu, yani başkent ve ya karargâh anlayışı, orta sözünden gelmektedir. Türk hakanlarının otağlarını kurup oturdukları yer, devletin ortası veya merkezi idi. Cihan ve dünya devleti söz konusu olunca, bu ordu merkezi dünyanın ortası oluyordu.”²⁷⁰ Yakut Türklerinin bir “şaman duası” nda şöyle deniliyordu: “Göğün göbeği yerde, yerin göbeği gökte” Çin devlet düşüncesine göre dünyanın merkezinde Çin imparatoru oturuyordu. Diğer milletler dalga dalga genişler ve onun çevresinde dünyayı oluşturuyorlardı. Bunun için Çinliler Çin’e “orta memleket” anlamına gelen “Chung-kuo” demişlerdir. İslam düşüncesinde ise Dünya’nın göbeği Mekke ve Kâbe idi.²⁷¹

“Büyük Hun devletinde “Dört Boynuz”, “dört köşe” büyük bir devlet düzeni gibidir. “Dört büyük memuriyet” başkentten dört yanına yayılmıştır. Çin’de de “dört yön”, “dört kapı”, “dört kutup” gibi idare ve düzeni ile ilgili düzenler vardı. “Dört Köşe” Türk Halk Edebiyatında da dünyayı anlatıyordu: “güleç yüze, tatlı söze doyulmaz, yedi iklim, dört köşeden geliyor.” (Karacaoğlan)²⁷² Altay kuzeyindeki Teleüt Türklerine göre “dört gök öküz, tabağa benzeyen dünyayı altına girerek değil; kenarlarına koşulmuş olarak tutuyorlardı. Öküzlerin kırırdamalarından deprem oluyordu.” Dünyanın öküzün boynuzunda durması Binbir Gece Masalları’nda da vardır. Altay destanlarına göre “dünya çadırı bir otağ gibi idi, öküzler tarafından çekiliyordu.” Hindistan ve Tibet’te dünya ile üzerindeki gök kubbesi dört filin üzerinde duruyordu. Çin’de ise gök kubbesi dört sütun üzerinde duruyordu. Kırgız Türklerine göre “Yerin altında büyük bir okyanus vardı. Bu okyanusun üzerinde çok kalın bir bulut dolaşır. Bulutun üzerinde çok büyük bir kaya ve kayanın üzerinde de bir boz öküz vardı. Dünya bu öküzün boynu üzerinde duruyordu.” Kayıkçı Kul Mustafa bunu şöyle dile getiriyordu: “En aşağıda büyük bir deniz vardı. Denizde bir balık, balığın üstünde de öküz vardı. Dünya bu öküzün boynuzları üzerinde duruyordu.” Kırım Türklerine göre dünya bir boğanın boynuzları üzerinde duruyordu. Boğanın altında da bir deniz denizde de büyük bir balık vardı. Onun altında rüzgârlı karanlık bir dünya vardı.”²⁷³ Gök ile Dünya, “Dünya’nın göbeğinden” hareket edip “göğün göbeğine” ulaşan ve gerektiğinde yer altı dünyasının merkezine erişen evrensel bir eksenle sıkıca birbirine bağlıdır. Herhalde insan düşüncesinin özünde bulunan dünyanın dört bir tarafına yerleşik dört temel direk kavramını zorunlu olarak yok etmeyen bu eksen aslında tek olup edinimlerinde çok yönlüdür: bunlar, dağdır ve aynı

²⁷⁰ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.246

²⁷¹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995s.251

²⁷² Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.244

²⁷³ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.248-249

zamanda büyük bir ağaç, alev ve de dumandır veya yere çakılmış sarıktır, yurdun merkez direğidir.”²⁷⁴

Eski Türk kaynaklarında sık sık “Bu acun ol acun” sözüne rastlanır. Bu dünya ölümlü (ölüglü) idi. Öbür dünya ise ebedi dünya (Menggü Acun) idi. Bu dünya o dünya deyimi Anadolu’da da söylenen bir deyimdir.²⁷⁵ Acun eski Türkçede dünya demektir. Dünyanın maddesi bir acun idi. Ancak insansız ve canlı varlığı olmayan bir dünyanın manası yoktu. Zaman zaman yaşayan varlıkların tümüne “acunlar” da denmiştir. İnsanlar ise “acunluk”; dünyalık idiler. Acunun başlıca manaları şunlar olabilir: 1- Dünya ve yeryüzü, 2- Dünyaya ait hayat, “dünyevi”, 3-Canlı varlıklar.²⁷⁶ Eski zamanlardan beri edebiyatımızda dünyanın faniliğini vurgulanmışlardır:

Eroğlu'yum gördüm dünya halini
Terkedip gidersin burda malını
Üç beş kişi taşır ancak salını
Ölümden kaçmaya gücün yeter mi (102/3) Kemal Eroğlu

Gönülden söylerim Daimi naçar
Gönül hüma kuştur kafesten uçar
Bu dünya fanidir gelenler göçer
Menzili kudrete var güle güle (121/5) Aşık Daimi

Acep bir karuban hane bu dünya
Gelen gider konan göçer bu elden
Vefası yok sefası yok fani hülya
Gelen gider konan göçer bu elden (210/1) Abdurrahman Demir

Yalan dünya sana böyle
Kimler konup göçtü söyle
Ben de işte aynen öyle
Aha geldim gidiyorum (216/4) Ozan Arif

²⁷⁴ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.84

²⁷⁵ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.238

²⁷⁶ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995s.238

Eski Türklerde “Dünya sözü felek ve zaman anlamında da kullanılırdı, dünya yalnızca bir madde dünyası değildi. Bununla ilgili olarak Alp Er Tunga Sagusu’ndan şu örneği verebiliriz: “Alp Er Tunga öldü mü? Kötü (ısız) dünya kaldı mı? Felek (ödlek) öcünü aldı mı? Şimdi yürek yırtılır.”²⁷⁷

“Dünya dert ve sıkıntı yurdudur. Yaradılışında bir alçaklık, bir kararsızlık vardır. Efsaneye göre dünya bir öküzün boynuzunda, öküz bir balığın sırtında, balık da çalkantılı bir su içinde bulunmaktadır. Bu bakımdan dünyanın değişip durması ve kararsızlığı insanlara kötü günler gösterir. Hiç kimse orada emniyette sayılmaz. Her insana eziyet etmektedir.”²⁷⁸ Dünyanın alçaklığı ve kararsızlığını en güzel anlatan türkülerimizden biri Neşet Ertaş’ın Ah Yalan Dünya adlı türküsüdür:

Ah Yalan Dünya

Hep sen mi ağladın hep sen mi yandın

Bende gülmedim yalan dünyada

Sen beni gönlünce mutlumu sandın

Ömrümü boş yere çalan dünyada

Ah yalan dünyada yalan dünyada

Yalandan yüzüne gelen dünyada

Sen ağladın canım ben ise yandım

Dünyayı gönlümce olacak sandım

Boş yere aldandım boş yere kandım

Rengi gönlümde solan dünyada

Ah yalan dünyada yalan dünyada

Yalandan yüzüne gelen dünyada

Bilirim sevdiğim kusurun yoğdu

Sana karşı benim hayalim çoğdu

²⁷⁷ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995s.239

²⁷⁸ İskender PALA, a.g.e, s.17

Felek bulut oldu üstüme yağdı
Yaşları gözüme dolan dünyada

Ah yalan dünyada yalan dünyada
Yalandan yüzüne gelen dünyada

Ne yemek ne içmek ne tadım kaldı
Garip bülbül gibi feryadım kaldı
Alamadım eyvah muradım kaldı
Ben gidip ellere kalan dünyada

Ah yalan dünyada yalan dünyada
Yalandan yüzüne gelen dünyada (215) Neşet Ertaş

. Türkülerimizde dünyaya hep bir sitem vardır, dünya bazen yalancılıkla suçlanmış,
bazen de bir cellâda benzetilmiştir:

Adaletin bu mu dünya
Ne yar verdin ne mal dünya
Kötülerinsin sen dünya
İyileri öldüren dünya (212/1) Ali Ercan

Felek gayet dönele dünya bir cellât müthiştir
İçinden çıkması hayli müşkülâtlı bir iştir
Dünya sanki bir değirmen çark-ı eyyamı bir iştir
İçinde ademoğlu ufak bir çavdara dönmüştür (213/2) Kazancı Bedii

Ne hikmettir bu dünyaya
Gelen ağlar giden ağlar
Soralım yoksula baya
Aslı nedir neden ağlar (214/1) Âşık Seyrani

Taşkın sular gibi akıp çağlarım

Didarın görüben gönül eğlerim
Dünyaya geleli her dem ağlarım
Çeşmim karışmadık seller mi kaldı (211/2) Karacaoğlan

Beni bu gurbette koydun ey felek
Eyvah öleceğim vatan diyerek
Vatan dökülmüş göklerden melek
Kimi yıldız kimi aydır hilaldir (101/3) Aşık Zülali

Bu dünyayı çark dönerken görmüşler
Kafdağına kaç bin çivi vurmuşlar
Dünya kilidini kime vermişler
Rüzgarı elinde tutanı söyle

Said dünya nasıl idi binada
Arif isen kıssa çoktur manada
İki nefes alır verir senede
Alevi ağzından tüteni söyle (125/2-3) Kırşehirli Âşık Said

Pare pare yalan dünya
Yalan dünya değil misin
Hasan ile Hüseyin'i
Alan dünya değil misin (186/1) Kul Himmet

Dünya denen dar bi camda
Mahkûm oldum ben bir handa
Sensiz olan bu zindanda
Az mı çektim az mı çektim (218/3) Neşet Ertaş

Eski Türklerde olduğu gibi günümüz Türk toplumlarında da dünya kavramı zaman zaman felek, çark, devvar, çerh, alem, kader (alın yazısı) ve zaman gibi kavramlarla karşılaşmıştır. Şimdi kısaca bu kelimelerin anlamları üzerinde duralım:

Zaman: 1. Bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit, 2. Bu sürenin belirli bir parçası, vakit, 3. Belirlenmiş olan an, 4. Çağ, mevsim, 5. Bir işe ayrılmış veya bir iş için alışılmış saatler, vakit, 6. Dönem, devir, 7. Olayların oluş ve akış sırasını belirleyen, düzenli ve dönemli gök olaylarını birim olarak kullanan sanal bir kavram, 8. Fiillerin belirttikleri geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman kavramı, 9. Yer kabuğunun geçirdiği gelişimde belirlenen ve fosillere göre dörde ayrılan geniş evrelerden her biri.²⁷⁹

Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde "zaman" karşılığı verilen "öd" Türkçenin en eski kelimelerinden biridir. Orhun yazıtlarında bir kaç yerde rastladığımız bu kelime, Kaşgarlı'nın divanında da aynı anlamda yer almıştır. Zamanı anlatmak için kullanılan bir başka kelime de 'Ogur'dur. 'Ogrula' hem 'zamanında yapmak' hem de 'çalmak' demektir. Kaşgarlı'nın bildirdiğine göre, hırsız ('ogru') çalmanın zamanını ve fırsatını iyi bildiği için adı oradan gelmiştir. Erken dönem Türk düşüncesinde, bu dünyada kullanmak üzere insana verilen zamanın önceden belirlenmiş olduğuna ve 'öd'ün bitmesiyle (patlamasıyla) ölüm anının geldiğine inanılmıştır. Ölüm, zihni ömürle sınırlı olmayan bir 'zaman' kavramına eriştiği gibi, ruhu da o zamanın kendine eriştirir. Bunun için ölüm sonrası bir hayata inanmak gerek. Ölünün anılması ve bunun 'yukarılara' ulaştığına inanılması ad ile birlikte hayatı, ölümü ve zamanı ilişkiye sokar. Ayrıca, ölüm anlayışı dünyadaki sınırlı zamanın nasıl kullanılması gerektiğini doğrudan belirler.²⁸⁰

Zaman kavramının eski Türklerde önemli bir yer işgal ettiği hem Orhun-Yenisey yazıtlarından hem de orta çağ edebi ve ilmi eserlerinden görülmektedir. Orhun-Yenisey abidelerinde "Öd tengri" ifadesi "zamanın iyisi" anlamına gelir. Kaşgarlı Mahmut'un Sözlüğünde zaman, vakit anlamında öd (dört defa geçer), zaman, felek anlamında da ödle kavramı (on bir defa geçer) geçmektedir." Ödlek ebedi olması ile beraber öç alan, fanileri öldüren antropomorf varlığın işaret şeklinde de olsa özelliğini içerir. Nitekim Kaşgarlı'nın, Alp Er Tonga'nın ölümünü anlatan şu dizelerinde de ödleğin öç alıcı işlevi öne çıkmaktadır:

Al Er Tonga öldi mü
Ödlek öçin aldı mu
Isız ajun kaldı mı
Emdi yürek yırtılır

²⁷⁹Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

²⁸⁰Gökhan YILMAZ, Erken Dönem Türk Düşüncesinde 'Zaman' Kavrayışı, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, Mart 2005, s.7, <http://www.turandergisi.com>

(Alp Er Tonga öldü mü
Felek öcünü aldı mı
Kötü dünya kaldı mı
Şimdi yürek yırtılır)

O halde Türklerin dünü, bugünü ve yarını hakkındaki düşüncelerinin maddileşmiş şekli olan takvim kavramı zamanla kozmik bilgilerin saklı bulunduğu bir kategori haline gelmiştir. Zamanın hızlı koşan ata benzetilmesi halk edebiyatı türlerinde, özellikle de türkülerde görülmektedir. Bu bağlamda Türk mitolojisindeki Öd tengri ya da Ödlele adlı iyenin varlığı takvim mitlerinde zamanın özelliğı hakkındaki düşüncelerin sentezinden ortaya çıktığı gerçeğine dayanmaktadır. "Ödlele atı" ifadesi zamanın simgesi olarak tasarlandığı içindir ki estetik bir biçimde at metaforu üzerine aktarılmıştır. Nitekim alaca veya al atların zamanı simgelediğı ve talih yıldızı Merkür' ün de alaca bir at üzerinde tasvir edildiğı bir kez daha takvim anlayışının atla metaforikleştiğini gösterir. Bu ise takvim anlayışının genel kavram çizgileri ile birlikte milli kültürel değerler de içerdüğünün bir göstergesidir.²⁸¹

Eski Türklerin yazılı kaynaklarında zaman anlayışının bütün tarafları hakkında bilgiye rastlanmaz. Bu konuda Kaşgarlı Mahmut'un divanı da fazla bir bilgi vermemektedir. Nitekim Kaşgarlı Mahmut, Türklerin yalnız 12 hayvanlı Türk takvimini bildiklerini, ancak haftanın günlerini bilmediklerini, ay adlarının şehirlerde Arapça kullanıldığını yazar. Kaşgarlı Mahmut, lüğatinde "Türkler on iki çeşit hayvanın adını alarak on iki yıla ad olarak vermişler; çocukların yaşlarını, savaş tarihlerini ve daha başka şeyleri hep bu yılların dönmesi ile hesap ederler. Bunun kökü şöyle olmuştur: Türk hakanlarından birisi kendisinden birkaç yıl önce geçmiş olan savaşı öğrenmek istemiş, o savaşın yapıldığı yılda yanılmışlar; onun üzerine bu iş için Hakan ulusuyla müşavere yapar ve kurultayda "biz bu tarihte ne yanıldıksa bizden sonra gelecek olanlar da yanılacaklardır; öyle ise, biz şimdi göğün on iki burcu ve on iki ay sayısınca her yıla birer ad koyalım; sağışlarımızı bu yılların geçmesiyle anlayalım; bu, aramızda bir andaç olarak kalsın" dedi. Ulus, Hakan'ın bu önerisini onayladı. Bunun üzerine Hakan ava çıkar; yaban hayvanlarını büyük bir ırmak olan Ilisuya doğru sürsünler, diye emreder. Halk, bu hayvanları sıkıştırarak suya doğru sürer. Bu hayvanlardan avlarlar: bir takım hayvanlar suya atılırlar; on ikisi suyu geçer; her geçen hayvanın adı bir yıla ad olarak takılır. Bu hayvanlardan birincisi "sıçgan - sıçan" imiş. İlk önce geçen bu hayvan olduğu için

²⁸¹ Fuzuli BAYAT, a.g.e, s.8

senenin başı bu adla anılmış ve "sıçgan yılı" denilmiş; bundan sonra sırasıyla geçen hayvanların adları yıllara verilmiş: 2 - ud yılı: öküz yılı, 3 - pars yılı: pars yılı, 4- tawışgan yılı: tavşan yılı, 5- nek yılı: timsah yılı, 6- yılan yılı: yılan yılı, 7- yund yılı: at yılı, 8 - koy yılı: koyun yılı, 9- biçin yılı: maymun yılı, 10- takagu yılı: tavuk yılı, 11- it yılı: köpek yılı, 12- tonguz yılı: domuz yılı.²⁸²

Divanü Lugati't Türk'te Kaşgarlı Mahmut şöyle der: "Ayların adlarına gelince; şehirlerde Arapça ad kullanılır. Göçebe olan ve Müslüman bulunmayan Türkler, yılı dört ayrıma bölerek ad verirler. Her üç ayın bir adı vardır. Yılın geçmesi bununla bilinir: Yeni gündün (Nevruz) sonra ilkbahara "oğlak ay", sonra "uluğ oğlak ay" derler; çünkü bu ikinci parçada oğlak büyür. Bundan sonra "uluğ ay" denir; çünkü bu parça yaz ortasıdır, yeryüzünde nimet bolalır, hayvanlar büyür, süt çoğalır; başkası da böyledir. Az kullanıldığı için öbür adı söyleyemiyorum, sen anla." Kaşgarlı'nın takvimle ilgili bilgisi bunlardan ibarettir. Açıklamadan da anlaşıldığı gibi Kaşgarlı Mahmut, Türklerin hafta kavramı hakkında bilgi vermemektedir. Konar-göçer olan ve Müslüman olmayan Türklerin yılı dört kısma bölerek her üç aya verdikleri ad aşağıdaki gibidir: "ilkbahara Oglak Ay, Son bahara da Uluğ Oglak Ay, yaz ortası olan Ulug Ay gelir, bu ayda nimet bol olur." Kaşgarlı Mahmut, diğer ayın adını başka bir yerde zikreder: 4 Karakış olan Kadir kıştır. Türk düşüncesinde takvim anlayışının mevsimler bağlamında renk sembolleri ile eşitleşmesi dünya modelinde olduğu gibi kozmosun algılanma şekillerinin çeşitlilik sergilediğini gösterir. Nitekim bugün bile halk ağzında sağlanan kara kış, yeşil bahar, sararmış güz kavramları takvim mitlerinin renk simgesi ile gösterilmesidir: İlkbahar (eskilerde yaz) =gök rengi, Yaz (eskilerde yay) = kızıl rengi, Sonbahar (eskilerde güz) = ak rengi, Kış = kara rengi.²⁸³

Alp Er Tunga'ya yakılan ağıtta olduğu gibi aşağıda verilen türkü örneklerinde de zamandan şikâyet edilmektedir. İnsanlar, kimi zaman tükenen ömürlerini zamanın acımasızlığına bağlamışlar, kimi zaman da bozulan düzenin, değişen hayatın nedeni zaman olarak görülmüştür:

Zaman mı değişti bizlere n'oldu
Kardeş bacı ana baba terk oldu
Her andıkça didelerim yaş oldu
Gözlerden boşalan sellere ağladı (233/1) Cemal Durmuş

²⁸² Fuzuli BAYAT, a.g.e, s.9

²⁸³ Fuzuli BAYAT, a.g.e, s.9

Ümitler Arzular Yalan
Ömrümüzü Çalar Zaman
Azraildir Canı Alan
Acımaz Yaratan Bile (234/2) Anonim

Daha neyim kaldı dar-ı dünyada
Elimden bir Mihri Hanım da gitti
Çok çalıştım eremedim murada
Devretti zamanım günüm de gitti (235/1) Âşık Emsali

Dedim kardeş zaman nasıl
Dediler bozuktur bozuk
Dedim alış veriş nasıl
Dedi hep kazıktır kazık (236/1) Âşık Derdi Derya

Koca ömür heba oldu yar diye
Gel insaf et bu halimi gör diye
Sakin geçme gençlimi ver diye
Zamana takıldı şu deli gönül (237/1) Salih Altun

Devretmedi muradımca zamane
Beni cananımdan ayırdın felek
Kaza tiri gibi attın yabana
Kaşı kemanımdan ayırdın felek (238/1) Âşık Ömer

Küçük durma cüce diye ezerler
Etrafına düşman tabur dizerler
Kuruluysa düzenini bozarlar
Şimdiki zamanın güç günü kaldı (239/4) Aşık Nurşani

Kahpe akar Murat Suyu çamurdan rengi
Güleyşa'ya vurulmuşum bulunmaz dengi
Böyle zaman böyle dünya çekilmez derdi

Söyle Murat söyle bilem darda mı Güleyşa
Zorda mı Güleyşa (240/1) Servet Kocakaya

Şu kahpe zamanın yersiz akışı
Sürüsüz çobana çevirdi beni
Tersine gözlerin aksi bakışı
Dost iken düşmana çevirdi beni (241/1) Âşık Reyhanî

Reyhanî der kahpe zaman sert döndü
Namert dönse gam yemezdim mert döndü
Rakip ağır geldi hakem sırt döndü
Yenik pehlivana çevirdi beni (241/6) Âşık Reyhanî

Giden zaman dönmez geri çağırırsan
Duymaz seni avaz avaz bağırırsan
Huzur gelmez vicdanına sağırırsan
Doğrulara doğru aklın yor kızım (242/5) İlhami Arslantaş

Daha dün yakarken kına eline
Bu gün permalanmış köyümün kızı
O da kapılmış zaman seline
Köyünü unutmuş köyümün kızı (243/1) Kerim Bülbül

Rüyalara dalıp gitsek baş başa
Muhabbet zarına dil eyle beni
Acımasız zaman düşün telaşa
Sen aşıksın narına kül eyle beni (244/2) Aşık Larendeli

Felek: 1. Gök, gökyüzü, sema. 2. Dünya, âlem. 3. Talih, baht, şans.²⁸⁴ Felek: gökyüzü, semâ, tâlih, baht, kader; he gezegene mahsus gök tabakası. Çoğulu eflâktır. Batlamyos sisteminden çıkarılan bir düşünüşe göre dünya kâinatın merkezidir. Dünyayı dokuz felek çevreler. Bunlar, iç içe geçmiş şekilde soğan zarı gibi dünyayı çevrelemişler ve dünya

²⁸⁴Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

göğünden başlamak üzere yedi tanesi yedi gezegeninin feleğidir. Birinci felekte Ay olmak üzere sırasıyla Utarit, Zühre, Güneş, Merih, Müşteri, Zühal gezegenleri bulunur. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Dokuzuncusu da cisimden arınmış olan ve bütün felekleri saran en büyük; en yüksek felektir ki felek-i atlas (atlas feleği), felek-i a'zam (en büyük felek), felekü'l-eflâk (felekler feleği) adıyla anılır. Hükemâ felsefesine göre sekizinci feleğe Kürsi, dokuzuncuya da Arş denir. Atlas feleği yirmi dört saatte bir devrini tamamlar. Bu devr (dönüş), doğudan batıya olup, diğer felekleri de döndürür. Diğer feleklerin iki türlü hareketi vardır. Biri atlas feleği ile birlikte doğudan batıya, diğeri de bunun aksi olarak batıdan doğuyadır. Atlas feleği dönerken diğerlerini de kendi istikametinde dönmeye zorlar. Bu dönüş büyük bir özellik taşır. Kendi istikameti dışında dönüşe zorlanan sekiz felek, insanların talihleri, refah ve mutlulukları üzerinde değişken ve aksi durumlar otaya koyar. İşte felekler üzerine şikâyet etmenin nedeni budur. “Kahpe felek, dönek felek” gibi şikâyetlerin aslı da dokuzuncu felek olan atlas feleğinin ters dönüşü nedeniyledir. “Kanbur felek” tabiri feleğin sırtının değirmi oluşundandır. Dokuzuncu felekten sonra Allah isminin başlaması, insanların kaderlerinden dolayı ettikleri şikâyetleri bu feleğe yüklemesine neden olmuştur.²⁸⁵

Türkler zamana ‘ödlek’ de demişler ve bunu ‘felek’ olarak kişileştirdikleri zamanın adı olarak kullanmışlardır. Feleğin, insanları kaderlerine göre eleyip ayırması nedeniyle, bir eleğe benzetildiği de olmuştur. Seçip ayırma işinin en üst düzey faili olarak zamanın görüldüğünü; buna öykünen bir insan eylemi adlandırılacağı zaman da ‘zaman’ın kök olarak bu fiilin içinde yer aldığını söyleyebiliriz.²⁸⁶ Eski Türk düşüncesinde evrenin veya bir diğer varsayıma göre gök kubbesinin eliptik bir biçimde dönmesi ki, buna Türkçede çığrı denilmektedir, Kaşgarlı Mahmut'ta felek, çark, değirmen, dolap gibi şeylerin çıkrığı olarak tercüme edilen çığrı, yıldızların bir sistem dâhilinde dönmesini sağlar.²⁸⁷ “Erken dönem Türk tasavvurunda gök kubbenin ‘Demir Kazık’ etrafında döndüğüne inanılır ve burçları taşıdığı sanılan büyük bir çark şeklindeki çığrının da buna dik dönüşüyle zamanın akışı açıklanmaya çalışılır; yeryüzündeki canlıların da, buna benzer bir şekilde, hayat ile ölüm arasında devindiklerine inanılırdı.”²⁸⁸ Yıldızları taşıyan bu çığrı (felek) aynı zamanda zamanın oluşumunu da gerçekleştirmiş olur. Nitekim çığrının dönmesiyle gece, gündüzü takip eder ve düz hatlı zaman oluşur. Oğuz Kağan Destanı'nda altın yayın doğuyla batıyı kaplaması ve üç gümüş okun bu yayın ortasından tartılarak kuzeye uçması evren tasarımında orta çağın İslami düşüncesinde kozmik cisimlerin Arş-ı ala, felek olarak adlandırılan çığrının etrafında dönüşünü simgelemektedir.

²⁸⁵ İskender PALA, a.g.e, s.149

²⁸⁶ Gökhan Yılmaz, a.g.e, s.7

²⁸⁷ Fuzuli BAYAT, a.g.e, s.3

²⁸⁸ Gökhan Yılmaz, a.g.e, s.7

Dünya modelinin Oğuz algılayış şekli Uluk Türük'ün rüyasında gördüğü altın yay, gümüş ok telakkisiyle gerçekleşmiş olur.²⁸⁹ X. veya XI. asırda söylenmiş olan şu eski Türk şiiri, Türklerin felek ve gök çığırığı hakkındaki düşüncelerini, bize açıklar bir durumdadır:

“Tüngri ajun törütti,
“Yulduzları çerkeşib,
“Çığrı edh tezgünür,
“Tün kün üze yörgenür”.
“Tanrı Acun yarattı,
“Yıldızlar sıralanır,
“Felek uğurlu döner,
“Gece gündüzü örter”²⁹⁰

Ön Asya'nın yüksek kültürlerine göre felek, durmadan üzerimizde dönen gök kubbesi idi. Bu görüş Ptoleme veya Batlamyus'dan geliyordu. Arap ve İran kültürleri de bu dönüş haline “çerh-i felek” demişlerdi.²⁹¹ Türkler durmadan dönen bu gök kubbesine, “gök çığırısı” diyorlardı. Çığrı sözünün iki manası vardır: 1. Felek ve çark, 2.Çıkrık, tekerlek. Çığrı, değirmen ve su dolabı gibi aletlerin çarkları için de söylenirdi.²⁹² “İslamiyet'te felek ve çoğulu eflak eski Türklerde de vardı. Felek gökyüzü için söylenmekteydi. Eflâk bütün yıldızları, gezegenleri ve Güneş ile Ay'ı da kapsıyordu. Bu fezaya (uzaya) İslam'da eflâk deniliyor. Türkler sonsuzluğa kökler (gökler) diyorlardı. Gök kubbenin durmadan döndüğüne inanan Arap ve İranlılar bu dönüşü Çerh'i felek demişlerdir. Türkler de bu kelimeyi çark-ı felek şeklinde kullanmışlardır. Bu dönen gök kubbeye gök çığırısı demişlerdir.²⁹³

“Edebiyatta felek daha çok şikâyet yerine kullanılır. Ancak bazı birleşik sıfatlarda da bu kelimenin müspet anlamlarda kullanıldığını görürüz. Felek-câh, felek-pâye, felek-meşrep, felek-reftâr, vs. gibi eflâk çerh, gerdün, sipihr, semâ, asumân ve gök gibi eşanamlısı sayılabilecek kelimelerle söz konusu edilen felek, divân şairleri tarafından daha çok yükseklik, yücelik, genişlik, sonsuzluk, parlaklık gibi özellikleriyle anılmıştır. Sevgili, felekten bile yüksek değerdedir. Felek ancak onun sarayı olabilir. Aşığın çektiği acı ve ızdıraplardan dolayı ettiği âh ve figanlar da felekler kadar sonsuzdur. Hatta onları doldurur ve aşar. Bazen bu ateşli âhlar felekleri ateşe verir. Aşığın çektiği ızdıraplar karşısında bazen felek

²⁸⁹ Fuzuli BAYAT, a.g.e, s.3

²⁹⁰ Bahaeddin ÖGEL, Gök ve Türkler, <http://ay-maral-can.tr.gg>

²⁹¹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.155

²⁹² Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995s.155

²⁹³ Hikmet Tanyu, a.e.g, s.134

ağlar. Felekte meydana gelen yıldırım, şimşek, gök gürlemesi gibi olaylar da beşeri olaylarla ilgili olarak gösterilir. Dönüşüyle felek “sergerdân” olarak nitelendirilir. Tâk, kubbe, günbed, kemer, tennûr, dürc, tas, çenber, bostan, sâyebân, çâder, perde, âyine, pîr, mihmânhâne, dev, bi-karâr, karı, kasr, saray, taht, meydân vs. kelimelerle birer ilgi nedeniyle birlikte kullanılan felek, ihtiyarlığı, dönecliği, kimseye yâr olmaması, kahpeliği gibi özelliğiyle daha çok şikâyetlere neden olur. ²⁹⁴ Felekten şikâyet türkülerimizde oldukça yoğun bir şekilde işlenmiştir:

Bir güzel geldi çeşme başına
Ben hayran kaldım hilal kaşına
Karıştı felek benim işime

Oy nidem nidem ben nidem nidem
Dertli başımla ben nire gidem (183/1) Mustafa Ahıskalı

Ayırıldı zalim felek doyurmadan tadına
Benim gibi öksüzün kim koşar feryadına
Ezelden yanıyorum güzel senin oduna
Benim bu yanan gönlüm elimle sönmek ister (185/2) Muhammet İzzet Hattat

Halk arasında felek, tek bir kuvvet olduğu halde bazı edebiyatta, felek birden fazla kabul edilir. Örneğin Fuzuli'nin “felekler yandı ahımdan / muradım şem'i yanmaz mı” beyitinde birden fazla felek inancını görüyoruz. Lakin halk bir felek tanır: kötülüklerin, belânın türeticisi. Felek astroloji ilmi ile de ilgilidir. İnsan talihi yıldızlar sistemi ile idare edildiğinden yılın, günün gelip herhangi bir yıldız (burca) düşmesi muayyen kimselere zarar verir ki, bu şekilde dönme de “feleğin çarkı” diye isimlendirilir. Bundan farklı olarak halkın inandığı felek daha çok düalizmin hayır ve şer güçlerin tecessümüdür. Felek şer'i idare eder. Sırf bu özelliği ile feleği şeytan ile ayinleştirme halleri mevcuttur. Halk eğer şeytanı insanlar arasında, onların kalbinde kabul ederse, felek göklerde, gözle görmek mümkün değildir, hiçbir şekli yoktur. Onun çarkını hiç kimse durduramaz. Bu bakımdan felek şeytandan çok yükseklerde durur. Şeytanın şerrinden korunmak mümkündür; feleğinkinden kurtuluş yoktur. Böylelikle felek fevkaltabiî güce sahip olması şer kuvvetlerin hamisidir. Çok muhtemeldir ki,

²⁹⁴ İskender PALA, a.g.e, s.150

halkın inancında İslamiyet'ten çok önce şekillenmiş çok tanrıcılığın kalıntısıdır. Azerbaycan edebiyatında da feleklerin birden çok kabul edilmesi de İslamiyet'ten önceki inançlarla ilgilidir.²⁹⁵ Aşağıda verilen türkülerimizde de hep feleğe bir sitem vardır:

Güfrani'yim tarikatım boş değil
İyi bil ki kara bağrım taş değil
Felek ile hiç hatırım hoş değil
Kaç barıştım kaç darıldım kim bilir (135/7) Karamanlı Güfrani

Kahpe felek bir ok attın sineme
Hele ben ölürsem sana da kalmaz
Kavim kardeş emmim dayım var deme
Gün be gün eksilir çağa da kalmaz (137/1) Kırşehirli Aşık Said

Feleğin n'olduğun bildim
Kahice kahice güldüm
Ben her şeyden arzum aldım
Kocaldım Ayvaz pir oldum (139/2) Köroğlu

Şu yalan dünyadan gönlüm zay oldu
Bir ah çektim garip bağrım ezildi
Değdi hoyrat yeli bahçem bozuldu
Nevreste güllerim har ettin felek (153/3) Kırşehirli Âşık Said

Elimle diktim yelek
Ne hurisin ne melek
Bu benim genç yaşımda
Neler etti bu felek (160/3)Kâtip Şadi

Kimisine karayazı kondurur
Kimisini sefaletten söndürür
Kimini de âşık eder yandırır
Feleğin elinden kullar perişan

²⁹⁵ Kadir İbrahimioğlu Kadirzade, (Çev. Ahmet Doğan) Âdetler İnançlar ve Türklerin Soy Kütüğü Meselesi, Akçağ Yay. Ankara, 2005, s. 72

Şahsenem feleğe çatmadan etmez
Devran çarkı döner gücümüz yetmez
Başım dumanlıdır rüzgar kar etmez
Seher vakti esen yeller perişan (187/3-4) Âşık Şahsenem Bacı

Kahpe felek sana n'ettim n'eyledim
Aksine dönderdin çarh-ı devranı
Hani n'oldu esk'adalet eski gün
Perişan eyledin cümle cihanı (188/1) Pir Sultan Abdal

Nedir bu hal gitmez serden
Kametimi dal eyledi
Felek ayırdı o yardan
Gözyaşımı sel eyledi (219/1) Âşık Daimi

Evlerinin önü mermerden direk
Yarimin giydiği sırmalı yelek
Çok yalvardım bana gülmedi felek (222/2) Ahmet Şenses

Alı da verin benim barutumu saçmama
Üç gün kaldı şu Muğla'dan kaçmama
Felek de sebep oldu yardan ayrı düşmeme (221/1) Galip Bilgili

Gece gündüz kesmez gözümün yaşı
Saldı kanlı felek başıma daşı
Erzurum dağında geçirdim kışı
Ahır çölden çöle saldı derd beni (222/4) Âşık Kerem

Güzel yare verdim ben hayalimi
Acep o dilberi bulamaz mıyım
Felek zulmeyliyor görün halimi
Yar ile şad olup gülemez miyim (223/1) Aşık Daimi

Felek geçmişten bugüne edebiyatımızda oldukça işlenen bir konudur. Aşağıda verilen beyitlerde gördüğümüz kadarıyla gazellerde feleğin algılanış biçimi türkülerimizde olduğundan farklı değildir:

Şol denli zehr-i kahr içirir Ahmed'e felek
Kim görünür müdâm ana hûn-i ciger lezîz Ahmet Paşa

Cânımı ya'nî visâlin benden ayırdı felek
Gel bu cânsız âşıkı gör kim ne bî-cân eyledi Nesimi

Bi'llah koyma bildiğin elden felek heman
Bir gün senin de lâyıkın âh u figan verir Nedim

Felek yedi başlı korkunç ejderha
Birce zarbe vursa mahv oldun daha Nizamî

Dost bî-pervâ felek bî-rahm ü devran bî-sükûn

Derd çoh hem-derd yoh düşmen kavî tâli' zebûn Fuzulî

Âlem: Dünya, cihan, kâinat, evren.²⁹⁶ “Kur’an-ı Kerim “Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamdolsun (Fatiha/1) ayetiyle başlar. Müfessirler bu ayette geçen “âlemler” kelimesi hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Vehb b. Münebbih ile Ebû Cafer’e göre 18.000 veya 14.000 âlem vardır. Taberi 14.000, İbn Ebî Hâtim 1000, Mikâil 80.000, Kurtubî ise 40.000 âlem bulunduğunu, yaşadığımız âlemin ise bu âlemlerden yalnızca bir tanesi olduğunu söylerler. Bu rivayetleri İsrailiyyat’tan kabul etmek en doğru şekil olsa gerekir. Ancak 18.000 âlem olduğu inancı mutasavvıflar arasında hayli yaygın hale gelmiştir. Allah yaratıcı kudreti içinde akl-ı külle karşı nefis-i küllü yarattı. Bunlardan dokuz gök oluşmuştur. 9 gök içindeki yıldızlarla bir anasır-ı Erbaa (dört unsur) yı, o da mevâlîd-i selâse (üç çocuk) yı doğurmuştur. Bunların toplamı 18 eder. Bunların her biri bin âlem sayıldığına 18.000 âlem ortaya çıkmış olabilir.”²⁹⁷ Onsekiz bin âlem tanımlaması türkülerimizde de görülür:

²⁹⁶ İskender PALA, a.g.e, s.16

²⁹⁷ İskender PALA, a.g.e, s.17

Dahi böyle sultan nerede olur
On sekiz bin alem hem mevcut bilir
Kırk konaklık yerden kurbanı gelir
Malları var Hacı Bektaşî Veli'nin (117/4) Âşık Veli

Muhammet'tir Nebilerin aynası
Salavat verenin nur olur sesi
On sekiz bin alemin Mustafası
Ya Muhammet sana mürvete geldim (173/2) Pir Sultan Abdal

Osman paşa der ki varırım karadan
Kafirin neslini kaldırıırım aradan
On sekiz bin âlemi yeri göğü yaradan
Arkamızda aziz duacımız var bizim (182/1) Mevlüt Belgen

Kün deyince var eyledi on sekiz bin âlemi
Şah-ı Merdan cüşa geldi sırrın aşîkar eyledi
Yağmuru yağdıran benim deyi Ömer'e söyledi
Ol demde şimşek balkıyıp yedi sema güreledi (198/1) Mehmet Mustafa Dede

Âlem bir bağ ve bir bahçedir, bezmdir, çemendir. Yerine göre cennet veya cehennem, yerine göre saray, değirmendir. Bazen bir aynadır, o aynada bakışa göre görüntüler belirir. Ancak o aynaya bakmasını bilmek lazımdır. İnsan âlemi iyi veya kötü için kullanabilir. Çünkü onda sıkıntı kadar nimet de yüklüdür. Yani dünyada yaşayıp yaşayamamak isteği her insana göre değişen bir tutumdur. Âlemin yaradılış nedeni Hz. Muhammet'tir. Çünkü Allah ona hitaben "Sen olmasaydın eflakı yaratmazdım" buyurmaktadır. Bu bakımdan Hz. Muhammed far-i alem (alemin övüncü) dir.²⁹⁸ Alem kelimesi türkülerimizde değişik şekillerde işlenmiştir:

Sefil Düştüm Bu Alemde Naçarım
Kıldan Köprü Yaratmışsın Geçerim
Şol Köprüden Geçemezsem Uçarım

²⁹⁸ İskender PALA, a.g.e, s.17

Geçir Kullarını Bundan Sana (224/4) Kaygusuz Abdal

Birikmiş mahşere binlerce alem
Der nefsim nefestir hazreti adem
Bir ümidim sende hey gani yezdan
Habibin yarını sal diyecekler (225/5) Kırşehirli Âşık said

Bir gizli sırrımı demedim yara
Herşeyden habersiz canım sevdiğim
Çarkı alem beni düşürdü dara
Nefes nefes biter günüm sevdiğim (226/1) Hilmi Şahballı

Garip garip gezme sen bu alemde
Yerlerin sahibi Allah değil mi
On sekiz bin alem onun elinde
Göklerin sahibi Allah değil mi (227/1) Ferman Baba

Anladım fani alemde baki kalınmaz
Kırk türlü meşki varken biri bulunmaz
Meşayih olmayınca irşad olunmaz
Mabetler beyan olsun bu gece burada (228/2) Âşık Larendeli

Çark (çerh, çarh): Bir eksenin döndürdüğü tekerlek biçimindeki makine parçası, kader (alın Yazısı). İnsanın doğması ve ölmesi, kendine ülke, taht, bilgi ve zafer verilmesi Türkler için kaderdir. Bu kaderin efendisi olan Tanrı; yaratmak ve öldürmekle, insanın payına düşen zamanı da belirleyendir. Bu durumda, “öd Tengri yasar”ı, “zamanı Tanrı belirler” veya “zamanı Tanrı yapar” şeklinde okuyabileceğimiz gibi, yaratmanın tek fâili olması nedeniyle, “zamanı Tanrı yaratır” şeklinde anlamamız da mümkündür.²⁹⁹ Çark kelimesinin kullanımlarını türkülerimizde görebiliriz:

Fakir her şeyin farkında
Sen kırklarında kırkında

²⁹⁹ Gökhan Yılmaz, a.g.e, s.7

Şu kainatın çarkında
Varlığını hissederim (114/6)Lütfü Gültekin

Mevlâ Çün Yarattı Ahmed'i Nurdan
Adem Olan Gelir Nura Çevrilir
Böyle Kurulmuştur Bu Çarh-ı Devran
Mansur Olan Gelir Dâra Çevrilir (163/1) Pir Sultan Abdal

Dünya kelimesinin yerine zaman zaman devran kelimesi de kullanılır. Devran, dünya, kader, talih, zaman, çağ³⁰⁰ gibi anlamlara gelir. Aşağıda verilen türkülerde devranın değişik anlamlarda kullanılmasını görebiliriz:

Ağlarım ruz ü şeb aman el'aman
Bu derdi çekmeğe kalmadı derman
Muradım üstüne döner mi devran
Felekten ol hüner ne zaman gelür (164/4) Âşık Ömer

Minnet eyledikçe aksine döner
Etmeyelim çark-ı devrana minnet
Geceler muhabbet şem'ası yanar
Hacet değil mah-ı tabana minnet (165/1) Âşık Dertli

Evler göçtü narlığa
Güvenmeyin varlığa
Gün olur devran döner
Başın düşer darlığa (229/5) Ali Toprak

Aşağıdan çıktı Avşar Bey'in kervanı
Aşk ile savrulur güzellerin harmanı
Gençlik elde iken sürün demi-devranı
Kocalıkta demdevran sürülmez Avşar Beyleri (230/4) Anonim

³⁰⁰Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

Bu çarkın elinden devran kan ağlar
Gidenler gelmiyor yastadır sağlar
Kerbela çölünde hayralı çağlar
Ayrılık derdinin dermanı nedir (231/1) Şekip Şahadoğru

Bildiğimiz gibi dünya dışında bilinen sekiz gezegen vardır. Bunlar Satürn, Jüpiter, Mars, Merkür, Neptün, Plüton, Uranüs ve Venüs'tür.

2.4.2. Jüpiter

Güneş sisteminin en büyük gezegenidir ve Güneş'ten uzaklığa göre beşinci sıradadır. Adını Roma tanrılarının en büyüğü Jüpiter'den alır. Jüpiter gerek çap, gerekse kütle açısından güneş sistemindeki en büyük gezegendir. "Bu yıldız Türklerin takvim bilgisinde önemli bir rol oynar. En eski adı "Eren-tüz"dür. 11.Yy.dan sonra Türkler bu yıldıza "Ongay" demişlerdir. Anadolu'nun birçok yerlerinde de bu yıldıza "Ongay" veya "Öngey" adı verilir. Dönüş süresi 12 gezegenin süresine yakındır."³⁰¹

Anıngda basa boldı ikinç ongay
Bir evde kalır on adın iki ay
Ondan sonra ikinci olarak Onay (Jüpiter) gelir
Bir burçta on iki ay kalır (Kutadgu Bilig/b.132/s.113)

Astrolojide Jüpiter şans, bolluk, bereket ve zenginliği temsil eden bir gezegendir, büyük talih ve maddi kazancı yönetir. Jüpiter, Yay burcunun doğal yöneticisidir. Bu gezegenin Zodyak çevresindeki turu on iki sene sürer. Her burçta bir sene kadar kalabilmektedir. Bu bir sene boyunca ziyaret ettiği burcu nimetlerinden fazlasıyla yararlandırır. Jüpiter güneş ailesinden, birinci gece büyüküçgeninin yönetici gezegenidir. Doğusal konumda Yay burcu, batısal konumdaysa Balık burcu bu gezegenin gökevidir. Yengeç burcunda yükselmiş durumdadır. Düzen, neşe ve verimlilik ilkesidir. En güçlü etkileri üçgen aspektinde gösterir.³⁰²

³⁰¹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.206

³⁰² Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.12, Milliyet Yay. İstanbul, 1986, s. 6125

“Jüpiter (Tennir) Nart Astrolojisi’nde önderlerin gezegenidir. Uslu (23 Kasım–2 Aralık), Kutas (3 Aralık–12 Aralık) Tusanak (13 Aralık–21 Aralık) burçları bu tiptendir. Bu gezegen talih zayıçesini 11 yıl ve 313 günde geçer.”³⁰³

Jüpiter altıncı felekte bir gezegendir. Bu yıldızın etkisi altında doğmuş olanlar, terbiyeli, utangaç, iyi ve yumuşak huylu, alçak gönüllü, cömert olurlar. Düzgün ve güzel söz söylerler. Feleğin kadısı ve hatibi olarak bilinir. Sad-ı ekber (büyük kutluluk) olarak kabul edilmiştir. Pazartesi gecesi ile Perşembe gündüzüne hâkimdir. Mavi renk, müşteri yıldızına aittir. Merih (Mars) ile Ay dost yıldızları, Zühre ve Utarit ise düşman yıldızlarıdır.³⁰⁴

2.4.3. Mars

Mars’ın (eski adıyla Merih), Türkçesi Sakıttır. İsmi Eski Roma’daki savaş tanrısı Mars’tan gelmektedir (Bu Tanrı Eski Yunan Mitolojisinde Ares’e karşılık gelir). Literatürde kullanılan bir diğer ismi de Kızıl Gezegen’dir. Güneşten uzaklığına göre gezegenlerin dördüncüsüdür. Kızıl görünüşü ile “kızıl gezegen” adını almıştır. Güneş, Ay ve Venüs’ten sonra, dünyadan görülen en parlak gök cisimidir.

Yıldızın kızıl rengi Türklerin gözlerinden kaçmamıştır. Türkler bu yıldıza “Bakır Sakum” demişlerdir. Anadolu’da Mars’a “Yıldırık” da derler. Bu eski Türkçe bir deyimdir. Korkunç ve ateşli olarak düşünölmüştür.

Üçüncü Kürüd keldi köksün yorur

□ ayu□ a bu baksa yaşarmış □ urur

Üçüncü olarak Kürüd (Mars) gelir, gazapla dolaşır;

Nereye bakarsa, yeşermiş olan kurur (Kutadgu Bilig/b.133/s.113)

Bazı keşif sahiplerine göre Türkler Merih Yıldızı’nda yaratılmışlardır veya bu yıldızın tesirindedirler. Bir kısım Tasavvuf ehli Türkologlar bu görüşe fazla itibar etmezler. Merih Yıldızı görüşüne katılmayanlar Âdem’in yaratılmış olduğu ifade edilen göğün en yücüsü olarak kabul edilen Müşteri Yıldızı’nda yaratıldığına inanırlar.

Astrolojide Mars, dünyadaki tüm diğer gezegenlere enerji veren ve onları ateşleyen bir gezegendir. Mars, Ay ailesinden bir gezegendir. Hem gece hem de gündüz dördüncü büyüküçgenin yöneticisidir. Doğusal konumda Akrep’te, batısal konumda Koç’ta

³⁰³ Sofi Tram-Semen, a.g.e, s. 43

³⁰⁴ İskender PALA, a.g.e, s.344

gökevinde. Yücelim hali Oğlak burcundadır. Etkisi yakıcı ve kurutucudur, çatışma ve rekabeti temsil eder. Etkisi en yoğun biçimini 90 derece açılı aspektle gösterir.³⁰⁵

Mars, Koç Burcu'nun gezegenidir. "Eski astronomi inancında; ayın akrep menziline girmesi uğursuzluk sayılırken Güneş'in Koç Burcu'na girmesi de tam tersine uğurlu sayılırdı. Güneş bu burca Mart ayının 21. gecesi yahut günü girer ve geceyle gündüzün bir olduğu ilkbaharın bu ilk gününe "Nevruz" denir. Koç (Hamel) burcu bu bakımdan baharın gelişini simgelediği için çoğunlukla güneş ve baharla birlikte anılır."³⁰⁶ Efsaneye göre Allah kâinatı ve insanları bu günde yaratmış ve bütün yıldızlar bu günde dönmeye başlayıp Koç Burcu'ndan geçmişlerdir

Mars (Cetegey) Nart Astrolojisinde kahramanların yıldızı olarak adlandırılır. Bunun enerjisinden etkilenen insanların karakterinde bu özellik gözlenmektedir. Mars'ın enerjisini taşıyan burçlar; Toruk (21 Mart- 31 Mart), Hımmıy (1 Nisan-10 Nisan), Huttus (11 Nisan-20 Nisan) ruh gücünü devamlı yenilemekte olan, onurlu ve üstlendikleri işi sona erdirebilen insanlardır. Mars talih zayıçesini 1 sene 32 günde geçer.³⁰⁷

"Mars Osmanlı astroloji ilminde de naHS-ı asgar (küçük uğursuzluk) olarak kabul edilir. Yıldızların burçlar üzerin etkisinden dolayı Mars aşırı derecede ateşli ve kurudur. Neşe, yiğitlik, kızgınlık, sefahat, kuvvet, savaş, hıyanet, gazap gibi özellikler onunla ilgili görülür. Feleğın başkumandanı mesabesinde. Yıldızı Merih olanlar kuvvetli, öfkeli, sert ve cüretkâr olurlar. Kararlılık ve girişkenlikle dolu, ama devamlı kavgacı imişler. Beşinci felek Mars'ın etkisi altında bulunur. Kendisi de o gökte bulunur. Cumartesi gecesi ve Salı gündüzlerine hâkimdir. Kırmızı renk de bu gezegene aittir."³⁰⁸ Merih gezegeninden de zaman zaman türkülerde bahsedilir:

Denizleri yuttu dağları aştı

Ayrılık büyüdü hasret büyüdü

Acısı dünyadan Merih'e taşı

Ayrılık büyüdü hasret büyüdü (217/1) Âşık Emekçi

³⁰⁵ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.15, Milliyet Yay. İstanbul, 1986, s. 8023

³⁰⁶ Hakan YEKBA, a.g.e, s.32

³⁰⁷ Sofi Tram-Semen, a.g.e, s. 43

³⁰⁸ İskender PALA, a.g.e, s.323

2.4.4. Merkür

Güneş sisteminin Güneş'e en yakın gezegenidir. Adını Roma mitolojisinde ticaret ve yolculuk tanrısı ve tanrıların habercisi olarak bilinen Merkür'den alır.

Astrolojide erkenci olduğu zaman Güneş ailesinden, tersi durumda Ay ailesinden kabul edilen gezegen; üçüncü gece büyüküçgeninin yöneticisidir. Yükselmiş durumda bulunduğu Başak burcu, tersi durumdaysa İkizler burcu bu gezegenin gökevidir. Plüton'un karşıtıdır. İletişimi ve değerlerin iletilmesini temsil eder. Etkisi en iyi biçimde karşikonum aspektinde belirginleşir.”³⁰⁹

“Merkür'e Nart Astrolojisi'nde hareketli-neşeli gezegen denir. Çamay (22 Mayıs- 31 Mayıs), Küylü (1 Haziran–10 Haziran), Kuşmuş (11 Haziran–21 Haziran) burçlarının kapsamındaki insanlar da bu nitelemeye uymaktadır. Merkür talih zayıçesini 1 senede geçer.”³¹⁰ Bu gezegenin hâkim olduğu burçlarda doğanlar anlayışlı, zeki ve kurnaz olurlar. Bu yıldız Pazar gecesi ile Çarşamba gündüzünde etkilidir. Feleğin kâtibi sayılır. İkinci felekte yer edinmiştir. Güzel söz ve yazı ile sanatkârlığın sembolüdür. Debir-i felek de denir. Kâtip ve yazıların pîri sayılırmış Hile ve yalancılık da onun özelliklerindenmiş. Neşeli, hassas ve çalışkan kişiler de Utarit'in etkisinde olurlarmış. Dost yıldızı Ay, düşmanları ise Güneş ile Zühre'dir.³¹¹

Bu yıldız Türkler tarafından uğurlu olarak düşünölmüştür. Bu yüzden Türkler O'na “Tilek” yani “Dilek” de derler. Ona karşı dilekler dilenir.

Basa keldi arzu tilek arzular

□ ayu□ a yaguşsa angar öz olur

Bundan sonra Arzıtilek (Utarit) gelir;

Ona kim yaklaşırsa dilek ve arzularına kavuşur (Kutadgu Bilig/B.136/s.113)

³⁰⁹ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yay. C.15, İstanbul, 1986 s.8033

³¹⁰ Sofi Tram-Semen, a.g.e, s. 43

³¹¹ İskender PALA, a.g.e, s.464

2.4.5. Neptün

“Güneş’e uzaklık sırasına göre sekizinci gezegendir.

Astrolojide Neptün, Ay ailesinden bir gezegendir. Venüs paylarıyla avantajlı durumdadır.³¹² Neptün, Balık burcunun yöneticisidir. Aslan burcunda güçlü, başak burcunda güçsüz ve zayıftır. Sağlık açısından zihni ve sinirsel sistemleri ve omuriliği idare eder. Olumlu özellikleri, hassaslık, idealistlik, incelik, sanatta yaratıcılık, sezgisellik ve ruhsallıktır. Olumsuz yönleri ise hilekârlık, düzensizlik, dikkatsizlik, hayalperestlik, pratik olmama vb. dir. Bu gezegen Zodyak’taki turunu 146 yılda tamamlar ve her burçta ortalama 14yıl kalır.

“Eski Türk Astrolojisine göre; Neptün’ün enerjisi kapsamındaki Sönegey (19 Şubat–29 Şubat), Canan (1 Mart–9 Mart), Şatık (10 Mart–20 Mart) burçları; değişken yapılı, yumuşak yürekli, hassas burçlar sayılmaktadır. Bu burçların etki alanlarındaki insanlar da bu nitelimeye uymaktadır. Neptün, talih zayıçesini 163 sene 253 günde geçer.”³¹³

2.4.6. Plüton

Plüton, yörüngesi Neptün’ün yörüngesinden daha uzakta yer alan güneş sistemi gezegenlerinden biridir. Yerden çok zor gözlemlenebilmesi nedeniyle Plüton hakkında bugüne dek yeterli bir bilgi elde edinilememiştir. Hem küçük hem de Güneş’ten çok uzakta bulunan gezegen, en güçlü teleskoplarla bile ancak zayıf ışıklı bir nokta olarak görülür. Yapılan yoğun araştırmalara karşın ancak 1930’da keşfedildi. Birçok gökbilimciye göre bu gezegen Neptün’ün eski bir uydusu iken sonradan bağımsız olmuştur.”³¹⁴

Astrolojide Plüton Güneş ailesi içinde yer alabilen bir gökcismidir. Jüpiter payları içinde daha etkindir. İndirgenemezlik, geçirimsizlik ve disiplinsizlik ilkesi vardır.³¹⁵ Plüton dönüşüm gezegenidir; bilinçaltını, zoraki değişimleri, büyük işleri, evrimi ve hayat verici kuvvetleri simgeler. Küllerinden doğan Phoenix’in, yeniden doğuşun simgesidir. Sürekli başlangıç ve bitişler döngüsünü yönetir, yüksek bir değişim gücüne sahiptir. Ayrıca yüksek

³¹² Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.17, Milliyet Yay. İstanbul, 1986, s. 8599

³¹³ Sofi Trfam-Semen, a.g.e, s. 44

³¹⁴ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.18, Milliyet Yay. İstanbul, 1986, s. 9537

³¹⁵ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.18, Milliyet Yay. İstanbul, 1986, s. 9537

idealleri, bilinmeyen âlemi, patlamaları, depremleri, kitlesel olayları da yönetir. Plüton, Akrep burcunun Mars'la birlikte yöneticisidir. Akrep'te güçlüdür. Aslan'da yükselir. Boğa'da ise zayıftır. Plüton'un olumlu yönleri analizcilik, yeni başlangıçlar, keskin zekâ, büyük işleri başarabilme yeteneğidir. Olumsuz yönleri ise bilinçsizlik, sinsilik, suça yatkınlık ve yıkıcılıktır. Plüton, Zodyak etrafında turunu 246 yılda tamamlar ve bir burçta 11 yıldan 32 yıla kadar kalır.

“ Eski Türk Astrolojisi'nde Plüton (Duğun) ağır gezegen sayılmaktadır. Bu takma ad, gezegenin etki alanındaki burçlara da renk katmakta, Batık (24Ekim-1Kasım), Hırtlı (2 Kasım-12 Kasım), Tutamış (13 Kasım-22 Kasım) burçları üç yönlü ve güçlü bir karakter taşımaktadır. Plüton talih zayıçesini yaklaşık 250 senede geçer.”³¹⁶

2.4.7. Satürn

Satürn, Güneş sisteminin Güneş'ten uzaklık sırasına göre 6. gezegenidir. Büyüklük açısından Jüpiter'den sonra ikinci sırada gelir. Adını Roma tarım tanrısı Saturnus'tan alır. Arapça kökenli Zühal adı Türkçede giderek daha az kullanılmaktadır.

Bunlarda eng üstün Sekentir yorır

İki yıl sekiz ay bir evde kalır

Bunlardan en üstte Sekentir (Satiörn) dolaşır

Bir burçta iki yıl sekiz ay kalır (Kutadgu Bilig/b.131/ s.112)

Astrolojide Satürn, kararlılık, hırs, verimlilik, konsantrasyon, kalıcılık, sorumluluk, disiplin ve sabrı sembolize eder. Satürn'ün doğal olarak yönettiği burç Oğlak'tır. İkinci dereceden de Kova burcunun yöneticisidir. Yengeç ve Kova burçlarında güçsüzdür. Osmanlı astrolojisinde “Bu gezegen Nahs-ı ekber (en büyük uğursuzluk) sayılır. Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar, ahmak, cahil, pinti, yalancı ve kötü huylu olurlar. Mitolojiye göre gök ve yerin oğlu olarak bilinir. Zaman tanrısı olup ekip biçmeyi korur. Rengi siyaha bakan boz yeşildir. Onun hâkim olduğu senede soğuklar artar. Âdem Zuhâl devrinde yaratılmıştır. Yedinci felek onun emrindedir. Çarşamba gecesini ile Cumartesi gündüzünü Zühal'in tesirinde bulunur. Eski coğrafyaya göre de yedinci iklime hâkimdir. Bu iklim

³¹⁶ Sofi Tram-Semen, a.g.e, s. 44

kuşağında siyah renkli insanlar yaşar. Çünkü siyah renk Zühal'indir. Feleğin hazinedarı olarak bilinir.³¹⁷

“Eski Türkler bu yıldızı iyi tanırlardı. Satürn (Keram) hamisi sayılan burçlar; Tutar (22 Aralık–1 Ocak), Beçel (2 Ocak–12 Ocak), Pırsuay (3 Ocak–20 Ocak). Bu burçların insanları hayatın sıkıntılarını kolayca atlatabilen, defalarca düşseler de her defasında ayağa kalkmayı bilen, güçlü insanlardır. Nart Astrolojisi'nde bunlara zaferciler denir. Dokunduğu her burcu enerjisiyle güçlendiren bu gezegen, beyin fonksiyonlarını etkileyen bir gezegen sayılmaktaydı. Satürn talih zayıçesini 29 sene 155 günde geçer.”³¹⁸

2.4.8. Uranüs

Güneş'e uzaklık bakımından yedinci sıradaki gezegendir.

Uranüs astrolojide güneş ailesinden olduğu sanılan bir gezegendir. Bu gezegen her burçta 7 sene kalır ve Zodyak çevresindeki turunu 84 yılda tamamlar.

“Eski Türk Astrolojisi'nde Uranüs Kontuk olarak adlandırılır. Balauz (21 Ocak-1 Şubat), Cantay (2 Şubat-10 Şubat), Ergür (11 Şubat-18 Şubat) burçları Kontuk'un enerji kapsamındaki burçlar sayılmaktadır. Bu insanlar, nostalji duymayan, sürekli geleceğe bakan, mantıklı insanlardır. Meşhur bilim adamlarının, yaratıcılıklarıyla ünlü insanların çoğunlukla bu burçların kapsamındadır. Uranüs talih zayıçesini 83 sene 283 günde geçer.”³¹⁹

2.4.9. Venüs

Venüs (Zühre, eski Türklerde Gök Göbeği, Çivi, Gök Çivisi, Kırgızlarda Demirkazık, Moğol ve Tunguzlarda Altın Direk, Roma Astrolojisi'nde Lucifer), Güneş'e uzaklık bakımından ikinci gezegendir. Eski Roma tanrıçası Venüs'ün (Eski Yunan Mitolojisi'nde Afrodit) adını almıştır. Halk arasındaki adı Çolpan veyahut Çoban Yıldızı'dır. Gökyüzünde Güneş'e yakın konumda bulunduğu ve yörüngesi Dünya'nınkine göre Güneş'e daha yakın olduğundan yeryüzünden sadece Güneş doğmadan önce veya battıktan sonra görülebilir. Bu yüzden Venüs, Akşam Yıldızı veya Sabah Yıldızı olarak da isimlendirilir. Bir diğer adı da Çoban Yıldızıdır. Bu yıldız kuzey yarımküredeki herhangi bir noktadan bakıldığında sabit olarak kuzeyi gösterdiği için, kara, deniz ve hava seyirinde önemli görevler üstlenir.

³¹⁷ İskender PALA, a.g.e, s.494

³¹⁸ Sofi Tram-Semen, a.g.e, s. 44-45

³¹⁹ Sofi Tram-Semen, a.g.e, s. 42

Bu yıldız batıda Venüs, Ön Asya'da Zühre denilir. Kırgız Türkleri bu yıldız "Kervan Culduz" yani "Kervan Yıldızı" derler. Anadolu'da ise yaygın olarak "Kervankıran" derler. Türkler bu yıldız yaygın olarak Tan Yıldızı, Sabah Yıldızı, Çobanyıldızı, Ak Yıldız da derler. Eski Türkler Zühre'ye "Yaruk Yulduzı" yani "parlak yıldız" veya "Işık Yıldız" da demişlerdir. Bu gezegenin Türklerdeki adı Erklık, Moğollardaki adı Tsolman'dır. "Ateşli ok" denilen yıldız kaymalarını ve yeryüzüne düşen meteorları Erklık Han'ın gönderdiğine inanılır (Erlik Han ile karıştırılmamalı). Büyükayı yıldızlarına Moğollarda Doolon Obdog (Yedi Yaş Damlalı Adam) derler. Gök'ün Ülker yıldızlarına bağlı olduğuna ve Ülker'in etrafında döndüğüne inanılır.³²⁰ Zühre değişik özellikleriyle sevgiliye benzetilmiştir ve diğer gezegenlerin aksine türkülerimizde daha çok yer etmiştir:

Tan yıldızı gibi parladin çıktın
Gören âşıkların bağırını yaktın
Güzel turna mısın gölden mi kalktın
Al valasın yeşilbaşın sevdiğim (115/3) Erzurumlu Emrah

İlahi nurundan o nazlı yâri
Sabahyıldızına benziyor teni
Mısır çöllerinde halk etmiş anı
Hazreti Yusuf'un Zeliha'sı mı (265/2) Âşık Zülâli

Sabahyıldızı gibi
İçime doğdun efem
Bir yaz güneşi gibi
Bağırımı yaktın efem (74/3) Ömer Bedrettin Uşaklı

Karpuz kestim kırmızı
Şu gelen kimin kızı
Gerdanında beni var
Sandım seher yıldızı (128/3) Genç Osman

³²⁰Julie Stewart, a.g.e

Şu giden kimin kızı sürmeli gelin
Yanakları kırmızı öldürdün beni
Gerdanında beni var sürmeli gelin
Sandım seher yıldızı öldürdün beni (203/1) Adanalı İboş Ağa

Yastıktan alçak mı kadrimiz bizim
Gel baş koy sevdiğim yetmez mi dizim
Daha doğmaz mısın seher yıldızım
Uyan gözlerine kurban olduğum (206/2) Recep Hıfzı

Efsaneye göre Zühre güzel bir kadındı ve sonra Harut ile Marut'u baştan çıkararak gökyüzüne yükseldi. Ancak tanrı tarafından cezalandırılarak yıldız haline getirildi.³²¹

Gökteki Harut Marut aşk için indi yere
Zühre yüzün görücek unuttu Rahman'ını (Yunus Emre)

Divan şiirinde, Zühre içki âlemleri düzenler, eğlencelerde saz çalıp şarkı söyler. Güneş cihan sultanı, Zühre'de onun çalgıcısı olarak adlandırılır.

Zühre yıldızı sabaha karşı doğar bu yüzden Anadolu'da "Sabah Yıldızı" derler. Bunun dışında "Ak Yıldız", "Sarı Yıldız", "Al Yıldız", "Kanlı Yıldız" da denilir. Anadolu'daki bir inanca göre, bu yıldızın erken doğması yüzünden bir kervan erken yola çıkmış ve haydutlar tarafından yok edilmiş.³²² Bu olayı anlatan bir de türkü vardır. "Genellikle "Yıldız" veya "Kervankıran" adıyla bilinen türkü, aslında bir efsaneye dayalı olarak Anadolu'nun pek çok yerinde söylenmektedir: Bir kervan, ertesi gün sabah erkenden yola çıkmak üzere konaklamış. Kervancıbaşı, Sabahyıldızı'nın doğmasını beklemekteymiş. O sırada doğan Kervankıran Yıldızı'nı Sabahyıldızı sanan kervancıbaşı, kervanın yola çıkması için emir vermiş. Ancak kervan gece erkenden doğan bu yıldıza aldanıp yolunu şaşırılmış ve tipiye fırtınaya yakalanıp kırılmış. O günden sonra bu yıldız "Kervankıran" adı verilmiş. Bu efsanenin belirli yerlere bağlı olarak anlatılan şekilleri de vardır. Efsanenin Konya'da anlatılan varyantına göre olay Selçuklular zamanında geçmektedir. Kervanın konakladığı yer de Zazadın Hanı denilen yerdir. Aynı efsaneyi Veysel adlı bir kişinin sevgilisine kavuşmak için heyecanlanıp acele ederek kervana öncülük edişine bağlayan bir varyantını da Yaşar Kemal yayımlamıştır.

³²¹ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yay. C.24, İstanbul, 1986, s. 12779

³²² Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995s.213

Sivas'ta anlatılan bu varyanta göre, kervanın kırıldığı yere de "Kervankıran" denmiştir. Efsanenin benzer bir şeklinin de Azerbaycan'da anlatıldığını öğrenmekteyiz.³²³ Yukarıda bahsi geçen efsanelerde anlatılanlar türkülerimize de konu olmuştur:

Sabah oldu şavkın batmaz,
Döne kervankıran döne.
Aşk sevdası serden gitmez,
Döne kervankıran döne.

Yıldızların şahı sensin,
Ağlamaktan didem kansın,
Sevdiğim ya nice etsin,
Döne kervankıran döne.

Parmağında hatem yüzük,
Kolunda altın bilezik,
Boynun eğmiş kıza yazık,
Döne kervankıran döne.

Yıldızlardan ürüşansın,
Âlem içinde perişansın,
Garip yurduna düşmansın,
Döne kervankıran döne.

Sana kervankıran derler,
Yâre ikrar veren derler,
Bana dertli Kerem derler,
Döne kervankıran döne. (91) Anonim

Birçok farklı türküde bahsedilen Zühre Yıldızı'na hep bir sitem vardır:

Kanlı Yıldız, Sarı Yıldız
Sunam ağlar sarı yıldız

³²³ Ali Duymaz, Halk Hikâyelerinin Teşekkülünde Türkülerin Rolüne Bir Örnek: Kervankıran Türküsü, [Erciyes, Ağustos 1992, s. 9-12] <http://www.turkuler.com/yazi/halkhikaye.asp>

Selam götür sen Al Yıldız
Yıldız ey! Yıldız yıldız yıldız.

Yine mi doğdun sarı yıldız
Yine mi doğdun sarı yıldız
Doğdu da batmaz sarı yıldız (84/2) Yağcıoğlu Fehmi Efe

Gine bugün yaralandım
İndim etrafı dolandım
Dertli canımdan usandım
Sana derler kervan kıran
Beller büken evler yıkan yıldız

Yıldızlardan uruşansın
Benim gibi perişansın
Yardan bana bir nişansın
Gine doğdu sarı yıldız
Mavi yıldız yıldız

Yine doğdu sarı yıldız
Yine doğdu mavi yıldız
Sana derler kervan kıran
Beller büken evler yıkan yıldız (92) Anonim

Yıldız akşamdan doğarsın
Dağlara boyun eğersin
Ben gibi yar mı seversin
Doğmayaydın mavi yıldız

Yıldızlardan ürüşansın
Benim gibi perişansın
Yardan bana bir nişansın
Doğmayaydın mavi yıldız (156) Nida Tüfekçi

Kamerden Őevk almış seheri kevkep
Bahtı siyahımı kıldı műrekkep
Her kaşı bir kalem haddi hoş edep
Derdimi yellere yazan kim idi (136/4) Recep Hıfzı

Bir yıldız dođdu yűceden
Şavkı vurdu pencereden
Kavlimiz var dűn geceden
Kavlimiz var dűn geceden
Niye dođdun evler yıkan beller bűken yıldız

Sarı yıldız tekerlendi aman
Sarı yıldız tekerlendi aman
Bal dudak da Őekerlendi a leyli leyli
Şimdi kızlar Őıkarlandı aman
Şimdi kızlar Őıkarlandı yar aman
Niye dođdun evler yıkan beller bűken yıldız (210) Anonim

Bazen gűler bazen bu gűnűl gamda
Sen gűler oynarsın sevdan var bende
Zűhre yıldızının niŐanı sende
Korkarım cihanı yakar gűzlerin (62/2) Murtaza Kurt

Soramadım bir çift sűzű
Ay mıydı gűn műy dű yűzű
Sandım ki Zűhre yıldız
Şavkı beni yaktı geçti

AteŐinden duramadım
Ben bir sırra eremedim
Seher vakti gűremedim
Yıldız gibi aktı geçti (157/2-3) ÂŞık Veysel

“Türkler göğün direği olarak Kutup Yıldızını düşünmüşlerdir. Bunun için Kutup Yıldızına “Demir Kazık” ve ya “Altın Kazık” demişlerdir. Bu düşünce Anadolu’da da yaşaya gelmiştir. Bu düşünce daha çok büyük devlet kurmuş Türklerden gelmiştir. Soyutlanmış ve ilkel Türk kültür çevrelerinde ise buna “Demir Ağaç” ve ya “Demir Direk” denmiştir. Eski Türk düşüncesine göre Kutup Yıldızı gökte hiç kımıldamadan duruyor ve bütün gezegenler ile yıldızlar onun çevresinde görüyorlardı. Kutup Yıldızı, Tanrı’nın ışıklı ülkeleri olan, yüksek gökle, yeryüzünü birleştiren, kutlu bir kapı idi. Bu kapı, gökle yeri, ruh âlemi ise ruhlar dünyasını ve aynı zamanda insan ile Tanrı’yı birbirinden ayıran bir sınır idi. Şaman törenlerinde Tanrı, ruhlarından birini elçi olarak gönderir, kutup yıldızı kapısında, şamanlar ile ilgi kurardı. Ruhlar da bu kapıdan aşağıya inemezlerdi.”³²⁴ Divânı Lugâti’t-Türk adlı eserinde Kaşgarlı Mahmut Dünya’nın Kutup Yıldızı’nın çevresinde döndüğünü söylemektedir: “Qaznguq: kazık ya da çivi. Kutupyıldızına da temür qaznguq (demir kazık) denir. Çünkü gök bunun çevresinde dönmektedir. (Divânı Lugâti’t-Türk/s.421)

Kuzey Türkleri ile Sibiryâ kavimlerinde yaygın olan bir inanca göre; “Zühre Yıldızı’nın kendisinin de gökte at sürüleri varmış. Yanındaki ki küçük yıldız da çobanı imiş. At sürülerinin sahipleri Zühre için kurban verirler ve etlerin kokusu ile dumanının Zühre’ye gönderirlermiş. Gece dünyada kısrakların doğumunu başlatırmış. Bazen batıya gidirmiş herkes işi bırakmış, kurtlara gün doğarmış.”³²⁵

Kutup Yıldızı’na bağlı en yakın yıldız Küçükayı burcudur. Yedi yıldızdan oluşan bu yıldız kümesinin kuyruğundaki yıldız Kutup Yıldızı’na çok yakındır. Küçük Ayı Burcu bu kuyruğu ile sanki Kutup Yıldızı’na bağlanmış gibidir. Türkler kuyruktaki bu iki yıldız iki aygır gibi düşünmüşlerdir. Bunlar Ak-Bozat ile Gök-Bozat idiler. Arkadaki dört yıldız çekiyorlardı. Bu da dört tekerlekli bir araba idi. Atlar ile dört yıldız arasındaki küçük yıldız da araba oku oluyordu. Kırgız Türkleri bu küçük yıldızda “Urgan Yıldızı” da derlerdi. Araba ve atlar Kutup Yıldızı’nın çevresinde dönüp dururlardı.³²⁶ “Büyükayı Burcu’nun 7 yıldız birer aç kurt idiler. Küçükayı Burcu’nun iki atını kovalayıp duruyorlardı. Daha kuzeydeki Türkler ise Yedi Kardeşi yedi köpek olarak düşünmüşlerdi. Zincirlerle Kutup Yıldızı’na bağlanmışlardı. Dönüp duruyorlardı. Kıyamet bu zincirlerin koptuğu gün olacaktı. Çünkü göğün düzeni, altüst olacaktı.”³²⁷

“Yakut Türklerine göre dünya sekiz köşeli idi. Bunun ortasında ise Kutup Yıldızı’na kadar uzanan büyük bir ağaç vardı. Bu ağaca Türkler Demir Kazık derlerdi. Yakut Türkleri

³²⁴ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.170

³²⁵ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.215

³²⁶ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.171

³²⁷ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.170

tarafından toplanan bir destana göre göklerin en üst katı dokuz felek çığrısıdır ki, bunlar durmadan dönerler. Onun altında yedi kat gök vardır. Cennet ise yedi kat göğün en üstünde ve ortasında bulunurdu. Burada ne Ay ne de Güneş batardı.”³²⁸

“Orta Asya Türklerinin “Demir-Kazık”ı, Yakutlar arasına “Demir Ağaç” şeklinde girmişti. Türklerin hayatında “kazık” önemli rol oynayan bir aletti. Türk’ün çadırı veya evinin önüne, çakılı duran kazık... Atı veya diğer hayvanları hep bu kazığın etrafında dönüp duruyorlardı. Kutup Yıldızı’nın bir kazık ve onun etrafında dönen gezegenlerin de, birer at olarak düşünülmüş olması, gerçeğe dayanan bir düşünce düzenidir.”³²⁹

Bu gezegen Zodyak'taki turunu on ve ya on iki haftada tamamlar. Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar güzel, zarif, zevk sahibi, zeki, maharetli ve sanatkâr olurlar. Fazla hislidirler. Üçüncü felek Zühre’ye aittir. Cuma günü ve Salı gecesi onun tesirindedir. Yeşil ve parlak renkler de ona aittir. Feleğin sazendesesi olarak bilinir. Efsaneye göre Zühre İranlı, çok şuh ve güzel bir kadındır ve Hârût ve Mârût adlı meleklerden göğe yükselmenin yolunu öğrenip oraya çıkmıştır.³³⁰

Venus, Ay ailesinden bir gezegendir. İkinci ve dördüncü gündüz büyüküçgeninin yöneticisidir. Yükselmiş durumda Terazi, tersi durumdaysa Boğa Burcu bu gezegenin gökevidir. Balık Burcu’nda yükseliş halindedir. Üretkenlik, uyum, bazen de gasp ve istilayı temsil eder. Etkisi en iyi 60 derecede hissedilir.³³¹

“Eski Türkler bu gezegenle insanın duygularını bağlamaktadır. Bu gezegenin etki alanındaki burçlar: Hunta (21 Nisan-30 Mayıs), Çolpançı (1 Mayıs–10 Mayıs), Kölköl (11 Mayıs–21 Mayıs), Çanakçı (24 Eylül-Ekim), Ban (4 Ekim–12 Ekim), Cemiş (13 Ekim–23 Ekim). “Bu gezegenin etkisi altındaki insanlar yaratıcılık alanında başarılı olabilen insanlardır. Çobanyıldızı onlara sönmeyen, her zaman kendilerini yenilemelerini sağlayan bir enerji sağlamaktadır. Bu yıldızın zayıçesi 255 günde geçer.”³³²

Türk halkının bu yıldızı çok iyi tanıyor olmasından dolayı Zühre Yıldızı’ndan türkülerimizde oldukça çok bahsedilir. Aşağıda verilen türkülerde bu yıldızın Zühre yıldızı, Çoban Yıldızı, Sabah Yıldızı, Şafak yıldızı gibi değişik adlarla kullanımlarını görüyoruz:

Nereye gideyisun

³²⁸ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2, 1995, s.100

³²⁹ DİKİCİ, Mehmet, a.g.e, s.475-376

³³⁰ İskender PALA, a.g.e, s.494

³³¹ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.23, Milliyet Yay. İstanbul, 1986, s. 12155

³³² Sofi Tram-Semen, a.g.e, s. 42

E ufağum ufağum
Sabah yulduzi gibi
Alsun bağa şafağun (213) Anonim

Dedesi, ebesi, gelini, kızı
Kaynana, görümce, kayın, baldızı
Kalkarlar doğunca çoban yıldızı
Sabahtan akşama koşar köylüler (143/3) Arif Gölge

Muhammet oğlana yerini verdi
Geçti oğlan seccadeye oturdu
Cebrail oğlandan nişan istedi
Zühre yıldızını alna getirdi (49/2) Pir Sultan Abdal

Muhammet oğlana yerini verdi
Geçti oğlan seccadeye oturdu
Cebrail oğlandan nişan istedi
Zühre yıldızını alna getirdi (263/2) Pir Sultan Abdal

Size nazar kılsın her dem güzeller
İrızadan Abidin'e bağlıdır özüm
Zöhre yıldızını görmektir arzum
On'ki İmamlara giden turnalar (189/3) Pir Sultan Abdal

Zühre'nin güzellik sembollüğü bütün Türk-kültür çevrelerinde yaygındır. Kaşgarlı Mahmut'un derlediği eski bir Türk şiirinde şöyle deniliyor:

“Yaruk yulduz togarda, udunu kelip bakar men,
Satulayu sayraşıp, tatlığ ünün kuş öter” K.M.S. 96
Parlak yıldız (Zühre) doğanda uyanarak bakarım
Gevezelik ederek tatlı sesle kuş öter.

Yusuf Has Hacip de Kutadgu Bilig eserinde Venüs'ten bahseder ve onun uğurlu bir gezegen olduğunu belirtir:

Sevüg yüz urundu bişinci sevit
Seve baktı erse sen özni avıt
Beşincisi Servit'tir (Venüs), sevimli yüzünü gösterir;
Sana severek bakarsa müsterih ol (Kutadgu Bilig/b.135/s.113)

Yarudı basa yıldırık adgır bile
Tizildi erentir özin belgüle
Sonra aygır ile yıldırık yıldızları parladı, bunlara bir de
Erentir katıldı; bu yıldızları kendine işaret bil (Kutadgu Bilig/b.5676/s.945)

Türkülerimizde, sevgilinin çeşitli güzellik unsurlarıyla Venüs'e benzetildiğini görüyoruz:

Şu gelen kimin kızı
Feracesi kırmızı
Gerdanında beni var
Sandım şafak yıldızı (22/2) Ali Bağdur

İlahi nurundan o nazlı yari
Sabahyıldızına benziyor teni
Mısır çöllerinde halk etmiş anı
Hazreti Yusuf'un Zeliha'sı mı (88/2) Aşık Zülâli

Dere kunduzumisun da sabah yıldızimisun
Geleceğim peşına da beni alacağmısın (62/2) Sadık Aynacı

3-GÖKKUŞAĞI

Gökkuşığı güneş bazı bulutlarda yansıması ve kırılmasıyla meydana gelmiş olan ışık tayfının renklerini gösteren bir yay şekline açığa çıkan atmosferik olaydır. Gökkuşığında görülen yedi renk; kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi lacivert ve mordur.³³³

³³³ Hasan AKTAŞ, Çağdaş Türk Şiirinde Kozmik Âlem, Yort Savul Yay. Edirne, 2008, s.43

Birçok kültür gökkuşağını cennet ile dünya arasındaki köprü olarak görmektedir. Doğadaki en güzel manzaralardan biri olan gökkuşağı batı kültüründe umut ve şans sembolü olmuştur. İran Müslümanlarına göre gökkuşağındaki renklerin bir önemi vardır. Yeşil bolluk, kırmızı savaş, sarı ise ölüm anlamına gelir. Sibiry'a da güneşin dili olarak düşünülür. Güney Amerika Yerlileri ise denizin üzerinde görülmesinin bir şans olduğuna inanırlar. Diğer adları; alkım, ebekuşağı, ebemkuşağı, eleğimsağma, hacılarkuşağı, Meryemana kuşağı, alaimisemadır.

Gökkuşağına Anadolu'da daha çok "al Kuşak, ala kuşak, al yeşil kuşak, dede kuşağı, ebekuşağı, ebemkuşağı adları verilir. Altay kuzeyindeki Türklerin hepsi gökkuşağı derler. Arapça "alâ'im el sema" kelimesi bize "ineğim sağma" gibi Türkçeleşmiş kelimelerle geçmiştir.

İran mitolojisinde gökkuşağına "Şeytan'ın yayı" derler. Hint mitolojisinde "Ebekuşağı İndra adlı bir tanrının silahı idi. Bununla Asura adlı bir tanrıya oklarını atardı. Kuzeyde Karaim Türkleri ebekuşağına "ya yay" derler. Kuzey Asya'daki Soyot boylarında "...gök gürlemesi bir yiğidin sesidir. Onun yayı gökkuşağı, attığı oklar ise yıldırımlar dır..."³³⁴

"Kırgız Türkleri ebekuşağına "kökçele" yani "gökyele" diyorlardı. Gök yele aynı zamanda gökkurt, gök böri anlamındadır. Çünkü kurdu kurt olarak anmak tabu ve günahdır."³³⁵

Kuzeydeki Kazan Türkleri ebekuşağına "salâvat küpiri" derlerdi. Putperest ve Hıristiyan olarak yaşayan Çavuş Türkleri ise bu deymi "azamet-keberri" veya "saramat-keberri" olarak söylemişlerdir. Ayrıca gökkuşağını dünyadan ahrete giden bir köprü olarak düşünmüşlerdir. Bu inanış Avrupa'da da vardır.

"Şaman davulları üzerinde resimlerde ebekuşağının resmi de vardı. Dünyanın orta direği olan Demir Kazık'ın yanlarına karşılıklı olarak çizilmiş altı yay görülüyordu. Yerle gök bir çizgiyle ayrılmış ve çizginin üzerinde de ay, güneş ve yıldızlar görülüyordu. Ebekuşağı sonsuz kutsal gökte olmadığı için kutsal olarak kabul edilmemiştir. Yine şamanlar göğe çıkma törenlerinde bir ip üzerine asılmış mavi, beyaz, kırmızı ve bezler şamana gökyolunu gösteriyordu. Bazı araştırmacılara göre bu ebekuşağı idi. Bazılarına göre ise mavi ve beyaz bezler göğü, diğerleri ise gökkuşağını gösteriyordu. Bazı şamanlara göre ise gökkuşağı göğe giden bir gök köprüsü idi."³³⁶

³³⁴ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.227

³³⁵ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.227

³³⁶ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.228

Altay Türkleri ile Türkçe konuşan kuzey komşularına göre “Ebekuşağı yerden göğe kadar uzanan bir su hortumu idi. Göklerde yaşayanlar, bu hortumla suyu emip yukarı çekiyorlardı.” Yakut Türklerine göre “Gökteki ruhlar bu hortumdan su ile birlikte bir kızı da çekmişler ve kız uzak bir ülkede Baykal Gölü kıyısında bulunmuştur.”³³⁷

Günümüzde gökkuşağı ile ilgili yaşayan inançlara örnek olarak şunları söyleyebiliriz: Samsun’da gökkuşağının altından geçenin ömrünün artacağına inanılır. Kars’ta gökkuşağının görülmesi sırasında çocuklar “yeşili benim” derler ve ilk diyenin cennete gideceğine inanılır bazı yörelerimizde de yeşil renginin bereket ve bolluk getireceğine inanılır. Anadolu ve Kırım’da gökkuşağının altından geçebilen kız çocuklarının erkek ve erkek çocuklarını da kız olabileceğine inanılır. Sivas yöresinde gökkuşağının diğer adı Fatma Nene Kuşağı’dır. Doğu Karadeniz’de Acaristan’da, Dağıstan’da gökkuşağının bir ucu denize doğru Sarıkamış’ta su içmeye veya su almaya indiğine inanılır. Azerbaycan’ın Türk kültürlü halklarından Talışlar’da yağmurdan sonra güneşli havada ebemkuşağı veya Ebe Nene Kuşağı’nın gökyüzünde görülmesi müjde emaresi olarak kabul edilir sevinçle karşılanır. Ebemkuşağının bu yörede yere yakın olan ucunun olduğu yörede altın olduğu inancı vardır. Fatma Ana kültü kapsamında gelin tacı inancı da vardır.³³⁸

Gökkuşağı değişik inanmalarla türkülerimize konu olmuştur:

Ödek Dağların ne yüce dağlar
Ebemkuşağı kemerin bağlar
Baharda suları coşkuyla çağlar
Kürtükleri geçit vermedi billah (184/1) İbrahim Acun

Geceleyin karanlıkta
Gülümsedim buluta ben
Saçlarına düşen yağmur
Gökkuşağı oldu birden (248/2) Ülkü Tamer

³³⁷ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.229

³³⁸ Yaşar KALAFAT, a.g.e

İlk defa böylesine tutuştu gökkuşağı

Renklerim siyah oldu ve siyahım da yandı (43710) Nurullah Genç

4-YILDIRIM VE ŞİMŞEK

Öyle anlaşılıyor ki Ortaasya’da büyük devletler kurmuş ve imparatorluk hayatı yaşamış olan Türkler, yıldırım ile şimşeğin mitolojik menşe ve sebeplerini çoktan unutmuş ve bu tabiat olaylarının nedenini de Tanrı’nın istek ve arzusuna bağlamışlardır. Türkler bunun için “Tengri yaşın yanşattı” yani “Tanrı yıldırım veya şimşek çaktırdı” derlerdi. Eski bir Türk atasözünde şöyle denir; “Kimin bile taş bolsa, yaşın yakmas” yani “Kimin yanında bir kaş, yani değerli bir taş bulunursa, yıldırım onu yakmaz” Bu değerli taşlar bilindiği üzere elektriği kolay geçirmezler. Eski Türklerde değerli maden ve taşların yıldırımları defettikleri veyahut da insanlardan uzaklaştırdıkları kanaati vardı. Bunun sebebini de Kaşgarlı Mahmut, o çağdaki Türklerin ve kendisinin anlayışına göre şöyle açıklanıyordu. “Kimin yanında kaş bulunursa ona yıldırım dokunmaz denir. Kaş içinde bir leke bulunmayan saf ve beyaz bir taştır. Yüzüklere konur. Böyle ir yüzüğü olan kimseye yıldırım dokunmaz. Çünkü kaşın yaradılışı böyledir. Kaş bir beze sarılır da ateşe atılacak olursa ne sarıldığı bez ve ne de kaş yanar. Bu çok sınanmıştır. Susayan kimseler böyle bir kaşı ağızlarına alırlarsa susuzlukları geçer.³³⁹ “Rubruck’a göre, insanın kendi üzerinde taşıdığı bir taş onu fırtınalardan korumaktadır. Hücüm silahları daha etkili olmaktadır. Juan-Juan’ların eskiden yapmış oldukları gibi Uygurlar da oklarını göğe doğru göndermektedirler. Anadolu’da ki gelenekler, yıldırımın taş veya maden olarak maddeleştğini göstermektedir. Bu madenden Köroğlu’nun doğüstü niteliklere sahip bir kılıç yaptırdığı rivayet edilir.”³⁴⁰

Kaşgarî, şimşeği yani yaşın’i aydınlatanın Tengri olduğunu söylemektedir. Şimşekle birlikte meydana gelen gök gürültüsü, kükremek, çok büyük korku yaratır. Bulgarlarda “birinin evi üzerine yıldırım düştüğünde, bunun Allah’ın kızgınlığının sonucu olduğu” düşünülür. Birinin mallarına yıldırım çarptığı zaman bu kötüye alamettir. Cüveynî de şöyle der: “Onlardan birine yıldırım çarptığında, onun kabilesini ve ailesini kendi kabilelerinden üç yıllık bir süre ile uzaklaştırırlar ve bu süre zarfında sürülenler, hükümdarın kampına giremezler. Bir hayvana yıldırım çarptığında birkaç ay aynı şekilde hareket ederler. Ayrıca

³³⁹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.280

³⁴⁰ Jean-Paul Roux, a.g.e, s.97-98

böyle bir olayın meydana geldiği ayın kalan günlerinde yemek yemezler ve kendi yas dönemlerinde olduğu gibi, bu sürenin bitmesi dolayısıyla bir merasim düzenlerler.”³⁴¹

Yıldırım ve şimşekten insanların çok korktukları bir gerçektir. Bunun için ilkbaharda ilk şimşekler çıktığı ve gök gürlediği zaman bazı Türk toplumları dışarıya çıkarlar ve çadırlarının çevresinde süt ve ayran gibi yiyecekler dökerlerdi. Bu bir nevi yıldırım veya şimşek tanrısına veyahut da yıldırım gönderen tanrıya sunulan bir saçı idi. Aynı zamanda bu tanrının kızgınlığını azaltmak ve onların verecekleri felaket ve zararları defetmek için yapılan bir dilek ve hacet idi.³⁴² Kuran-ı Kerimde “*Korku ve ümit kaynağı olarak şimşeği size göstermesi, gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesi, O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için elbette ibretler vardır.(Rûm/24)*” denilerek şimşeğin Allahın kudretinin bir belirtisi olduğu ve insanların bunlardan ders alması gerektiği vurgulanmıştır.

Reşidettin, Uriangitlerin fırtınadan korktuklarını, göğe, şimşeklere, gök gürültüsüne sövdüklerini ve yıldırım çarpmış bir hayvanı yemekten kaçındıklarını anlatır. 14. yüzyılın sonunda dahi Kuzey Barbarları bir hayvana yıldırım çarpmasını çok uğursuz bir işaret olarak görmektedirler. 17. yüzyılda Palas, yıldırım çarpmış birinin akrabalarının nesiller boyunca özel önlemlere riayet ettiklerini ve de fırtına sırasında ölmüş bir hayvanın etinin hiçbir zaman yenmediğini ifade etmektedirler.³⁴³

“Yakut Türkleri yere çok sayıda yıldırım düştüğü zaman madeni eşyaları birbirlerine çarparak ses çıkarırlar ve gürültü yaparlardı. Öyle anlaşılıyor ki Yakutlar da başlangıçta Uygurların ataları Kao-çılar gibi yıldırım düşerken göğe ok atıp bağıyorlar ve madenleri birbirlerine vurarak gürültü çıkarıyorlardı. Bu bir nevi yıldırım ve Tanrının mesajını karşılama idi.”³⁴⁴

“Uryankat kabilesi Ergenekon’da körük çekenlerle beraber olduklarını ileri sürerler. Gökte şimşek çok çıktığı ve yerde de yıldırımlar düştüğü zaman göğe, şimşeğe ve yıldırıma bağırarak ve kötü sözler söylemek onların adetleridir. Yıldırım eğer sığıra ya da başka bir hayvana düşerse öldürürse o hayvanı kesin olarak yemezler. Bunu yemekten korkar ve çekinirler. Yıldırım düşmüş bir hayvanı yerlerse yıldırımların bir daha düşmeyeceğine ve

³⁴¹ Jean-Paul Roux, a.g.e, s.97

³⁴² Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.280

³⁴³ Jean-Paul Roux, a.g.e, s.97

³⁴⁴ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.280

düşse de tesiri olamayacağına inanırlar. Diğer Moğollar ise tamamıyla bunun aksini yaparlar, yıldırım düştüğü zaman korkarlar ve çadırlarından çıkmazlardı.”³⁴⁵

Orta Asya ve Sibirya halklarına göre yıldırımla ölen insanların içine gökten inen ruhlar da yerleşip oturuyorlardı. Bu sebeple insanları öldüren yıldırımın kendisi değil ruhlardı. Yine onlara göre eğer bu ruhları insan vücudundan çıkarmak mümkün olsaydı ölen insanın dirilmesi de gerçekleşirdi. Bunun için de yıldırımla ölen insan ve hayvanları hemen gömmek yasaktı. Ölüler yaygın olarak dört ayaklı bir sedye üzerine konur ve bir süre böylece bekletilirdi.³⁴⁶ Kalmuklar da yıldırım vuran bir insanı hemen soğuk suya sokarlardı. İnsanın dirilmediğine girince dört ayaklı karyola gibi bir sedye yaparlar ve onun üzerine yatırılırdı. Ölünün yanına silahlı atlılardan nöbetçi korlar ve bu nöbetçiler ölüyü üç gün üç gece beklerlerdi. Ölüyü beklemelerinin sebebi “Yıldırım” ruhunun gelip de ölünün ruhunu alması içindi. Onlara göre yıldırım ruhu başsız bir deve içinde idi. Yıldırımla ölen bir hayvanın etini yemek de yasak, yani tabu imiş. Bu hayvanlara yalnızca “Merküt” boyunda biri o da mızrakla dokunabilirmiş. Merkütler bir ata biner ve elindeki mızrakla hayvanın etlerini diderek bölerlermiş. Yıldırımla ölen hayvanın eti de tabii olarak Merküt boyunun malı sayılırmış. Hayvanın sahibi etini geri almak isterse bir miktar para vermesi lazımmış.³⁴⁷

“Büyük devletler kuran ileri Türk toplumları, yaygın olarak yıldırımdan korkmuyorlardı. Yıldırım iyi ve uğurlu bir işaret olarak kabul ediliyordu. Bir Altay inancına göre “Kötü ruhların en çok korktukları şey yıldırım idi. Yıldırım düşünce kötü ruhlarla şeytanları kovar ve yok ederlerdi. Yıldırımdan kurtulmak isteyen kötü ruhlar ya ağaçların alt kısımlarına veyahut da insanların içlerine girerlerdi. Bazılarına göre de yıldırım tehlikesini hisseden kötü ruhlar hemen bir sincap şekline girer ve ağaçların içlerine saklanırmış. Yıldırımlar da bu sincabın saklandığı ağacı arar, bulur ve üzerine düşerlermiş.” Bazıları göre de “sincap vaktiyle hep gökte oturmuş. Gökte yaşarken nasıl olmuşsa tanrının küçük oğlunu öldürmüş ve yere kaçmış. Tanrı bunu unutmamış ve oğlunun öcünü almak için onun saklandığı yerlere yıldırım indirmiş”³⁴⁸ Torgut Moğollarının bir efsanesine göre “Günün birinde bir şeytan dişi bir deve donuna girerek denizin diplerine inmiş ve oralarda yaşamaya başlamış ağızdan çıkan nefesi öyle bolmuş ki denizden dumanlar halinde göklere çıkar ve sonra da bulutları meydana getirirmiş. Bulutlar aşağı inince şeytan dişi deve kızar ve bağırmağa başlarmış. Devenin bu bağırmağının da gök gürültüleri doğarmış.”³⁴⁹

³⁴⁵ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.282

³⁴⁶ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.285

³⁴⁷ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.287

³⁴⁸ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.282

³⁴⁹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.289

Hunlar ve Uygurlar gök gürlediği zaman göğe doğru ok atmakta ve bu sayede doğabilecek kötülükleri kovaladıklarına inanmaktadırlar. Gök gürültüsü Tanrı'nın arabasının teker sesi, şimşek ise Tanrı'nın şeytana attığı şamar olarak yorumlanmaktadır. Mitolojilerde gök gürültüsü ile ilgili anlatılan bir inanca göre ise, Kut Dağı'nı yabancı ellere veren Yuluğ Tegin, bunun cezasını, Tanrı'nın yıldırımdan kırbaçları altında, inleye inleye can vererek öder. Gagauzlar kışın gök gürültüsü işittiklerinde o yılın bereketli geçeceğine ve hayvanlarının sağlıklı olacağına inanırlardı. Gagavuzlar şimşeğe, "çimşirik" demektedirler. Gagauzlar'a göre şimşek, Aziz İlyas'ın şeytana attığı ok olarak kabul edilirdi. Kış mevsiminden sonra gök gürültüsü ilk defa iştilince ise demir ve taş alınarak vücudun değişik yerlerine vurulur ve böylece insanın taş ve demir gibi sağlam olacağına inanılırdı Altaylılara göre yıldırım ve şimşek Ülgen'in emrinde olmasının yanında kutsal kabul edilirdi. Bu özelliklerinden dolayı yıldırım hem korkutur, hem sevilir, hem de kutlanırdı. Şimşek ise Tanrı'nın şeytana attığı oklar olarak düşünülmekteydi. Karaylar ise gök gürlemesinden anlamlar çıkarmaktadırlar. Günümüz Türk toplumlarında ve Anadolu'da da gök gürlmesi ve şimşek çakması ile ilgili benzer inanışlar görülmektedir Altaylılara göre Tengri, insanların yaptıkları yanlışları kötü havayla cezalandırmaktadır³⁵⁰

"Orta Asya etnografyasında yıldırım çivisi ile ilgili inanışlar geniş yer tutar. Onlara göre bu yere yıldırım düşünce yıldırımın çivisi de ortaya saplanarak kalırdı. Bunun için de ne yapıp yapıp o çiviye tekrar göğe çıkarmak lazımdı. Göğe saç yapılmasının bir diğer sebebi de bu çivinin tekrar göğe çıkmasını sağlamak için olabilirdi. Bilhassa Kuzeydeki Buryat Moğollarının yaptıkları bir tören bu maksadı açık olarak bize anlatmaktadır. "Şamanlar yıldırım düşen bir evin çevresinde toplanıyorlar ve önce durmadan göğe saç yapıyorlardı. Bundan sonra evin önüne bir keçe seriliyor ve yıldırımın göğe çıkmasını teşvik etmek için de keçe uçlarından tutarak kaldırıp indiriyorlardı. Onlara göre yıldırımın ateşini söndürecek ve zararsız hale sokacak tek şey de süttten başka bir şey olamazdı. Bu sebeple "Altay Türkleri yıldırıma karşı bir süt kâsesi ile giderlermiş." Bazı Türkler de yıldırımın süt gibi yiyecekleri çok sevdiğini düşünürler ve bunun için de içine girmesin diye sıkı sıkıya kapların üzerlerini örterlermiş."³⁵¹

Yıldırım törenleri eski Türklerde görülen bir adettir. Yukarıda da söylendiği gibi onlara göre yıldırımın düşmesi iyi ve uğurlu bir işaretti. Onlar yıldırımın düşmesinden değil;

³⁵⁰ Abdülkadir KIYAK, a.g.e, s.10

³⁵¹ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.282

düşmemesinden korkarlardı. Eğer tanrı onların yaşayış ve hareketlerini beğenmeseydi kendilerine böyle bir haber göndermezdi. Bunun için tanrı ile konuşur gibi “bağırıp çağırır ve göğe ok atarlardı.”³⁵²

“Uygurların ataları yıldırım düşen yere toplanır, törenler yapar ve bu törenlerden sonra da kurban keserek aynı yere gömerlerdi. Bir müddet sonra da yine aynı yerde toplanırlar, kadın ve erkek kamlar yani şamanlar dualar okurlar savaşçılar da atlarına binerek yıldırımın oyduğu çukurun ve ya yaktığı ağacın çevresinde dönerlerdi. Türklere göre yıldırımın düştüğü yer kutsal yer olarak kabul edilirdi. Bununla beraber bu yerin insanlar ve hayvanlar için pek iyilik getirmediği de bir gerçektir. Bu sebeple insanlar mümkün olduğu kadar o yere pek yanaşmak istemezler ve hayvanlarını da yerden uzaklaştırırlardı.”³⁵³ Kırgızlar da yıldırımın düştüğü yere hayvanlarını yaklaştırmazlardı. Onlara göre bu yerde otlayan hayvanların hemen tüyleri dökülür ve çırılçıplak kalırlardı. Çünkü bir yere yıldırım düşünce yıldırım çivisi de o yere saplanır kalırdı.³⁵⁴

Güney Sibirya’da ve Baykal Gölü’nün batısında yaşayan Buryatların bir yıldırım töreni, bu törenlerin bozulmamış ilk şekillerini göstermesi bakımından çok önemlidir: “Bir eve Yıldırım düşünce üç gün beklerler ve o evin semtine uğramazlardı. Aradan üç gün geçtikten sonra toplanırlar ve o evin yanına giderlerdi. Bir baş şaman ile sekiz yardımcı şaman atlara biner ve evin etrafında üç defa dönerlerdi. At üzerindeki şamanlar, at üzerinde dönerken gözlerini de evin kapısından hiç ayırmazlardı. Evin etrafı üç defa döndükten sonra atlardan iner ve baş şaman çevresinde toplanırlardı. Baş şaman bir eline gümüş bir sürahi alır ve öbür elindeki kâseye sürahiden şarap doldurarak havaya saçardı. Bu saçış sırasında herkes saygı ile durarak şamanı seyredereklerdi. Saçış töreni böylece sona erdikten sonra yeniden evin yanına gidilir ve yere bir keçe serilirdi. Dokuz şamanın dokuzu da keçenin kenarlarından tutarak keçeyi havaya kaldırıp indirmeye başlardı. Keçenin üstünde de yıldırım çivisinin bir resmi bulunurdu. Keçe ile yapılan tören de sona erdikten sonra bu defa kurşun dökülmeye başlanırdı. Yaygın olarak erimiş olan kurşun süt veya rakı içine dökülür ve şekillendirilirdi. Şaman şekillenen kurşunlara bakar ve gelecek hakkında kehanetlerde bulunurdu.”³⁵⁵

Günümüzde de yıldırım ve şimşek ile ilgili birçok inanç izine rastlamak mümkündür: Moğolistan Türkler halk inançlarında bir insan veya hayvanın yıldırım tarafından çarpılması halinde Allah tarafından cezalandırıldığına inanılır. Tunceli tarafında yıldırım çarpan

³⁵² Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.282

³⁵³ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.284

³⁵⁴ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.284

³⁵⁵ Bahaeddin ÖGEL, a.g.e, Cilt 2,1995, s.285

ağaçların kutluluğuna inanılır. Bu türden ağaç kütüklerinin ziyaret muamelesi gördüğü bilinir. Keza bu şekilde oluşmuş “Ocak” lar vardır. Bazı din bilginlerine göre yıldırım çarptığı için hayatını kayıp etmiş kimse şehit sayılır. Ağrı’da gök gürleyip şimşek çaktığı zaman, insanlar sırtlarını duvara dayayıp, ağızlarına demirden bir nesne alıp dişleri ile sıkmaları halinde dişlerinin sağlam, sırtlarının güçlü olacağına inanırlar. Kafkasya Türk Kültür coğrafyasında yıldırımın Tanrı’nın kırbağı olduğu inancı vardır. Bayır-Bucak Türkmenlerinde gök gürleyince ve şimşek çakınca ilgili ayetler okunur ve “Allah’ım bunun hayrını ver, şerrinden uzak tut” denir. Duasının bilmeyen kelimeyi şahadet getirilir. Güney Azerbaycan’da yaşamakta olan Caferi İnançlı Müslüman Türk halkın inançlarına göre yıldırım çakınca iki rekât ayet namazı kılınır. Ayet namazı konuya ait bir ayetin bulunması ile ilişkilidir. Yakut Türkleri yıldırımdan korunmak için madeni şeyler ile gürültü yapıp gök gürültüsünü/gürlemesine sebep olan şeyi uzaklaştırmaya çalışırlar. Tunguzlar gök gürlemesi gökteki büyük bir kuşun kanat çırpmasına benzetirler. Kuzey Azerbaycan Türkleri arasında da zelzele olunca ay ve güneş tutulunca ayet namazları kılınır. Ayın ortadan ikiye ayrılması Müslüman halkın her kesiminde Hz. Muhammed’in Kuran’ı Kerim’den sonraki ikinci büyük mucizesi olarak bilinir. Zara’da gök gürleyince veya şimşek çakınca bir balta alınır ağzı yukarı gelecek şekilde dışarı konulur. Böyle yapılınc gök gürlemesi ve yıldırım çakmasının kesileceğine inanılır. Gök gürültüsü Tanrının arabasının teker sesi, şimşek ise, Tanrının şeytanlara attığı şamar olarak yorumlanır. İnanca göre Kut Dağı’nı yabancı ellere veren Yuluğ Tekin, Şimşek Tanrısı Ancazi’nin yıldırımdan kırbaçları altında inleye inleye can verir. Tasavvufa göre bazı veliler söz duyar gibi, gök gürültüsünün anlamını anlayabilirler. Doğu Anadolu’da Gök ile ilgili özel bir iyenin varlığı tespit edilememiş olmakla beraber Kars yöresinde meleklerin bulutları at gibi bindikleri, istedikleri gibi dolaştıkları, Tanrıdan aldıkları buyruk üzerine şimşekleri kamçı gibi kullanıp bulutları denizlere indirip suyu emdirdikleri, sonra gökyüzüne çıkararak yağmur yağdırdıkları inancı vardır.³⁵⁶

“Doğu Anadolu’nun bazı yörelerinde gök gürleyince niyet tutulur. İlk şimşek çakınca Sarıkamış’ta dişe demir vurulur, ayrıca kelime-i şahadet getirilir, “Allah’ım yağmurun getirdiğinden götürdüğünden sana sığınırım” denir. Gagavuz Türklerinde kışın gök gürültüsü işitilirse, o yılın bereketli ve hayvanların sağlıklı olacaklarına inanılır. Uygur Türklerinde gök gürlediği zaman haykırarak gökyüzüne ok atılır”³⁵⁷ Bazı Türk topluluklarında şimşek

³⁵⁶ Yaşar KALAFAT, a.g.e

³⁵⁷ Yaşar KALAFAT, a.g.e

çakarken kırmızı giysi giyilmez. Türkülerimizde şimşek ve yıldırım kelimesi sık sık geçse de bu doğa olaylarıyla ilgili inanç izlerine pek rastlanmaz.

Şimşeyem dağlarda çakaram

Dağları oduna yakaram (29/4) Cihangir Cihangirov

Sular inişine durmaz akarken

Kara bulutlarda şimşek çakarken

Gece karanlığa çıra yakarken

Uykular geldi de kovdumu gözüm (209/2) Aşık Sefai

Bıçaklar kemiğe dayandığı gün

Gökyüzü kızıla boyandığı gün

Ortalık kararıp bulandığı gün

Şimşek olup birden çakanlarız biz

Namert'e yumruğu sıkınlarız biz (67/5) Ozan Şerafettin

Yıldırımlar çarpsa dahi serime

Ateşler koyulup yansa derime

Başka birisini sevsen yerime

Sefil Selimi'yi vururum dost dost (133/4) Sefil Selimi

Mektup gider isen tayyare ile

Şimşek gibi vatanıma varda gel

Çık yukarı görüş seyyare ile

Beyaz kara bulutlara dal da gel (159/1) Âşık Zülâli

SÖZLÜK

Aftos: Gönül eğlendiren kimse

Bala: Halk ağzında yavru, çocuk

Ceren: Halk ağzında ceylan

Eyyam: Günler

Didar: Yüz, çehre

Dide: Göz

Gaflet: Aymazlık

İğde: 1-İğdegillerden, kokulu, sarı çiçekleri olan, çalı biçiminde bir ağaç, 2-Bu ağacın zeytin biçiminde, kabuğu kırmızıya çalan sarı renkte, beyaz unlu, tadı mayhoş yemişi

İkrar: 1- Saklamayıp doğruca söyleme, açıkça söyleme, 2-Bildirme, 3- Benimseme, onama, kabul, tasdik

Hüma: Başına konduğu kimseye mutluluk getirdiğine inanılan talih kuşu

Katar: Bir arada giden veya uçan hayvan dizisi

Katre: Damla

Keçe: Yapağı veya keçi kılının dokunmadan yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş

Kulaç: Gerilerek açılmış iki kolun parmak uçları arasındaki uzaklık

Küffar: Müslüman olmayanlar, kâfirler

Külek: Bal, yağ, yoğurt vb. şeyler koymaya yarar tahta kova

Külhan: Eskimiş hamamları ısıtan, hamamın altında bulunan kapalı ve geniş ocak, cehennemlik

Martin: Tek kurşun atan bir tür tüfek

Melamet: 1- Kınama, 2- Azarlama, çıkışma

Mevt: Ölüm

Mihnet: Sıkıntı

Muallâk: Asılmış, asılı. 2- Sonuca bağlanmamış, sürüncemede kalmış

Muşta: 1- Karşısındakine vurmak için özel olarak açılmış deliklerine parmakların geçirilmesi ile kullanılan demir parçası, 2- Kunduracıların, derileri vurarak inceltmek için kullandıkları metalden tokmak, 3- Parmağın biri bükülüp sivriltilerek vurulan yumruk

Potin: Ayak bileğini örtecek kadar uzun olan, bağcıklı veya yan tarafı lastikli ayakkabı

Rayiha: Güzel koku

Revnak: Parlaklık, gz alıcılık

Setre: Eskimiş düz yakalı, n ilikli bir ceket türü

Zinhar: Asla

SONUÇ

Eski Türklerde gök ebediliği, sonsuzluğu, azameti ve özellikle Tanrının makamını teşkil etmesi nedeniyle kutsal kabul edilirdi. Göğün yedi kat ve ya dokuz kat olduğuna inanırlardı ve onlara göre gökyüzü bir kubbe şeklinde idi ve yeryüzünden gökyüzüne uzanan bir direk sayesinde orada durmaktaydı. Gökyüzü gök renginde yani mavi renkte idi ve bu renk aynı zamanda göğün sembolü idi. Güneş, ay ve yıldızlar da yeryüzüne Tanrı'nın insanoğluna gönderdiği ışığı indiren birer koruyucu iye olarak kabul edilirdi. Yıldırım ve şimşek ise genellikle iyi ve uğurlu bir işaret olarak görülürdü.

İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte Türklerin gök ile ilgili inanmalarında bir takım değişiklikler olmuşsa da yine de Türkler eski inançlarının etkisinden tam olarak kurtulamamışlar ve İslamiyet'in kabulünden çok sonraları bile gök ile ilgili bir takım inançlar halk arasında yaşamaya devam etmiştir.

Türklerin hayatında mitolojik dönemlerden bu güne büyük bir yere sahip olan gökyüzünün yanında türküler de çok eski zamanlardan günümüze dek Türklerin taşıdığı sözlü kültür hazinelerinden olmuş ve günümüzde de Türk kültürünün vazgeçilmez müsterekleri olarak varlığını devam ettirmiştir.

Türkülerde Türk insanının kültür ve inancına dair birçok bilgiye ulaşılabilir. Türk milletinin geçmişinden bugününe dek önemli bir yere sahip olan gök ile ilgili inanmaların da türkülerde oldukça işlendiğini görülmektedir ve bu türkü metinleri incelendiğinde Türklerin hayatında gök ve gök unsurları ile ilgili inanç ve düşüncelerin ne derece önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

AKGÜN, Engin, Türklerde İnançlar ve Din, Doğu Kütüphanesi Yay. İstanbul, 2008

AKPINAR, Şerife, Lâmi'nin Vâmık u Azrâ Mesnevîsinde Astrolojik Unsurlar, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr>

AKTAŞ, Hasan, Çağdaş Türk Şiirinde Kozmik Âlem, Yort Savul Yay. Edirne, 2008

AKYOL, Neriman Senem, Adana Halk Kültüründe Halk İnançları Bayramlar ve Törenler, Çukurova Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2006

ALBAYRAK, Nurettin, Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, L-M Yay. İstanbul, 2004

ALTINDAŞ, Hayrani, Tasavvuf Tarihi, Akçağ Yay. Ankara,

ARAZ, Rifat, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara, 1995

ARSLAN, Ensar, Türk Halk Edebiyatı, Akademi Yay. Ankara, 2010

ARTUN, Erman, Anadolu'da Halk kültürü Ürünlerinin Oluşumuna Kültürel Değişim ve Gelişim Açısından Bakış, <http://turkoloji.cu.edu.tr>

ARTUN, Erman, Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı, Kitabevi Yay. İstanbul, 2006

ARTUN, Erman, Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretiler-Dinler,
Türkoloji.com

ARTUN, Erman, Popüler Türk Kültürünün Dünya Kültürlerine Etkisi ve Katkısı, Çukurova
Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi, <http://turkoloji.cu.edu.tr>

AYDIN, HİLAL, Türkü İcrasında Yeni Bir Bağlam: Video Klipler, Millî Folklor, 2007, Yıl
19, Sayı 75 s. 50-54

AYTAÇ, Pakize, Folklor ve Edebiyat, Berikan Yay. Ankara, 2010

AYVA, Sevilay, Türk Kültüründe Gelinler ve Ocak, Türkoloj.com

BANARLI, Nihat Sâmi, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, M.E.B. İstanbul, 2002

BAYAT, Fuzuli, Kaşgarlı Mahmut'un "Divanü Lügati't Türk" Eserinde Mitolojik Dünya
Modeli İle İlgili Bazı Kavramlar, Journal Of Turkish Linguistik, September 2007, s.1 S 10,
<http://turkoloji.cu.edu.tr>

BAYAT, Fuzuli, Türk Mitolojisinde Dağ Kültü, Folklor-Edebiyat, c.12, s.46 Türkoloji. Com.

BEĞENÇ, Cahit, Anadolu Mitolojisi, Milli Eğitim basımevi Devlet Kitapları, İstanbul, 1874

BEYDİLİ, Celal, Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 2005

BİLGİN, Azmi, "Gök Tanrısı" Terimi Üzerine, Modern Türklük Araştırma Dergisi, c.2, s.4
(Aralık 2005) s.s 187-189

BORATAV, Pertev Naili, *Halk Şiiri*, Türk Dili Dergisi, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı,
Sayı 207, Aralık 1968, Ankara, Sayfa. 299-340

Budunbilim Terimleri Sözlüğü, 1973, <http://tdkterim.gov.tr>

ÇELİK, Ali, Manilerimiz ve Trabzon Manileri, Akçağ Yay. Ankara, 2005

ÇELİK, Ali, Trabzon-Şalpazarı Çepni Kültürü, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay. Trabzon, 1999

CEYHAN, Oğuzhan, Türk astrolojisi, <http://onturk.wordpress.com>

ÇAKAN, Varis, Hoca Ahmet Yesevi ve Divan-ı Hikmet,(Millî Folklor, Yıl 2005, Sayı 68 Sayfa (201-207))Türkoloji.com

ÇAVUŞOĞLU, Ali, Türk İslâm Kültüründe Gök Tanti veya Ulu Tanrı İnanışı ve Edebî Metinlere Yansıması, <http://turkoloji.cu.edu.tr>

ÇINAR, Ali Abbas, Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler, Muğla Üniv. Yay. Muğla, 1997

ÇINAR, Ali, Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk Mesnevisinde Felekler, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı Sayı 39, Erzurum 2009, s.s. 777-792

ÇOBANOĞLU, Özkul, Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları, Akçağ Yay. Ankara, 2003

DEĞİRMENCİOĞLU, Zeynep, Kozmik Şaka (Ezoterik Astroloji ve Burçların bilinmeyen Yönleri) Alteo Yay. İstanbul, 2005

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, İstanbul, 1992

DİKİCİ, Mehmet, Türklerde İnançlar ve Din, Akçağ Yay.1. Baskı, Ankara, 2005

DİNÇ, Abdulkerim, Gagavuz Halk Takviminde Ölümüne Dair İnanmalar ve Âdetler, s. 359-364, (Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu 25-27 Nisan 2007) Bildiriler, 1, Erzurum, 2009

DİZDAROĞLU, Hikmet, Halk Şiirinde Türler, Türk Dili Dergisi, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı, Sayı 207, Aralık 1968, Ankara, Sayfa 186-294

DOĞAN, Ahmet, İslamiyet'ten Önceki Türk İnancına Dair, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002, c.3, s.305-319

DOĞRU, Mehmet, BENEKÇİ, Şerif, Resûlullah Efendimiz, Damla Yay. İstanbul, 2011

DUYMAZ, Ali, Halk Hikâyelerinin Teşekkülünde Türkülerin Rolüne Bir Örnek: Kervankıran Türküsü, [Erciyes, Ağustos 1992, 9-12] <http://www.turkuler.com>
Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, 1948, <http://tdkterim.gov.tr>

ELÇİN, Şükrü, Halk Edebiyatı Araştırmaları, C 1,2, Akçağ Yay. Ankara, 1997

ERCAN, Emine Hilal, Balkanlarda Gökyüzü İle İlgili İnanışlar ve Halk Takvimi, Millî Folklor, 2006, Sayı, 69, s. 72-82

ERDEM, Halil, Teke Yöresi Halk İnançları (Mehmet Şener), 1.baskı, Ürün Yay. Ankara, 2008

ERDOĞAN, Bayram, Sorularla Türk Mitolojisi, Pozitif Yay. İstanbul, 2007

ERÖZ, Mehmet, Milli Kültürümüz, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1996

ERÖZ, Mehmet, Eski Türk Dini, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay. İstanbul, 1992

ERSOY, Ruhi, Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, <http://turkoloji.cu.edu.tr>

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, Anadolu İnançları, Derin Yay. İstanbul, 2007

FREUNDLICH, E. Finlay, W. GLEISSBERG, (Çev. Fahir E. YENİÇAY) Astronomi, İstanbul Üniversitesi Yay. İst. 1937

Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi (Bilim ve Evren), C.5 Gelişim Yay. İstanbul, 1976

Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi (Dünyamız), C.3 Gelişim Yay. İstanbul, 1976

Gelişim Hachette, Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi, C.1.2.4, Sabah Yay. İstanbul, 1993

GOODMAN, Linda, (Çevr. Sevim Or) Burcunu Söyle Sana Kim Olduğunu Söyleyeyim, Kozmik Yay. İstanbul

GÖKBEL, Ahmet, Anadolu Varsaklarında İnançlar ve Âdetler, Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara, 1998

GÖKBEL, Ahmet, Türk Halk İnançlarında Din ve Din Anlayışı, Dinler Tarihi Araştırmalar Sempozyumu 20-21 Kasım 1998 Konya, Dinler Tarihi Derneği Yay, Ankara, 2000 C.2 (179-199)

GÖMEÇ, Saadettin, Medeniyet Tarihinde Türklerin Yeri, <http://ontürk.wordpress.com>

Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr>

GÜNGÖR, Harun, Eski Türk Dininin İsimlendirilmesi Üzerine, Türkoloji.com

GÜNGÖR, Harun, Geleneksel Türk Dininde Din Anlayışı, (Dinler Tarihi Araştırmalar Sempozyumu 20-21 Kasım 1998 Konya), Dinler Tarihi Derneği Yay, Ankara, 2000 C.2 (155-179)

GÜNGÖR, Harun, Eski Türklerde Din ve Düşünce, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay.Ankara, 2002, c.3, s.261-282

GÜZEL, Abdurrahman, Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ Yay. Ankara, 2009

Halkbilim Terimleri Sözlüğü, 1978, <http://tdkterim.gov.tr>

HAS HACİB, Yusuf, (Çev. Reşit Rahmeti Arat) Kutadgu Bilig, Kabalcı Yay. İst, 2005

<http://tr.wikipedia.org>

IRGAÇ, Arif, *Kervankıran (Bir Yıldız Hikayesi)* Dönence Yay. İstanbul, 2006

İNAN, Abdulkadir, Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bak. İst. 1976

İSPİRLİ, Serkan Alkan, Bayburtlu Celâli'nin Tortum Destanı ve Erzincan'a Ait Manzumeler, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, sayı. 12, c.3 2010, s.s. 265–275, <http://www.sosyalarastirmalar.com>

İVGİN, Hayrettin, Yunus Emre'nin Şiirlerinde Gökle İlgili Telmihler, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, <http://turkoloji.cu.edu.tr>

KADİRZADE, Kadir İbrahimoglu, (Çev. Ahmet Doğan) Âdetler İnançlar ve Türklerin Soy Kütüğü Meselesi, Akçağ Yay. Ankara, 2005

KAFESOĞLU, İbrahim, Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1980

KAFESOĞLU, İbrahim, Eski Türk Dini, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002, c.4 s.290-304

KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yay. İstanbul, 1993

KAHYA, Esin, Eski Türklerde Bilim, (Genel Türk Tarihi, c.2) Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002 (425–456)

KALAFAT, Yaşar, Selçuklulardan Günümüze Türk Kültür Coğrafyasında Konya Merkezli "Gök" İle İlgili İnançlar, <http://www.yasarkalafat.info>

KALAFAT, Yaşar, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Babil Yay. Ankara, 2006

KALAFAT, Yaşar, “Aybastı” Yer Adı ve Türk Halk İnançları, <http://www.yasarkalafat.info>

KALAFAT, Yaşar, Kuzey Azerbaycan- Doğu Anadolu ve Kuzey Irak’da Eski Türk Dini İzleri “Dini Folklorik Tabakalaşma” Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1998

KALAFAT, Yaşar, Gök Tanrı İnancından Günümüze Kadar Efsunlama “ tu-tu-tu” Lama Uygulamaları, <http://turkoloji.cu.edu.tr>

KAPLAN, Mehmet, Kültür ve Dil, Dergâh Yay. İstanbul, 2008, s.11

KARAMÜRSEL, Alım, Türklerde Mezar Geleneği, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay.Ankara, 2002, c.3 s.76-79

KAŞGARLI, Sultan Mahmut, Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası, Çağrı Yay. İstanbul, 2004

KAYA, Doğan, Anonim Halk Şiiri, Akçağ Yay, Ankara, 2005

KAYA, Doğan, Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yay. Ankara, 2010

KAYA, Doğan, Trabzon yöresi Türküleri, Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, Trabzon, 3-5/5./2001

KAYA, Muharrem, Mitolojiden Efsaneye (Türk Mitolojisinin Türkiye’deki Efsanelerdeki İzleri), Bağlam Yay. İstanbul, 2007

KESKİN, Kenan, Arz-Arş, <http://sufizmveinsan.com>

KIYAK, Abdülkadir, Türk Kültüründe Gök İle İlgili İnanışlar, Hikmet Yurdu, C.3, S: 6, Temmuz-Aralık 2010, ss. 211 – 222 <http://www.hikmetyurdu.com>

KOCA, Salim, Eski Türklerde Bayram ve Festivaller, Türkoloji.com

KOCASAVAŞ, Yıldız, Gök Tanrı İnancı, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002, c.3 s.326-329

KOCASAVAŞ, Yıldız, Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002, c.3 s.67-75

KONA, Gamze, Türklerin İslamiyet'i Kabulü, www.osmancik.com.tr

KORKMAZ, Zeynep, Kaşgarlı Mahmud Kimdir?, www.kasgarlimahmud.org

KÖKSAL, Fatih, Klâsik Türk Şiiri Araştırmaları, Akçağ Yay. Ankara, 2005

KURNAZ, Cemal, Türküden Gazele (Halk ve Divan Şiirinin müşterekleri Üzerine) Akçağ Yay. Ankara, 1997, s. 33

KURNAZ, Cemal, "Felek", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 3, Dergah Yay., İstanbul, 1981

KÜÇÜK, Abdurrahman, TÜMER, Günay, KÜÇÜK, Mehmet Alparslan, Dinler Tarihi, Berikan Yay. Ankara, 2009

LEVND, Agâh Sırrı, Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve mefhumlar) Enderun Yay. İst. 1984

MAHMUT, Kaşgarlı (Düz. Şekçin Erdi, Serap Tuğba Yurteser) Divânü Lugati't-Türk, Kabalcı Yay. İstanbul, 2005

MİRŞAN, Kazım, Prototürk Bilginlerine Göre Astrofizik, Yeni Çığır Yay, Ankara, 1990

OĞUZ, M. Ocal, EKİCİ, Metin, AÇA, Mehmet, DÜZGÜN, Dilaver, AKARPINAR, R. Bahar, ARSLAN, Mustafa, SEVER, Mustafa, YILMAZ, Aktan Müge, EKER, Gülin Öğüt, ÖZKAN, Tuba, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yay. Ankara, 2008

Okyanus Ansiklopedik Sözlük, Cem Yay. İstanbul, 1980

ONAL, Mehmet Naci, Türk Medeniyetinin Oluşumunda Işığın Rolü, Journal of Turkish Studies, Sinasi Tekin Hatıra Sayısı II, (Hzl. Yucel Dağlı-Yosges Dades-Selim S. Kuru), C. 31/II, s. 145–158. (2007), s.4 <http://turkoloji.cu.edu.tr>

ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, (Kaynakları ve Açılımları ile Destanlar) c.1-2. Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 1995

ÖGEL, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş, kültür Bak. Yay. Ankara, 1991

ÖGEL, Bahaeddin, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay. İstanbul, 2001

ÖGEL, Bahaeddin, Göğün Direği, <http://www.eskitarih.com>

ÖNDER, Mehmet, Aldı Sözü Anadolu, M.E.B, İstanbul, 1999

ÖZARSLAN, Metin Oğuz Kağan Destanı'nda Tarihi, Dini, Beşeri ve Tabiatüstü Unsurlar, Türkoloji.com (Prof:Dr Dursun Yıldırım Armağanı, Pars Yılı, Ankara, 1998)

ÖZAYDIN Abdülkerim, Türklerin İslamiyet'i Kabulü, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay.Ankara, 2002, c.4 s.239-261

ÖZCAN, Hüseyin, Türkülerin Gerçekleri ve Yemen Türkülerinin Arka Planı, Yağmur Kültür Sanat Edebiyat Dergisi S. 23,(2004), <http://turkoloji.cu.edu.tr>

ÖZKAN, Tuba, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yay. Ankara 2008

ÖZTÜRK, Ali, Türk Anonim Edebiyatı, Bayrak Yay. İstanbul, 1985

ÖZTÜRK, Orhan, Folklor ve Mitoloji Sözlüğü, Phoenix Yay. Ankara, 2009

PALA, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yay. İstanbul, 2004

PEKOLCAY, Necla, İslami Türk Edebiyatı, Çağaloğlu Yayınevi, İstanbul, 1967

ROUX, Jean-Paul, (Çevr) Prof. Dr. Aykut Kazancıgil) Türklerin ve Moğolların Eski Dini, İşaret Yay. İstanbul, 1998

SADIKOV, Kasımcı, Kutadgu Bilig’de Gök Bilimiyle İlgili Tespitler, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 2010, 33-39

SAVAŞ, Mevhibe, Bayrak,, Tuğra, Sancak, AKSU (Mahallî) Gazetesi 28 Aralık 1994 tarih ve 344 sayılı nüshasında neşredilmeye başlanmıştır. <http://turkoloji.cu.edu.tr> s.7

Sazın sözün Sultanları (Yaşayan halk Şairleri I, II, III, IV) (Editörler: Fatma Ahsen TURAN, Reyhan Gökben SALUK, Başak UYSAL, Emrah GÖKÇE, Zemzem KELEŞABDİOĞLU) Gazi Kitabevi Yay. Ankara 2010

SEYİDOĞLU, Bilge, Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller, Dergâh Yay. İstanbul, 2005, s.39-40

Sofi Tram-Semen Türk Astrolojisi, Elips Yay. Ankara, 2004, s.6

STEWART, Julie, Mongolian Shamanism (ingl.)/Moğol Şamanizmi, <http://www.turkforum.net>

ŞEKERYAN, Ali, Kutadgu Bilig’de Ölüm Kavramı, (Fatih Üniversitesi Uluslararası Öğrenci Sempozyumu) Türkoloji.com

ŞİMŞEK, Esmâ, Yakınma-Yakarışlar Dünyasında Felek ve Türk Halk Edebiyatına Yansımaları, Millî Folklor, Yıl 2009, Sayı 84, s.s 34–41

Tahir’ül Mevlevî, Peygamberimizin Hayatı, Ailem Yay. İstanbul, 2007

TANYU, Hikmet, İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Boğaziçi Yay. İstanbul, 1986,

TEKİN, Arslan, Türk Edebiyatında İsimler ve Terimler, Bilgeoğuz Yay. İst, 2010

TOLASA, Harun, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Atatürk Üniversitesi Yay. Ankara, 1973

TURAN, Fatma, Ahsen, Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay.Ankara, 2002, c.3 s.320-325

TURAN, Osman, Türkler ve İslamiyet, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay.Ankara, 2002, c.4 s.290-304

TURAN, Şerafettin, Türk Kültür Tarihi (Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe) Bilgi Yay. Ankara, 1990

UÇAK, Salih, Ergani'de Eski gök Tanrı Dinine Bağlı İyeler İle İlgili İnanç ve Ritüeller, e-Journal of New World Sciences Academy 2009, Sayı, 3, 214-229

UĞURLU, Nurer, (Folklor ve Etnografya) Halk Türkülerimiz, Örgün Yay. İstanbul, 2009

UĞURLU, Nurer, (Folklor ve Etnografya) Aşk Türkülerimiz, Örgün Yay. İstanbul, 2009

ULUDAĞ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay., İstanbul, 1999

VARLI, Mustafa, Bidat, Hurâfe ve Bâtıl İnançlar, Ensar Yay. İstanbul, 2008

YAKICI, Ali, Halk Şiirinde Türkü (Tanım-Tasnif-İnceleme-Metin) Akçağ Yay. Ankara, 2007 s.13

Yazın Terimleri Sözlüğü, 1974, <http://tdkterim.gov.tr>

YEKBA, Hakan, Zati Divanında Halk İnanışları, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/2 Winter 2009, s.32 <http://turkoloji.cu.edu.tr>

YESEVİ, Ahmet, (Hazırlan, İbrahim Hakkulov) Divan-ı Hikmet, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. İstanbul, 1995

YILMAZ, Gökhan, Erken Dönem Türk Düşüncesinde 'Zaman' Kavrayışı, Kutadgubilig
Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, Mart 2005, s.7, <http://www.turandergisi.com/>

YÜKNEKİ, Edip Ahmet, (Çev.Reşit Rahmeti Arat) Atabetü'l-Hakayık, Türk Dil Kurumu
Yay.Ankara, 2006

